Aktüel Arkeoloji

Kasım - Aralık 2018 / 66 / 18 TL / Kıbrıs 20 TL

Anadolu'da bir

SİN TAPINAĞI

Antik Çağda Ekonomi

İlk Borsa Binası

Paranın Hikayesi

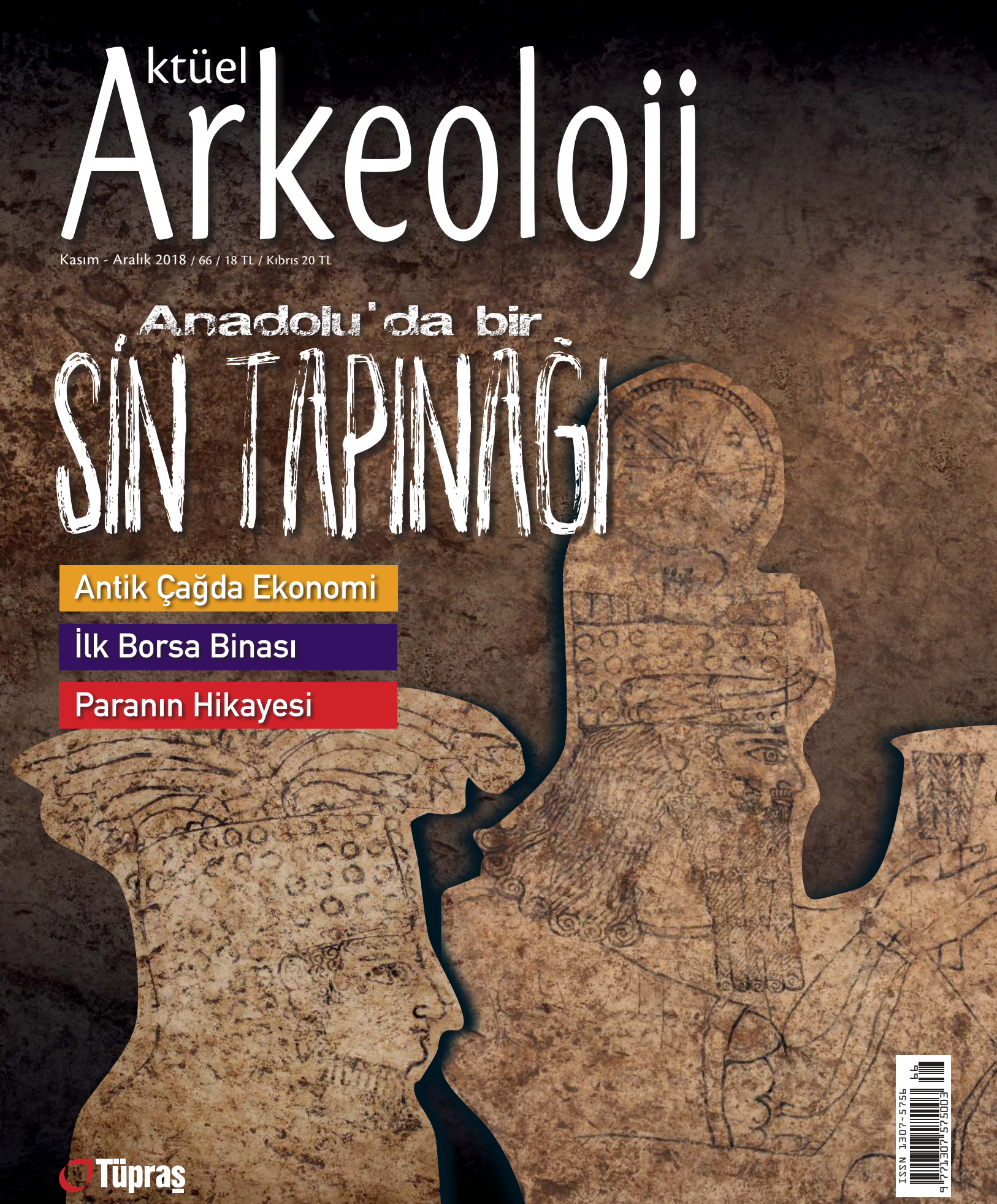

ISSN 1307-5756

Tüpraş

AİGAİ - 2500 YILLIK AYAK İZİ - GÜRGÜRBABA TEPESİ - DOMUZTEPE HÖYÜĞÜ - MAYDOS KİLİSETEPE - KANLITAŞ HÖYÜK

Keşfetmek,
tekrarlamaktan büyüktür

#EnerjimizBitmez

www.tupras.com.tr

Koç

Tüpraş

HERITAGE OF THE EARTH

8.02-31.10.2018

TOPRAĞIN MİRASI

RHM

Ziyaret Saatleri / Visiting Hours
Her gün / Everyday
09:00 - 18:00

rezanhasmuseum
RezanHasMuzesi
rezanhasmuseum

Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi
Kadir Has Cad. Cibali, 34083 İstanbul
Tel: 0212 533 65 32 www.rhm.org.tr

Editörden...

ARKEOLOJİYİ NASIL BİR GELECEK BEKLİYOR?

İçinde bulunduğumuz yeni dönemde Türkiye'deki birçok kurum bir değişim ve dönüşüm içerisinde. Yeni dönemin ilk Kültür ve Turizm Bakanı'nın arkeolojiye ilgisi önemli olsa da Bakanlığın ağırlığı turizme verdiği açık ara görülebilmekte. Bu, elbette, ülkenin ekonomik beklentisi ile de örtüşüyor. "Arkeoloji, bu yeni sistem içinde kendini nasıl konumlandırmalı ve kendine nasıl yeni bir gelecek kurmalı?" düşüncesini ise pek dillendiren yok.

Ülkede hala at başı önde olan bir definecilik hakim ki defineciler dernek kurarak eğitim bile verebiliyorlar. Bu tür oluşumları engellemek yerine bunların önünü açan düzenlemeler ve göz yummalar ile bu sorun gittikçe büyüyor. Yakın zamanda yakalanması ile gündem olan binlerce eser ile olayın sadece polisiye yönünü alkışladığımız bir gerçek. Bir yandan UNESCO listeleri içinde yarışmak, bir yandan nitelikli turist getirmek arasında bocalarken, dünyanın en önemli arkeoloji coğrafyasının göz göre göre hoyratça yok edilmesine üzülmek kimin sorunu olmalı? Arkeologlar defineciler kadar cesur olmadıkça bu sorun kısa vadede çözüme ulaşmayacak gibi görünüyor.

Yeni dönem ile birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı, yeni bir anlayış ile Türkiye'nin turizm hedefi çıtasını belirledi ve oldukça yukarı çekti. Bu hedef için kısa zamanda oldukça önemli görüşmeler ve ilkeler belirlendi, turizm sektörünün neredeyse tüm önemli aktörleri ile görüşüldü ve fikir alışverişi yapıldı. Bu süre zarfında arkeoloji ile ilgili hiçbir kurumdan, bilim insanı, üniversite ya da arkeoloji dünyasının aktörlerinden fikir alınmadı. "Siz ne düşünüyorsunuz, arkeolojinin çıtasını nasıl yükseltelim? Nasıl daha fazla ödenek ve destek sağlayalım? Nasıl kazıları ve restorasyonları genişletip, yeni müzeler, sergiler, konferanslar düzenleyelim, laboratuvarlar açalım, dışarıya bağımlılığımızı azaltalım?" diye konuşulmadı. Konuşulan tek konu, "Kazıların bütçesi geçen yıl biraz fazla olmuş, bu yıl biraz kısalım" oldu. Zaten arkeologlar "Biz kendi yağımızda kavruluyoruz, daha fazla zorlamaya gerek yok" diye kendi aralarında çoktan konuşmuştu bile… Çünkü ısrar ettikleri takdirde ellerindeki kazıdan, yürüttükleri bilimsel araştırmalardan da olacaklardı.

Arkeoloji salt bir bütünden oluşmuyor, bu nedenle arkeolojinin tanımını 21. yüzyılda yeniden yapmanın da önemli olduğunun altını çizmek gerekiyor. Arkeoloji artık eski arkeoloji değil. Dünya değişiyor ve bilim sürekli ilerliyor. Arkeolojiyi sadece toprağı kazmak olarak görmek artık bir yüzyıl öncesinin düşüncesi. Arkeoloji ile bilimi ne kadar iç içe koymalıyız? Bilimin kazı yapmaktan daha önemli hale gelmesi için kaç enstitü kuruldu? Kaç uluslararası projeye ortak olundu? Hala fotoğrafı bir bilim olarak görmeyen ve elinde arşivi olmayan onlarca kazı var. Dijital çağa geçememiş, fotoğraf arşivi olmayan müzeler, hiçbir ARGE'si, laboratuvarı olmayan kazılar ve üniversiteler olması hiç canınızı sıkmıyor mu? Türkiye'den ERC desteğini alan projeyi yürüten ekip, her yıl Avrupa'da bine yakın projeye ERC desteği verildiğini, Türkiye'den ise, son 5 yılda 20'den az projenin bu desteği alabildiğini söylüyor. Yani sorun bilimin üretiminde... "Ne üretiyoruz? Nasıl bilim yapıyoruz?" diye kendi kendimize sormamız gerekmez mi? Bu çıtayı yükseltmek için bakanlığın destek olması ya da Bakanlığı zorlayacak bir arkeoloji dünyası gerekmez mi? İğneyi kime, çuvaldızı kime batırmalıyız? Arkeoloji dünyasında radikal dönüşümler yaşanmadığı sürece ve binlerce mezun yetenekli arkeolog, arkeoloji dünyasına kazandırılmadıkça bu sürecin değişebileceği pek muhtemel görünmüyor.

Arkeolojinin sesini yükseltelim ve arkeolojinin bu coğrafyanın kaderi değil değeri olduğunu gösterelim…

MURAT NAĞIŞ

Aktüel Arkeoloji Dergisi

AKTÜEL ARKEOLOJİ BASIN YAYINCILIK TURİZM ORG. LTD. ŞTİ
www.aktuelarkeoloji.com.tr

Yazı İşleri Müdürü Murat NAĞIŞ
muratnagis@aktuelarkeoloji.com.tr

Yayın Koordinatörü Ayşe TATAR
aysetatar@aktuelarkeoloji.com.tr

Editör Deniz GENCEOLU
denizgenceolu@aktuelarkeoloji.com.tr

Görsel Yönetmen İsmail YILDIZ
grafik@aktuelarkeoloji.com.tr

Fotoğraf Editörü Aykan ÖZENER
fotograf@aktuelarkeoloji.com.tr

Çeviriler *Ayşe TATAR, Deniz GENCEOLU*

ARKEOLOJİ TRAVEL
www.aktuelarkeolojitravel.com
info@aktuelarkeoloji.com.tr

ARKEOLOJİ DÜKKANI
www.arkeolojidukkani.com

Proje Koordinatörü *Tuğba Nur Kula*
tugbanurkula@arkeolojidukkani.com

AKTÜEL ARKEOLOJİ YAYINLARI
www.aktuelarkeolojiyayinlari.com

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar
Prof. Dr. Elif Özer, Prof. Dr. Şevket Dönmez, Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, Doç. Dr. Ali Umut Türkcan, Doç. Dr. Çiğdem Atakuman, Doç. Dr. Halil Tekin, Doç. Dr. İsmail Baykara, Doç. Dr. Mehmet Somel, Doç. Dr. Yusuf Sezgin, Dr. Öğr. Üyesi Berkay Dinçer, Dr. Öğr. Üyesi Elif Sürer, Dr. Öğr. Üyesi Serkan Şahin, Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Şahin, Dr. Füsun Özer, Dr. Mahfi Eğilmez, Dr. Meral Başaran Mutlu, Öğr. Üyesi Mona Saba, Araş. Gör. Armağan Tan, Aziz Ergin, Celal Uludağ, Kenan Öncel, Kenan Yalçın, İsmet Hakan Ulaşoğlu, Özgen Acar, Yusuf Koyuncu

Kapak Görseli
Şanlıurfa ili, Siverek ilçesi, Başbük Mahallesi, Yeni Assur Dönemi Kutsal Mekanı ve Duvar Resimleri

Yönetim Yeri
Bereketzade Mahallesi, Camekan Sokak, Pepo Apartmanı No:1 D:4 Galata, Beyoğlu, İSTANBUL
İstanbul (+90) 212 244 25 02
www.aktuelarkeoloji.com.tr - www.arkeolojidukkani.com
info@ aktuelarkeoloji.com.tr

ISSN 1307 5756

Dağıtım YAYSAT

Basım Yeri
Şan Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
www.sanofset.com
Hamidiye Mah. Anadolu Cad. No:50 Kâğıthane / İstanbul
Tel: +90 212 289 24 24 / Sertifika No: 12049

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Derginin dili Türkçedir, 2 aylık süreli yayınlanır, basın meslek ilkelerine uyar. Tarih, Kültür Sanat Arkeoloji konularında yayınlanır. Yayın çalışmaları ve yönetim-idari çalışmalar kişilerin gönüllü katılımı ile gerçekleşmektedir. "Aktüel Arkeoloji Dergisi'nin yayın projesi TÜPRAŞ'in desteği ile sürdürülmektedir" .

İÇİNDEKİLER

06 MÜZE
Tunceli/Dersim Müzesi

10 SERGİ
- Josephine Powell Kilim Koleksiyonu / Vehbi Koç Büyükdere Evi
- Pazarın Cazibesi: Tarih Boyunca Akdeniz Dünyasında Alışveriş / AKMED

14 HABER
- Oluz Höyük
- Maydos Kilisetepe Höyüğü'nden Yeni Keşifler
- Kanlıtaş Höyük
- Yeni Keşiflerle Aigai
- Gürgürbaba Tepesi: Alt Paleolitik Açıkhava Yerleşimi
- Patara'da Bir Viking Kılıcı
- Domuztepe Höyüğü: Doğu Akdeniz'de Bir Geç Neolitik Yerleşimi
- Van Kalesi-Tuşpa'dan Yeni Keşifler: 2500 Yıllık Bir Ayak İzi
- Sin Tapınağı: Şanlıurfa'da Yeni Assur Dönemi Kutsal Mekanı ve Duvar Resimleri

44 RÖPORTAJ
Prof. Dr. Mehmet Somel ve Çalışma Ekibi ile NEOGENE Projesi Üzerine

64 ELİF ÖZER
Aizanoi: Antik Çağ Dünyasının İlk Borsa Binası

Aizanoi'daki macellum yapısının antik çağ dünyasının ilk "borsa binası" adıyla anılması, yapının kentin kalbinde diyebileceğimiz alana inşa edilmesi ve içindeki İmparator Diocletianus'un Tavan Fiyat Kararname'sinin yazıldığı tholos sayesinde olmuştur. Tholosun orthostat bloklarındaki yazıtlar, imparatorluk pazarlarında satılan malların satış ücretlerini kapsamaktadır. Ürün fiyatları kanunla belirlenerek, ücretlerde değişiklik yapılması engellenmek istenmiştir.

54 MAHFİ EĞİLMEZ
Antik Dünyada Ekonomik Yapılanma

Antik dünyanın ekonomik örgütlenmesi, bugünkü anlamda piyasa ekonomisinden farklı olarak, gelenek yöntemine dayalıydı. Gelenek yöntemine dayalı sistemde, üretilecek şeylerin cinsi, bunların miktarları ve fiyatları gibi ekonomik sorunlar, piyasa tarafından değil, geleneklere göre toplumun liderleri ya da bugünkü anlamıyla kamu otoritesi tarafından çözülmekteydi.

72 ÖZGEN ACAR
Para... Para... Para...

Günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önce, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticarette, toptanda "altın", perakendede "gümüş", kullanılmaya başlandı. Altın, gümüşten 8 kat daha değerliydi! Kaliteli 70 kilo "bakır"ın ederi ise yaklaşık bir kilo gümüş idi. Obsidiyenden değerli metallere, sikkelerden günümüzdeki kağıt banknotlara paranın öyküsü...

78 AHMET GÖZLÜ
Antik Yunan Toplumunun İlksek Ekonomik Formu Olarak Oikos

Antik Yunan uygarlığının temel yapı taşı olan *oikos*, yaşamın şekillenmesinde sosyal bir zemin oluşturmuş ayrıca *oikos*un bir çiftlik gibi yönetilmesi ve işlevsel bir yapıya sahip olması, ekonomi (*oikos+nomia*) olarak bilinen çağdaş bilim dalının da tarihsel temellerinin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Arçelik Grion Ankastre Serisi ile
en güzel anları mutfakta paylaşın.
Koç

arcelik.com.tr
444 0 888
arçelik

LERİNDEN YENİDEN DOĞAN BİR

KÜLLERİNDEN YENİDEN DOĞAN BİR TARİH TUNCELİ/DERSİM MÜZESİ

Restorasyon sonrası askeri kışla binası.

İsmet HAKAN ULAŞOĞLU, Kenan ÖNCEL

2018 yılına kadar müzesi olmayan birkaç ilimizden biri olan Tunceli'de, bu eksikliği gidermek amacıyla çok önemli bir adım atılmıştır. Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere yangın sonucu tahrip olmuş metruk bir bina restore edilerek Tunceli/Dersim Müzesi olarak kullanıma hazırlanmaktadır. Müze olarak kullanılması kararlaştırılmadan önce kaderine terk edilen bu tarihi bina, tapu kayıtlarına göre Tunceli ili, Merkez, Alpdoğan Mahallesi, pafta 3, ada 290, 1 No.lu parselde 1937 yılı, Teşrin-i Evvel ayında 'Kışla Binası' olarak yaptırılmıştır. "Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısı" özelliği göstermesi nedeniyle Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından II. grup idari yapı olarak tescillenmiştir.

Yapının Tarihi

1937 yılında yapımı tamamlanan tescilli tarihi bina, 1949 yılına kadar askeri kışla binası olarak kullanıldıktan sonra Milli Savunma Bakanlığından Maliye Bakanlığına devredilmiştir. Maliye Bakanlığına devrinin yapılmasından sonra bir tadilat geçiren yapı, 1949 yılından 1990'lara kadar memur lojmanları olarak kullanılmıştır. 1990'lardan sonra müzeye dönüştürme çalışmalarının başlatıldığı 2015 yılı Şubat ayına kadar yaklaşık 65 ailenin içinde yaşadığı bir yer olmuştur. Söz konusu bina, hazırlanan proje ve yapılan yazışmalar sonrasında 2015 yılında Kültür ve

TARİH TUNCELİ/DERSİM MÜZES

Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne Tunceli/Dersim Müzesi olarak kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restorasyonu büyük oranda tamamlanan müze binası teşhir tanzim aşamasına gelmiştir.

Yapının Mimarisi

Yaklaşık 5.500 m²'lik bir alan üzerinde kurulu olan kare formlu, 5.800 m² kapalı alana sahip yapının kuzey cephesi 3 katlı, doğu, batı ve güney cepheleri ise 2 katlıdır. Yapının 1.800 m² büyüklüğüne sahip avlusu, hazırlanan projede konser, tiyatro, konuşma vb. etkinliklerin düzenlenebileceği bir formatta tasarlanmıştır. Müze faaliyete geçtikten sonra bu avlu, belki de misafirlerini ağırlayacağı en önemli mekânlardan biri olacaktır.

Alman mimari tarzında yapılan binanın, Tunceli ilinde sadece üç benzeri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Tunceli Merkez'de bir dönem Hükümet Konağı olarak kullanılmış, bugün ise J. Kur. Bnb. Korhan Koç Askeri Gazinosu olarak kullanılan ve Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilerek koruma altına alınan binadır. Yapılardan bir diğeri, Merkez Geyiksuyu köyünde bulunan Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilen ve halen askerin konuşlandığı binadır. Sonuncusu Nazımiye ilçesinde bulunan Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescili yapılan İlçe Emniyet Müdürlüğü binasıdır.

Bugün halen bir müzeye dönüştürülme çalışmalarının yürütüldüğü, yaklaşık 81 yıllık geçmişe şahitlik eden bu bina, yapısal özelliği nedeniyle sadece iki ana kapıdan girilip çıkılan, içine kapalı büyük bir ev karakterine sahiptir. Bu özellik bugüne kadar içerisinde yaşayanların çekirdek aileymiş gibi yaşamalarına neden olmuştur. Kendi tarihsel serüveni içerisinde önce askeri üs binası olarak hizmet veren, sonra memurlara, daha sonraları ise evsiz ve yoksullara ev sahipliği yapan bu bina, 2015 yılında başlatılan ve günümüzde sona yaklaşan çalışmalarla bundan böyle ilimizin arkeolojik, etnografik, antropolojik bilgi, bulgu ve değerlerine ev sahipliği yapmanın onurunu yaşayacaktır.

Tunceli'nin Arkeolojik Potansiyeli ve Yapılan Çalışmalar

Tunceli'nin arkeolojik potansiyeli müzemizin teşhirini ve depolarını dolduracak ölçüdedir. Son yıllarda Tunceli'de, Düzce Üniversitesi Dr. Öğrt. Üyesi Yasemin Yılmaz başkanlığında yapılan yüzey araştırmalarında ve 1968-1974 yılları arasındaki Keban Barajı Kurtarma çalışmalarında bölgenin Alt Paleolitikten başlayarak günümüze kadar kesintisiz bir yerleşiminin olduğu kültürel kronolojinin bütün aşamalarına ait izler tespit edilmiştir.

Tarihi kışla binasının yangın esnasında çekilen bir görüntüsü.

Yangın sonrası binanın yukarıdan görünüşü.

Avcı-toplayıcı yaşamdan yerleşik hayata geçişin yaşandığı bu yöre, ardından Kalkolitik Çağ insanına ev sahipliği yapmıştır. Tunceli'nin en çok bilinen ve kazısı yapılan, bugün sular altında kalmış olan höyüğü Çemişgezek Pulur/Sakyol'dur. Bu yerleşim Kalkolitik ve Tunç çağlarında yöre insanlarının yaşam izlerine ilişkin önemli ipuçlarını geride bırakmıştır. Bu merkezden elde edilen bulgular yörenin hem arkeolojik geçmişinin büyük bir potansiyel taşıdığını hem de uzak diyarlarla binyıllar öncesine dayanan iletişim ağına sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Tunceli'de bu süreçten sonra kazı çalışması yapılmamıştır. Dahası, bilim dünyasının bilmediği birçok höyük, yerleşim kalıntısı ve kale, kazısı yapılmadan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Şu an için resmi kayıtlara göre, Tunceli iline bağlı, Tunceli Merkez ile Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Hozat, Ovacık, Nazimiye ve Pülümür ilçelerinde tescillenerek koruma altına alınan kültür varlıkları arasında toplam 22 arkeolojik sit, 28 mezarlık, 7 çeşme, 4 idari alan, 1 tarihi yol, 7 köprü, 12 cami, 4 kaya mezarı, 5 hamam, 1 medrese, 7 türbe, 5 kilise, 5 konut, 2 kale, 2 doğal varlık, 2 şapel ve 2 idari yapı bulunmaktadır.

Tunceli'nin hemen güneyinde bulunun illerde bu sayılar yüzlerle ifade edilirken, her tarafı tarih kokan Tunceli ilimizde bu sayının oldukça az olmasının birçok sebebi vardır ancak tartışmasız en önemli sebeplerinden biri bugüne kadar Tunceli'de bir arkeoloji müzesinin olmayışıdır. Arkeolojik açıdan saklı kalmış olan bu kent, bu görkemli yapıyla birlikte artık Tunceli'nin tarihine ışık tutmaya ve gelen misafirlerine ilin geçmişini anlatmaya başlayacaktır.

Marka şehir ve cazibe merkezi olmanın yollarından biri de o ilin

Kışla binası temel atma esnasından bir görüntü.

kültürel zenginlikleri ve bu alanda yapılan bilimsel çalışmalardan geçmektedir. Tunceli/Dersim Müzesi, ilimiz için bu yönde atılmış en ciddi adımlardan biri olması açısından da önem arz etmektedir. Arkeoloji dünyasının uzaktan takip ettiği, hakkındaki bilgileri literatürden edinmeye çalıştığı Tunceli ili, müzesinin açılışıyla beraber, arkeolojik araştırmaların yürütüldüğü, elde edilen sonuçların kentin sakinlerine ve ziyaretçilerine sunulduğu bir merkez olacaktır. Müzenin açılışıyla ivme kazanma olasılığı artacak olan arkeolojik, tarihsel araştırmalarla birlikte, arkeolojik geçmişi saklı kalmış bu bölgenin Doğu Anadolu arkeolojisinde yepyeni bir sayfanın açılmasına öncülük edecektir. Kentin doğal güzelliklerinin kültürel birikimiyle birleşmesinin önemli bir adımını temsil eden müzenin açılışıyla beraber, ildeki kültürel aktivite ve çalışmalar yerli-yabancı turistleri cezbedip kentin ziyaretine neden olabilir. 1936 yılı Teşrin-i Evvel (Ekim) ayında tamamlanan bina, kentin kadim tarihine yakışır özellikleriyle ilin Arkeoloji ve Etnografya Müzesi olarak açılmayı sabırsızlıkla beklemektedir.

KÜLTÜR MİRASI VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ

15. İstanbul Bienali, Elmgreen ve Dragset küratörlüğünde "İyi Bir Komşu" kavramı ve bunun çok yönlü anlamlarını inceledi. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu desteğiyle Açık Diyalog İstanbul da komşu etkinlikler kapsamında "Kültür Mirası ve Komşuluk İlişkileri" konferansını düzenleyerek farklı disiplinlerden dört konuşmacıyı, kendi açılarından konuyu irdelemeleri için davet etti: Mimar ve koruma uzmanı Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, sosyolog Prof. Dr. Ali Akay, akademisyen-sanatçı Murat Germen, şehir ve bölge planlama uzmanı Prof. Dr. Asuman Türkün. Konferansta komşuluk ilişkileri, ortak miras, kültür, bellek, kolektif hafıza, barış, hoşgörü, kültür mirası, Kosova ve Bosna-Hersek'te etnik toplulukların komşuluk ilişkileri ve savaş sonrası durumu, göç, diyalog kurma gibi pek çok konu tartışıldı.

Albatros

TİCARET, TÜCCARLAR VE ANTİK KENT

"Yunan tarihinin hiçbir dönemi İskender'in ölümüyle Kleopatra'nın intiharı arasındaki zaman dilimi kadar karmaşık veya kaynaklar açısından zengin değildir. Bu kitap Hellenistik dünyanın siyasi çerçevesini güncel ve güvenilir bir şekilde yeniden kurgulayarak öğretim ve araştırma alanlarında döneme yönelik artan ilgiyi karşılayacak." Angelos Chaniotis, Oxford Üniversitesi "Kolay anlaşılır, bilgilendirici ve berrak bir üslupla yazılmış Errington'ın Hellenistik Dünya Tarihi, Hellenistik Dönem çalışanların gözünde önümüzdeki yıllar için çok değerli ve kullanışlı bir rehber olacak." Claude Ellers, McMaster Üniversitesi Hellenistik Dünya Tarihi Büyük İskender'i takip eden dönemin yeni ve güvenilir bir tarihini sunuyor. Net bir anlatım ve kapsamlı belgelerle kitap Hellenistik Dönem'in çok karmaşık siyasi tarihini anlatıyor.

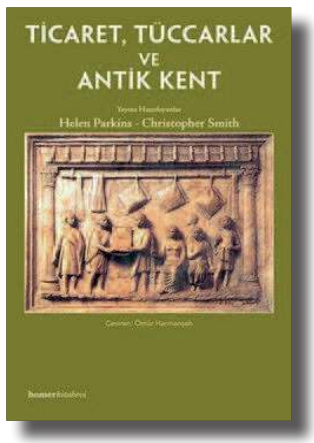

Homer Kitabevi

ESKİ YUNAN VE ROMA KAPLAR-İŞLEVLER

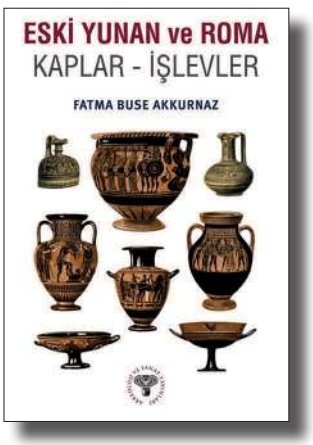

Günümüzde bizlerin de yaptığı gibi, Eski Dönem insanları da hayatın her alanında kapları ihtiyaçları doğrultusunda sıklıkla kullanmışlar ve kullanım amaçlarına yönelik olarak bu kapların formlarını tasarlamışlardır. Pişmiş toprak, taş, cam, ahşap ve çeşitli metallerden yapılmış olan bu kaplar yeme-içme kültüründen, temizlik anlayışına kadar günlük hayatın çeşitli aşamalarında, dini ayinlerde ve ölü gömme geleneklerinde sıklıkla kullanılmıştır.

Bu kitap Eski Yunan ve Roma Dönemine ait kapların formları ve işlevleri üzerine hazırlanmış bir çalışmadır. Form özellikleri üzerinde durulmuş, zamanla görülen belirgin form değişiklikleri kısaca açıklanmıştır. Kapların kullanımına yönelik detaylı bilgiler verilmiş, Antik kaynaklar ve modern araştırmalar ışığında işlevleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Bu kitaplara arkeoloji dükkanından ulaşabilirsiniz. **www.arkeolojidukkani.com**

VEHBİ KOÇ'UN BÜYÜKDERE'DEKİ EVİ, JOSEPHINE POWELL KOLEKSİYONUNDAN ÖZEL BİR SERGİ İLE ZİYARETE AÇILDI

Vehbi Koç'un ailesi ile birlikte uzun yıllar yaşadığı Sarıyer'deki Büyükdere Evi özel bir sergi ile kapılarını ziyarete açtı. Anadolu'nun son gezginleri arasında gösterilen ABD'li fotoğraf sanatçısı ve koleksiyoncu Josephine Powell'ın 1970-1990 yılları arasında oluşturduğu ve 2007 yılında Vehbi Koç Vakfı'na bağışladığı kilim koleksiyonundan bir seçki Vehbi Koç Büyükdere Evi'nde sergileniyor.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'nin dört bir yanını dolaşmasına izin verilen ilk yabancı olan gezgin Josephine Powell'ın, Anadolu'ya pek çok kez seyahat ettiği, göçebe kamplarına katıldığı, halı ve kilim satıcılarının dükkânlarını ziyaret ederek çok sayıda fotoğraf çektiği biliniyor. Önceleri mimari ve sanat ağırlıklı fotoğraflar çekerken zamanla insan fotoğrafları çekmeye yönelen Powell'ın fotoğrafları bugüne dek çok sayıda kitapta yayımlanmış ve seyahat ettiği bölgelerdeki yapıların görsel belgeleri haline gelmiştir.

Fotoğrafları, koleksiyonları ve dokuma sanatına katkıları nedeni ile pek çok ödüle layık görülen Powell, Anadolu'dan topladığı düz dokumaları, etnografik obje koleksiyonunu ve tüm fotoğraflarının kopyalarını 2007 yılında Vehbi Koç Vakfı'na bağışlamıştır. Powell'ın fotoğraf arşivi, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi Kütüphanesi tarafından, dokuma ve etnografik eser koleksiyonu ise Vehbi Koç Vakfı tarafından muhafaza edilmektedir. Vehbi Koç Büyükdere Evi'nde süresiz olarak sergilenecek Josephine Powell koleksiyonunda, Osmanlı Döneminde, 18. yüzyıl ile 20. yüzyılın başı arasında dokunmuş olan ve günümüze ulaşabilen seçkin örneklerden oluşan otuz altı adet kilimin yanı sıra altı adet çuval, bir adet dokuma tezgâhı ve yetmiş üç adet dokuma aleti yer alıyor.

ANADOLU KİLİMLERİNDE KULLANILAN BAZI MOTİFLER VE ANLAMLARI

Eli belinde motifi: Analık ve doğurganlık simgesidir.

Koçboynuzu motifi: Kahramanlık, erkeklik, güç sembolüdür.

Küpe motifi: Dokumada bu motifi işleyen kız, ailesine evlenme isteğini dile getirir.

Pıtrak motifi: Pıtrak dikenleri ile insanların ve hayvanların tüylerine yapışan bir bitkidir. Pıtrağın üzerindeki dikenlerin kötü gözü uzaklaştırdığına inanan Anadolu insanı onu nazarlık motifi olarak kullanmıştır.

Göz motifi: Kötü gözden, nazardan korunmayı ifade eder.

Çengel motifi: Kötü gözlerden koruduğuna inanılır.

Akrep motifi: İnsanlar kendilerini bu hayvana karşı korumak için dokumalarında bu motifi kullanırlar.

Tarak motifi: Doğum ve evlilik ile ilgilidir. Doğum ve evliliği kötü gözden koruması için bu motif kullanılır.

Kuş motifi: Mutluluk, neşe, sevgiyi temsil eder. Özlem, haber beklentisidir.

Kurtağzı motifi: Kurtlardan ve diğer hayvanlardan korunmak için kullanılan bir motiftir.

Vehbi Koç'un, arkasındaki koruyla birlikte 1938 yılında Frenkyan Ailesi'nden satın aldığı ve 1996 yılındaki vefatına kadar ailesiyle birlikte yazlık olarak kullandığı Büyükdere Evi, Josephine Powell koleksiyonundaki kilimler ve dokuma aletlerinin en uygun koşullarda sergilenmesi adına, sergi tasarımcısı Metin Deniz'in projelendirmesi sonrasında önemli bir hazırlık süreci geçirdi. Sadberk Hanım Müzesi Müdürü Hülya Bilgi, müze ekibi ile yaklaşık bir yıl süren detaylı hazırlık sürecinin ardından bu özel koleksiyonu Vehbi Koç Evi'nde ziyaretçilerle buluşturmaktan duydukları memnuniyeti dile getirerek, hazırlık sürecini şöyle anlattı: "Vehbi Koç Büyükdere Evi'nde iklimlendirme ve ışıklandırma dâhil pek çok tadilat çalışması yapıldı. Geçtiğimiz Temmuz ayında ise kilimler ve dokuma aletleri evin 5 odasında sergilenmeye başlandı."

Josephine Powell koleksiyonundaki kilimler, Anadolu'nun farklı yörelerine ait renk seçimleri ve kullanım alanına uygun motifleri ile görenleri büyülüyor. Yer yaygısı, çuval, heybe, çadır, beşik örtüsü, duvar örtüsü, deve yükü örtüsü, cenaze sargısı, çeyiz örtüsü gibi kullanım

alanlarıyla Türklerin yerleşik ve göçebe yaşamının önemli parçası olan kilimler; koçboynuzu, eli belinde, mihrap, hayat ağacı, çengel, altıgen ve eşkenar dörtgen gibi motifleriyle ziyaretçileri sembolik bir dünyada gezintiye çıkarıyor. Kilimler arasında dolaşırken bir hane halkının bereket dileğinin, evlilik çağındaki bir genç kızın evlenme arzusunun, korku duyulan bir hayvana veya nazara karşı korunma ihtiyacının görsel yansımalarını deneyimleyecek, serginin ardından evlerinizdeki kilimlere farklı bir gözle bakacaksınız!

Vehbi Koç Büyükdere Evi, çarşamba günleri dışında haftanın her günü 10:00-17:00 saatleri arasında ücretsiz olarak ziyaret edilebilir.

AKMED'DEN YENİ SERGİ

PAZARIN CAZİBESİ

Tarih Boyunca Akdeniz Dünyasında Alışveriş

Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 1 Aralık'ta açılacak yeni sergisiyle ziyaretçilerini şehirlerin en cazip, en canlı merkezleri olan pazarların geçmişine doğru kısa bir yolculuğa çıkarıyor. Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarından Osmanlı İmparatorluğu'na Akdeniz dünyasında günlük alışverişin yapıldığı pazarlara ilginç ve çekici bir yolculuk... Antik Çağın agorasından Osmanlı bedestenine alışveriş mekanları, pazarda kullanılan sikkeler, teraziler, terazi ağırlıkları, kantarlar, zabıtalar, cezalar, enflasyon... Pazara dair merak ettiğiniz pek çok şeyin sunulduğu eşsiz bir sergi...

Alışverişin kolay, hızlı ve güvenli bir şekilde yapılabilmesi, bu iş için tahsis edilen alanların ya da mekanların ortaya çıkmasıyla mümkün olabilmiştir. Bu tür alanlar pazar ya da çarşı olarak adlandırılmaktadır. Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarını kapsayan Yakın Doğu'da pazarlar, çarşılar gibi alışveriş mekanları hakkında fazla bir bilgimiz olmasa da pazarların şehirlerin en uygun açık alanlarında kurulduğu tahmin edilebilir.

Klasik Çağdan başlayarak Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı toplumlarında ise belirli bir planda inşa edilen mekanlarda yapılan alışveriş, belli bir disiplin içinde gerçekleşmekteydi. Pazar yeri; Antik Yunanlarca *agora*, Romalılarca *forum* olarak adlandırılıyordu. En basit tanımlamasıyla *agora*, sütunlu galeri ve dükkan dizileriyle çevrili, üstü açık, kare bir mekandır. *Agora*da yer alan dükkânların ön tarafında bir tezgâh ve içinde de satılacak mallar yer alırdı. Satıcı tezgâhın hemen gerisinde durur, müşterinin istediği malı -tartılması gerekiyorsa- terazi veya kantarla tartarak verirdi. Ege ve Akdeniz dünyasına yayılmış bulunan Antik Yunan ve Roma toplumlarında *agora*ya daha ziyade erkekler, köleler veya yaşlı kadınlar giderdi; genç kadınlar ancak eşleriyle birlikte *agora*ya gidebilirdi. Bizans Döneminde de pazar yerleri ve dükkanlarda fazla bir değişiklik görülmez. Pazar yerleri, her dönem bir hayli kalabalık ve hareketli mekanlar olmuştur. Bizans'tan etkilenen Osmanlı pazarları bazı noktalarda farklı gelişim göstermiştir. Fakat tarih boyunca pazarlarda değişmeyen şey, malları tartma veya ölçme işinin doğru ve adil yapılması olmuştur. Bu nedenle pazar görevlileri her dönem sıkı denetimler uygulamış ve buna uymayanları cezalandırmışlardır.

1 Aralık 2018 - 31 Ağustos 2019 Koç Üniversitesi AKMED Suna & İnan Kıraç Kaleiçi Müzesi Kaleiçi - Antalya

#bendeaboneyim

Türkiye'nin Arkeoloji Dergisi

#arkeolojidostu #abonelikhediyeettim

Bilgi için: 0212 244 25 02
info@aktuelarkeoloji.com.tr

Aktüel Arkeoloji Dergisi

Anadolu'da Zerdüşt İnancı ve Ateş Kültünün En Erken Temsilcileri

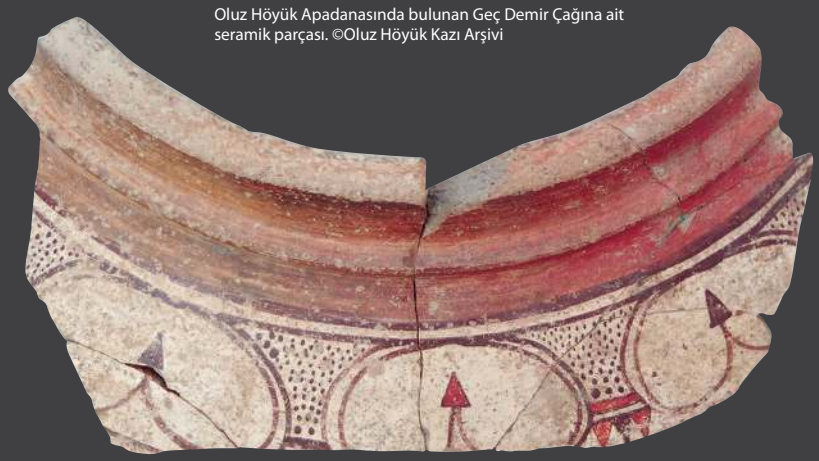

Oluz Höyük Apadanasında bulunan Geç Demir Çağına ait seramik parçası. ©Oluz Höyük Kazı Arşivi

AMASYA – OLUZ HÖYÜK ATEŞGEDESİ VE APADANASI

Şevket DÖNMEZ, Mona SABA

Amasya il merkezinin 25 km güneybatısında yer alan Oluz Höyük'te 12. yılını tamamlayan sistematik arkeolojik kazılar sonucunda bugüne değin 10 mimari tabaka açığa çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağından (MÖ 3. binyılın ortaları) Geç Hellenistik Dönem sonlarına (MÖ 47 yılı, Zela Savaşı) uzanan tabakalaşma sürecinde 2. Mimari Tabaka (MÖ 425-200) Akhaemenid (Pers) bulgularıyla Oluz Höyük, Anadolu Demir Çağının geç dönemleri için çok önemli bir yerleşme durumuna gelmiştir. Oluz Höyük'ün Kızılırmak Havzası Demir Çağına katkıları kültürel, tarihsel ve askeri boyutun yanı sıra dinsel bir boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300) ve 2A Mimari Tabakası'nda (MÖ 300-200) açığa çıkarılan birtakım kalıntılar ile küçük buluntular, bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğu Zerdüşt Dini ile Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması noktasında çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Zerdüşt Dini'nin doğduğu topraklar, Zerdüşt'ün yaşadığı zaman ve dinin ortaya çıktığı dönemler bugüne değin tam olarak tanımlanamadığı için Oluz Höyük güncel bulgularının önemi ve değeri eşsizdir. Oluz Höyük arkeolojik buluntularının diğer bir önemi, Zerdüşt Dini'nin oluşma dönemine ait kaynakların Media (Güney Azerbaycan) ve Hazar Denizi'nin doğusundaki toprakların (Uvarazmi - Horasan) yanı sıra Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Katpatuka'da (Kappadokia) aranması gerektiğine işaret etmesidir.

Media ya da Uvarazmi'de ortaya çıktığı ve Anadolu topraklarına MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren Med Krallığı'nın batıya yayılımı ile girdiği düşünülen Zerdüşt Dini'nin kurucusu Zerdüşt'ün nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, MÖ 628-551 yılları arasında 77 yıl yaşadığı geleneksel bir görüştür. Zerdüşt'ün söz konusu tarihlerde yaşamış olduğu düşüncesi, ilginç bir şekilde Medlerin MÖ 590'larda Anadolu'ya girişi ve Oluz Höyük'te 2B Mimari Tabakası'nda açığa çıkmaya başlayan Ateşgede ve Kutsal Alan ile tarihsel temelde uyuşmaktadır.

Medlerin işgale başladığı MÖ 6. yüzyıl başlarına değin Anadolu'da kesintisiz bir biçimde farklı inanç sistemleri çerçevesinde güçlü bir paganizm yaşanmıştır. Medlerle birlikte ise, merkezinde Tevhid inancı olan Erken Zerdüşt Dini'nin özellikle Kızılırmak Havzası ve doğusundaki coğrafyada etkili olmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Heykelin ve sunağın olmadığı, bunların yerini ateşin aldığı, belki ateşin bir kıble olarak kullanıldığı yeni bir dinin bulguları Oluz Höyük'te tartışmasız biçimde karşımızda durmaktadır. Dönem olarak Klasik Çağın sonları ile Erken Hellenistik Döneme denk gelen 2. Mimari Tabaka (MÖ 425-200) sürecinde eski Yunan'ın pagan dinine ve kültürüne ait tanrı-tanrıça figürlü eserlerin bugüne değin ele geçmemiş olması, Oluz Höyük'te ateşin merkezde olduğu Erken Zerdüşt Dini yaşamında katı bir figür yasağı bulunduğunu göstermektedir.

Erken Zerdüşt Dini'nin başlangıç dönemlerini oluşturan MÖ 6. ve 5. yüzyılın ilk yarısında, adını bile bilmediğimiz, buna karşın bugünkü isminden dolayı Avesta olarak isimlendirebileceğimiz Zerdüşt'ten miras kalmış kutsal sözlerin kitaplaşma sürecine dair somut bir bulgu bugüne değin saptanamamıştır. Bilinen ya da daha doğru bir söylemle tahmin edilense, Zerdüşt'ün aktardığı kutsal sözlerin Medli Moglar (Maguslar, Magi) tarafından ezberlenip, halka sözsel olarak sunulmuş olduğudur. Bu süreç Moglar için bir gelecek ve misyon hazırlamış olmalıdır. Misyonları Zerdüşt Dini'nin yaşatılması olan Mogların, Medlerle birlikte Anadolu'ya ilk defa MÖ 590'larda misyoner olarak girmiş ve sonrasında belki de hiç geri dönmemiş oldukları düşünülebilir.

Tek tanrı – peygamber - vahiy sisteminin Önasya'daki ilk örneği olan Erken Zerdüşt Dini'nin özellikle Erken Akhaemenid Dönemi (MÖ 550-400) Anadolu yayılımında Mogların tek ruhban sınıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç Mogların yani Magi ruhban sınıfının kendilerini Zerdüşt Dini'nin sahipleri, temsilcileri ve mirasçıları olarak hissetmelerini sağlamıştır. Durum öyle bir hale gelmişti ki; Mog olmak için ruhban sınıfı içinde doğmak gerekiyordu, yani sonradan ve dışarıdan Mog olmak imkansızdı. Bu süreçte, Zerdüşt Dini'nin kutsal bilgileri babadan oğula geçen bir sistemde ruhban sınıfı dışına sızdırılmayan dogmalar haline gelmiş olmalıdır. Böylece MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Moglar, Erken Zerdüşt Dini'nin tek sözcüleri olmuş ve sözel geleneğin yaşatılmasında hayati bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda Ateş Kültü, Haoma Kültü, Kurban Kültü ve Su Kültü gibi pratiklerle oluşmaya başladığı gözlenen Erken Zerdüşt Dini'nin Oluz Höyük'teki varlığı noktasında, MÖ 5. yüzyılda henüz kitabı olmayan sözel bir dönem yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Oluz Höyük'te tüm detaylarıyla saptanan pratik ve ritüellerin kısa bir süre içinde kitaplaşma sürecine bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmesi de önemli olacaktır.

Erken Zerdüşt Dini'nin sözel dönemden kitaplaşma dönemine geçmesindeki en büyük sıkıntısını yazısız bir kültürden gelen Moglar oluşturmuş olmalıdır. Med kökenli bir ruhban sınıf olan Mogların mensubu oldukları toplumun yazısız geçmişi, kutsal sözleri uzun süre ezberde tutmalarına yol açmıştır. İran topraklarının köklü uluslarından biri olan Medler, Herodotos gibi tarihsel olayları, şahsiyetleri ve coğrafya ögelerini aktarmış bir gözlemci ve kaydedicinin dikkatini önemli ölçüde çekmiştir. Herodotos'un Med kralları temelindeki aktarımlarının Assur kaynaklarınca da doğrulanması, tarihçinin Anadolu ve yakın çevresi hakkındaki bilgilerinin güvenilirliğini teyit etmektedir. Medlerin askeri, siyasi ve dinsel tarihteki ağırlıklarına karşın, anavatanları olan Kuzeybatı İran'da bile arkeolojik anlamda tanımlanma sorunları içermeleri, yani arkeolojik bulgulardaki Med kimliğinin güçlü olmaması durumu, Anadolu'da bugüne değin neden Medlerle ilgili bariz maddi

Höyüğün batıdan görünümü. ©Oluz Höyük Kazı Arşivi

Aslan betimli, boyalı seramik parçası. ©Oluz Höyük Kazı Arşivi

kültür kalıntılarına ulaşılamadığı sorusunu da yanıtlamaktadır. Bu durum biraz da Medlerin kendilerine ait yazıları ve yazılı tarihsel belgelerinin olmayışı ile açıklanabilir. Bu arkeolojik gerçeklikler ışığında Erken Zerdüşt Dini'ne ait ilk kutsal kitabın çok büyük olasılıkla MÖ 4. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Zerdüşt'e ait hafızalardaki kutsal sözlerin kıdemli Moglar tarafından yazılıp, nüshalarının çoğaltılmış olduğu düşünülebilir. Kaleme alınmaya başlanan ilk Avesta'nın özellikle III. Darius (MÖ 336-330) döneminde 120 bin adet boğa derisine altın suyuyla yazılıp, çoğaltılmış olduğu ve bunların da imparatorluğun siyasi yönetim merkezi Persepolis'te koruma altına alındığı bilinmektedir. Büyük İskender MÖ 330 yılının Ocak ayında Persepolis'i yakarak tahrip etmiş ve bu sırada kutsal metinler de yok olmuştur. İskender'in Persepolis'te yaptığı kıyım, kutsal metinlerin yakılması ile sınırlı kalmamıştır. Çok büyük olasılıkla Avesta'yı hıfz etmiş olan Moglar da katledilmiştir. Zaten kaleme alınmış kutsal metinlerden ziyade Avesta'yı hafızalarında bulunduran ruhban sınıfının ortadan kaldırılması Erken Zerdüşt Dini'ne çok daha fazla zarar vermiş olmalıdır. Bu durum, Erken Zerdüşt Dini'nin orijinal kutsal metinlerinin bir daha geri gelmeyecek şekilde yok edilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Sonraki süreçte Parth Krallığı (MS 2-3. yüzyıllar) ve özellikle Sasaniler bu felaketi telafi etmeye çalışmış olsalar da, yok olanların hiçbir zaman tümüyle yerine konulamadığı anlaşılmaktadır. Elde kalan metinlerin toparlanması ve yapılan eklemeler sonucu Zerdüşt Dini'nin Sasani Döneminde Tevhid çizgisinden ayrılarak "İkilik sistemi"ne doğru evrilmiş olduğu düşünülebilir. Sonradan yazılmış olan günümüz metinlerinin Büyük İskender tarafından ortadan kaldırılan orijinal kutsal kitaptan neleri barındırdığı konusu Zerdüşt Dini için asla belirlenemeyecek ve bilinemeyecek bir sorundur.

Oluz Höyük'te 2013 dönemi çalışmaları sırasında Kutsal Ateş Çukuru'nun keşfi ile açığa çıkmaya başlayan kalıntıların, 2017 dönemi itibarı ile bir Ateşgede ve Kutsal Alan'a ait olduğu anlaşılmıştır. Kenarları ateşten kaynaklanan yüksek ısı nedeniyle kızıllaşmış ve yer yer kararmış kaba yonu bir taş sırasıyla çevrelenmiş Kutsal Ateş Çukuru merkezli olarak devam eden ayrıntılı çalışmalar sonucunda, Kutsal Alan'ın bu aşamada *cella*, taş platform ve taş döşemeli mekânlardan oluştuğu gözlenmektedir. Ateşgede ise, kenarları bir sıra taş ile oluşturulmuş Kutsal Ateş Çukuru ile bazıları düzgün işlenmiş, çoğunluğu ise kaba yonu taşlarla kullanılarak yapılmış taş döşemeli bir *cella*dan ibarettir. Kuzeyi ve batısı taş duvarlarla sınırlandırılmış olan Ateşgede'nin kuzeybatı köşesinde yer alan Kutsal Ateş Çukuru ile birlikte tasarlanarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşgede'nin doğusunda zemini taş döşemeli büyük bir mekân yer almaktadır.

1.60 m çapındaki Kutsal Ateş Çukuru'nun boyutu göz önüne alındığında Ateşgede'nin kapalı bir mekân olmadığı ve çatısının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Strabon (MÖ 64 – MS 21), Kappadokia'da Pyraetheia'ların (ateşgedeler) içinde çevresi kapalı ve üstü açık *cella*larda ebedi ateşlerin yandığından bahsetmektedir. Bu önemli bilgi Oluz Höyük bulgularıyla birlikte, ateşegedelerin Roma Dönemindeki varlıkları kadar, Roma öncesindeki mevcudiyetlerine de ışık tutmaktadır. Oluz Höyük Ateşgedesi, Kappadokia'da Strabon öncesi dönemlerde, özellikle Akhaemenid egemenliğinin yaşanmakta olduğu MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda ebedi ateşlerin yandığı tapınak ve kutsal alanların olduğuna işaret eden ilk arkeolojik bulgudur. Strabon, değişimler yaşamış olsa da Roma Dönemine kadar devam eden bu geleneğin tanığı ve aktarıcısı olmuştur. Ateşgede'nin üstünün açık olması gerektiği hakkındaki düşüncemiz Strabon'un verdiği önemli bilgilerin yanı sıra ateş alevinin açık havada meydana getirilmesi zorunluluğu ile de örtüşmektedir. Başka bir deyişle ateşle ilgili ayinlerin, ateşin dışarıda yanma zorunluluğu nedeniyle açık havada icra edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşe gösterilen saygı adına gerçekleştirilen dinsel törenlere ait eski izlerin Önasya coğrafyasında ne denli nadir olduğu düşünüldüğünde, Ateş Kültü ile ilgili eşsiz bir bulgu olan Oluz Höyük Ateşegedesi ile Kutsal Alanı'nın önemi bir kez daha artmaktadır.

Geçtiğimiz 11 sezon boyunca Perslere ait taş yol, Pers tipi sütun kaideleri ve ateşgede kalıntılarının keşfedildiği Oluz Höyük'te 2018 dönemi çalışmalarında bulunan Taht Salonu/Kabul Salonu

(Apadana), yerleşmedeki Akhaemenid mimari karakterini tamamlayan bir yapı niteliğindedir. Eski Pers dilinde çok direkli/çok sütunlu anlamına gelen Apadana, İran coğrafyasında doğmuş anıtsal bir yapı türüdür. Çok büyük olasılıkla Perslerin göçebe dönemlerindeki büyük çadırlarını ayakta tutmak için kullanmış oldukları çok sayıda direk, MÖ 1. binyıldan itibaren Apadana'ya dönüşen sürecin tarihsel temelini oluşturmuştur. MÖ 1. binyılda Horasan'dan yani Hazar Denizi'nin doğusundaki topraklardan Sakaların (Doğu İskitler) baskısıyla bugünkü Fars Bölgesi'ne gelmiş olan göçebe Perslerin, bu bölgede yerleşmeye geçmiş oldukları anlaşılmaktadır. İskâna geçişle birlikte yüksek İran kültürü etkisini göstermiş, Persler hem tapınak hem de saray inşa etmeye başlamışlardır. Çok direkli çadırdan geliştiği anlaşılan Apadana'nın geleneksel mimarisinde çatının taş kaideler üzerinde yükselen ahşap direklerle taşındığı bilinmektedir. Taş ya da mermer sütunları daha çok başkentlerindeki (Susa, Persepolis) anıtsal saray yapılarında kullanan Perslerin taşıyıcı eleman olarak Apadana mimarisinde genellikle ahşap dikmeleri tercih etmiş olduklarını söyleyebiliriz. Maliyet, hammaddeye ulaşma kolaylığı ve şekillendirme açısından tercih edildiği anlaşılan ahşap dikmelerin Oluz Höyük'te keşfedilen Apadana'da da kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kazısı henüz tamamlanmamış olan Apadana'nın taş kaideleri üzerinde yükseldiği anlaşılan dikmelerin, ahşabın organik bir madde olması nedeniyle zamana içinde yok olduğu düşünülebilir. 2018 dönemi kazılarında Oluz Höyük Apadanası'nda üçerli olarak iki sırada toplam 6 taş kaide açığa çıkarılmıştır. Apadana'nın kuzeydoğusunda gözlenen köşe yapmış temel kalıntısı, günümüze ulaşamasa da yapının özenle inşa edilmiş duvarları olduğuna işaret etmektedir. Ateşgede, kutsal yol ve Apadana ile birlikte düşünüldüğünde Oluz Höyük'ün mimari tasarımı, kent dokusu ve karakteri ile Persler tarafından Anadolu'da kurulmuş en önemli yerleşme olduğu anlaşılmaktadır.

Arkeolojik çalışmalar, Oluz Höyük'te ateşe tapan ya da saygı duyan, Tevhid inancına önem gösteren, tanrı figürlerini önemsemeyen ya da kabul etmeyen bir toplumun varlığını kanıtlamış bulunmaktadır. MÖ 425-200 yılları arasında Ateşgede, Kutsal Alan ve bunlara ulaşımı sağlayan bir yol (Pers Yolu) ile Apadana inşa eden bu insanların Pers kökenli oldukları ve Erken Zerdüşt Dini'nin ilk toplumlarından birini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Zerdüşt Dini'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve korunan ateşin, Oluz Höyük'te kurumsallaşmaya başlayan yeni bir dinin temel pratiği olduğu gözlenmektedir. Erken ve Orta Akhaemenid dönemlerinde oluşum sürecini yaşamış Erken Zerdüşt Dini'ni oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük'te saptanmış olması, Kuzey – Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'nın Avesta'nın kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Oluz Höyük Apadanası, Pers kaideleri. ©Oluz Höyük Kazı Arşivi

Oluz Höyük Ateşgede, Kutsal Yol ve Apadana. ©Oluz Höyük Kazı Arşivi

MAYDOS KİLİSETEPE

HÖYÜĞÜ'NDEN YENİ KEŞİFLER

Meral Başaran MUTLU / Fotoğraf: Maydos Kazı Arşivi

Çanakkale'nin Eceabat ilçesinde, Çanakkale Boğazı kıyısında yer alan Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde 2010 yılından itibaren yürütülen sistemli kazılar, 2018 sezonunda da bölge tarihi açısından önemli bilgiler sunmuştur. Önceki yıllarda höyüğün batı ve kuzeybatı yamacı kenarında sürdürülen kazı çalışmaları 2018 yılında genişletilerek devam ettirilmiştir. Bu sezon, hem önceki yıllarda kazılan alanlar hem de yeni açmalarda kazı yapılmıştır.

Kazı çalışmalarında bu yıl, Orta Tunç Çağının erken dönemlerine tarihlediğimiz Maydos VIII/VII tabakalarına ait savunma duvarının batı kenarını açığa çıkarmak hedeflenmiştir. Söz konusu savunma duvarı höyüğün yamacında yer aldığından, hem erozyondan hem de daha sonra üzerinde gerçekleştirilen mimari aktivitelerden olumsuz biçimde etkilenmiştir. Bu sezon gerçekleştirilen çalışmalarda duvarın tahrip olmuş batı kenarı yani dış yüzü tespit edilebilmiş ve duvarın testere dişi biçimi çıkıntılara sahip olduğu anlaşılmıştır.

Orta Tunç Çağının erken dönemine tarihlenen yerleşime ait savunma duvarının testere biçimli çıkıntılara sahip olması, bölgenin mimarlık tarihi açısından oldukça önemlidir. Troia'nın surlarındaki testere biçimindeki çıkıntılar Troia VI döneminde de vardır, ancak Troia VI savunma duvarı bu tipte inşa edilen duvarların gelişkin formuna bir örnektir.

*Pithos*un içinde ve çevresinde bulunan bezemeli ağırşaklar.

Üstte: Orta Tunç Çağının erken dönemine tarihlenen fincan.
Altta: Maydos Kilisetepe Höyüğü 2018 çalışmalarından genel görünüm.

Troia VI öncesinde bölgede bilinen savunma duvarları Troia I - III dönemlerine aittir. Bu dönemlerde savunma duvarlarında testere dişi şeklindeki çıkıntılar görülmez. Maydos VIII/VII tabakalarının çağdaşı olan Troia IV ve V dönemlerinde ise savunma duvarlarının nasıl olduğu bilinmez. Bu bağlamda Maydos'tan elde edilen bu yeni bulgu, bölgedeki savunma duvarı yapım geleneğinin gelişimi hakkında önemli bir bilgi kaynağıdır.

Maydos VII. tabakanın en erken evresine ait bir *pithos*u kaldırma çalışmalarında, *pithos*un içinde ve çevresinde 3 adet bezemeli ağırşakla birlikte çeşitli materyallerden oluşan ağırlıklar bulunmuştur. Bezemeli ağırşaklardan bir tanesinin deliğinde kemik parçası tespit edilmesi, kemik aletlerin bir kısmının ağırşaklarla ilişkili olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Aynı tabakaya ait bir başka buluntu ise benzerlerine önceki yıllarda da rastlanılan bir adet tüme yakın tek kulplu fincandır.

Bu sezonun bir diğer odak noktası, höyüğün kuzeybatı yamacı boyunca devam eden ve Orta Tunç Çağının geç dönemine tarihlediğimiz Maydos VI. tabakaya ait basamaklı savunma duvarının girişini bulmaya yönelik çalışmalar olmuştur. 2017 sezonunda surun önünde tespit edilen döşemenin kuzeydoğuya doğru yükselerek devam etmesi, bu yönde yerleşimin kapısının olduğunu düşündürmüştür.

Bu alanda, yerleşimin girişini bulmaya yönelik yapılan çalışmalarda savunma duvarının devamı kuzeydoğu yönünde ortaya çıkartılmış, duvarın kuzey kısımda kesildiği ve bu alanda bir geçit oluşturduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışma ile geçen sezon öngörülen tahminler doğrulansa da surun hemen önünde ortaya çıkarılan ve döşeme olduğu düşünülen taşların duvardan yıkılan kesme taşlar oldukları anlaşılmıştır. Bununla beraber savunma duvarının bulunduğu zemin ile ait olduğu höyük üzerindeki yerleşim arasında yaklaşık 5 metrelik bir kot farkı vardır. Bu alandaki çalışmalara 2019 yılında devam edilecek ve kapı ile yerleşim arasındaki bağlantının bir rampa ya da merdiven ile mi sağlandığı araştırılacaktır.

Höyüğün merkezindeki yapıları anlamaya yönelik yürüttüğümüz çalışmalarda, çocuk ve yetişkin mezarlarına rastlanmıştır. Ortodoks mezarlarının birinin yanında bulunan bir para üzerinde 1845 tarihi okunmaktadır. Dolayısıyla ölü gömme gelenekleri ve yazılı kaynaklardan da bildiğimiz üzere mezarların yaklaşık 150 yıllık olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Mezarların altında, açmanın kuzey kısmında Bizans Dönemi döküntüleri bulunmaktadır. Bu döküntülerin altında kuzeybatı köşede, ortası delik bir taş kapakla üzeri kapatılmış Bizans Dönemine ait bir *pithos* tespit edilmiştir. Ayrıca Bizans dolgusunun içinde ele geçen iki demir ok ucu ve bir demir bıçağın yanı sıra çok sayıda demir cürufu, bu alanda demircilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Bizans dolgusunun altında, kısmen Bizans faaliyetleri sırasında tahrip edilmiş zayıf duvar kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu duvarların en üstte olanı, Arkaik Dönemden bildiğimiz gri seramiklerin gelmesinden ötürü Arkaik Döneme tarihleniyor olmalıdır.

Duvar kalıntılarının hemen güneyinde yarıya kadar toprağa gömülmüş büyük bir kap ortaya çıkartılmıştır. Bu kabın üzerinde sonradan açılan delikler bulunmaktadır ve form bakımından Anadolu'da yayık olarak kullanılan kaplara benzemektedir. Günümüzde bu tipteki kapların ağzı deri ile kapatılır ve içerisindeki ayran çalkalanır. Çalkalanırken fermantasyon devam ettiğinden gaz oluşur. Oluşan gazın dışarı atılması gerektiğinden deliklerdeki tıpa açılır ve gaz dışarıya salındıktan sonra çalkalanmaya devam edilir. Form bakımından günümüzdeki yayıklara benzeyen Maydos'taki bu kabın yayık olarak kullanılıp kullanılmadığı ise, kabın dibinden alınan örneklerin lipid/yağ analizleri yapıldıktan sonra kesin olarak anlaşılacaktır.

Aynı alanda, Arkaik Döneme tarihlenen mimari kalıntıların kaldırılmasının ardından, Geç Geometrik Döneme ait dolguya ulaşılmıştır. Bu döneme ait kalıntılar, duvarları birbirine bitişik inşa edilmiş iki oval eve ait duvarlar ile yine bir başka oval eve ait duvar kalıntısıdır.

Höyüğün batı yamacı yakınında ilk kez kazılmaya başlanan alan, kuzeyinden elde edilen veriler doğrultusunda ince bir yüzey dolgusunun ardından kültür katmanlarının gelmesinin beklendiği bir alandır.Burada gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, yüzeyin hemen altında, karışmış ve tahrip olmuş vaziyette diğerleriyle çağdaş mezarlarla karşılaşılmıştır. Burada ortaya çıkartılan diğer buluntular ise Bizans Dönemine aittir. Bunların arasında kuzeydoğu köşede üzeri yine diğer açmada olduğu gibi delikli taşla kapatılmış bir *pithos* yer almaktadır. Bu *pithos*un çevresi ayrıca bir taş sırası ile güçlendirilmiştir. Açmanın ortasına yakın bir alanda, iskeletlerin arasında yuvarlak bir taş birikintisi tespit edilmiştir. Henüz net olmasa da bu birikintinin bir kuyuya ait olduğunu söyleyebiliriz. Açmanın batı kısmında iki duvar kenarı ortaya çıkartılmış, ayrıca batı profiline yakın bir alanda biraz daha derinleşilmiş ve Bizans mimari kalıntılarının koyu renkli ve küllü bir dolgu içerisine oturtulduğu anlaşılmıştır. Bu dolgunun içerisindeki bulgular ise Erken Demir Çağına tarihlenmektedir.

Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmaların bir yandan Troia'nın bilgileriyle karşılaştırma imkânı vermesi, diğer yandan çevre kültür bölgeleriyle ilişkilerin anlaşılması bakımından önemli bilgiler sunması beklenmektedir.

VI. Tabakaya ait savunma duvarı ve önüne düşen taşların kazı sonrası durumu.

Üstte: Bizans Dönemi demir ok uçları ve demir bıçak.

Arkaik Döneme tarihlenen ve omuz kısmındaki deliklerden ötürü muhtemelen 'yayık' olarak kullanıldığı düşünülen kap.

Ali Umut TÜRKCAN

Solda: Burma Halkalı İlk Tunç Çağı II dönemi çanak. ©Sevim Kurtuldu
Sağda: Gamma bezekli İlk Tunç Çağı II dönemine ait çanak. ©Sevim Kurtuldu

KANLITAŞ HÖYÜK

BATI ANADOLU'DA TARİHÖNCESİ BOYA ÜRETİMİ VE ÖZELLEŞEN KADIN İŞGÜCÜNE AİT YENİ BULGULAR

1990 yılında Turan Efe'nin gerçekleştirdiği (1988-1992) yüzey araştırmasında saptanarak arkeoloji literatürüne kaya üstü bir höyük yerleşimi olarak geçen Kanlıtaş Höyük, Kalkolitik Dönem Porsuk Kültürü'nün (Orman Fidanlığı, Asmainler, Keskaya gibi) en iyi korunmuş ve en büyük yerleşmesidir. Eskişehir il merkezinin batısında İnönü ilçesine bağlı Aşağı Kuzfındık köyünün 1 km doğusunda yer alan Kanlıtaş Höyük, daralan Kuzfındık Vadisi'nin ortasında yükselen bağımsız bir kayalığa yaslanarak genişleyen ve eteklerindeki tarla arazileri üzerinde büyüklüğü ile dikkat çeken bir yerleşmedir. Höyük, Anadolu'da daha önce bilinmeyen bir çanak çömlek grubunun saptanması ile arkeoloji yazınına geçirilmiş ve daha sonra Eskişehir Orman Fidanlığı kazıları ile ortaya çıkan bulguların da eklemesi ile yerleşmenin Anadolu-Balkanlar ilişkisi içindeki önemli rolü ortaya konmuştur. Höyükte bulunan arkeolojik malzemenin genel değerlendirmesinde, höyüğün en erken MÖ 6. bin başlarında Erken Kalkolitik Dönemden başlayarak, kesintisiz biçimde Orta Kalkolitik, Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağının sonuna kadar yaklaşık 3 bin seneyi aşan bir yerleşimin varlığı öngörülmektedir. Höyükte karşılaşılan bir diğer olgu ise, mermer bilezik üretimine ait belli aşamaları gösteren düzinelerce üretim parçası (düzinelerce disk) ve bitmiş örneklerin yoğun varlığı olmuştur. Bu bulgular, burada bir mermer bilezik endüstrisinin varlığını öngörmektedir.

Kanlıtaş'ta 2013 yılından beri yapılan kazı çalışmalarında, yüzey toplama bulguları ile uyumlu şekilde, üst örtüde Kal-

Kanlıtaş Höyük 2018 yılı çalışmalarında höyüğün havadan genel görünümü.
©Kanlıtaş Höyük Kazı Arşivi

kolitik Dönemden daha geç malzeme vermeyen, tepe kesiminde yüzeyin hemen altından Erken Kalkolitik Döneme ait dolgular ve mimari öğeler ortaya çıkmış ve devamında da bu döneme ait bulguların dikkat çekici şekilde derinleştiği görülmüştü. Höyükteki kazılar, 2017 yılına kadar hep anakaya üzerinde yer alan yerleşimin tepe kısmında gerçekleştirilmişti. 2018 yılında ilk defa tepeden ayrı olarak, höyüğün yamaç kesiminde yüzey araştırmaları gerçekleştirildi. Burada, İlk Tunç Çağına ait bulguların yoğunluğu ile dikkat çeken doğu kesimindeki bir alanda açılan plankare, öngörüleri doğrulamış ve hemen yüzeyin altından İlk Tunç Çağı II evresine ait sıra dışı yoğunlukta tam kaplar ve figürinler ile bir yerleşimin olabileceğini göstermiştir. Bununla beraber, buranın üstünün yoğun kille kapatılmış olması, herhangi bir mekana rastlanmaması ve anakayaya elips oyuklar açılması gibi özellikler, buranın belki de bir mezarlık alanı olabileceğini düşündürmektedir. Bu sene daha fazla genişleyemediğimizden, bu alanın niteliğini tam olarak söylememiz mümkün değil ancak bu ilgi çekici alanda yapılacak yeni kazılarla birlikte alanın niteliği daha iyi anlaşılacaktır.

Kanlıtaş Höyük'te yapılan kazılar sırasında ilk dikkati çeken buluntu topluluklarından biri, üretimde uzmanlaşmayı gösteren bulgulardır. Kanlıtaş Höyük kazıları sırasında gün yüzüne çıkartılan takılar, süs objeleri, taş boncuklar ve bu nesnelerin üretiminde kullanılan üretim aletleri, "üretim zinciri aşamaları" adını verdiğimiz ilginç detayları ortaya sermektedir. Son üç yılda yapılan çalışmalarda, bu üretim zinciri aşamalarını sırayla bulmaya başladık. İlk gözlemlerimiz, bu yerleşimde başta mermer, manyezit ve diğer kayaçlar kullanılarak özellikle bilezik, halka ve boncuk üretiminde gerçekten bir uzmanlaşma ve seri üretim olduğu şeklindedir. Kanlıtaş insanlarının, bilezik ve takılar için üretilen taş halka gibi prehistorik objelerin seri üretimi için özel bazı üretim aletleri üzerinde kafa yordukları ve bu üretim aletlerini ona göre yaptıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kazılar sırasında bu üretim odaları içinde ele geçen arkeolojik objeler, takıların üretimindeki delme işleminde kullanılan üretim zinciri aşamalarının en önemli elemanlarıdır.

Kanlıtaş'ta 8 Bin Yıl Önce Boya Üretimi Yapan Uzmanlar Varmış

Yerleşmede, bazalttan yapılan düzinelerce öğütme taşının yanı sıra çeşitli havanelleri ve derin havanlar gibi zengin bir öğütme taş grubunun varlığı ile bazı örneklerde görülen tahıllara ait fitolit (silikalaşmış tahıl kabukları) kalıntıları da, Kanlıtaş'ta besin üretiminin de yoğun olduğunu ortaya koymaktadır. Bir yandan, ilk seneden beri bazı öğütme taşlarının üzerinde görülen kırmızı boya kalıntıları, öğütme taşları grubunun bu amaçla da kullanıldığını göstermiştir. Bir seramik kabın içindeki katmanlaşmış kırmızı boya kalıntıları, yuvarlak olasılıkla küçük aşı topanları ve öğütme grubunun üzerindeki birçok örnekle 2017'de sayısı artık 20'yi aşan boya numuneleri, yerleşmenin birçok yerinde boya üretiminin olduğunu ortaya koymuştu. Çıplak gözle aşı boyası (okra) olduğu anlaşılan bu boyaların her şekilde netleşmesi için Türk Kültür Vakfının Kültür Mirası Koruma ve Doğal Boya Laboratuvarı ile ortaklaşa 21 numunenin analizini yaptırdık. Gelişmiş SEM-EDX (Taramalı Elektron Mikroskobu-Enerji Dağınımlı X-Işınları Görünge Gözlemi) aracında yapılan analizlerin sonuçları, numunelerin kırmızı hematit ve sarı renkte kendini gösteren limonit adı verilen kırmızı ve sarı aşı boyaları olduğunu ortaya koydu. Özellikle çoğu numunedeki demir oksit oranlarının yüksekliği dikkat çekti ve

Soldan Sağa: Kumtaşından içi oygulu biley taşı. ©Sevim Kurtuldu

Üzerinde aşı boyası işlenmiş yassı taş. ©Sevim Kurtuldu

Çontuklu ve saplı obsidiyen dilgi. ©Kanlıtaş Höyük Kazı Arşivi

iki numunede (KNT.05 ve KNT.16) oranın %90'ın üzerinde olması, bunların saf metal cevheri olabileceğine dikkat çekti. Bu numunelerin üzerindeki bulguların hepsi, Kanlıtaş Höyük'te MÖ 6 binin ilk yarısında yani günümüzden 8 bin yıl önce bu bölge merkezinde, Batı Anadolu'da boya üretiminin var olduğunu gösterdi. Kazının başladığı ilk yıldan itibaren özellikle öğütme taşları ve havanellerinde püskürmüş şekilde, palet olabilecek bazı gözenekli taş levhalar üzerinde ve bir örnekte kabın içinde karıştırılarak hazırlandığını gösteren tortu kalıntısı, bize boyanın Kanlıtaş'taki üretimin önemli bir parçası olabileceğini zaten ortaya koymuştu. Kırmızı ve sarı renklerin, en azından bu bölgede gelişmiş olan boyalı seramik geleneğinde kullanmış olduklarını söyleyebiliriz.

Bir yandan, bu dönemde Kanlıtaş'ta yaşayan ve diğer hammadde kaynaklarının kullanımında uzmanlaşan bu toplulukta, boya üretimi yapan uzmanların çevrelerindeki hammadde kaynaklarını tüketebildiklerini düşündüğümüz için, kırmızı ve sarı renkteki aşı boyası kaynaklarının yakında olacağını düşünmekteydim. Yerleşmenin bulunduğu vadinin tektonik bir bölge içinde bulunması sebebi ile, ayrıntılı jeomorfolojisinin anlaşılması için yapılan bir keşif çalışmasında Dokuz Eylül Üniversitesinden Prof. Dr. Mahmut Drahor'un Kuzfındık Vadisi'nin içinde eski bir dere yatağı olabilecek bir tepenin altında, hematit ve limonit kaynaklarının yan yana bulunduğu bir alanı tespit etmesi ile bu kaynaklar da ortaya çıkarıldı. Böylelikle, dönemin insanlarının höyüğe yaklaşık 200 metre uzaklıktaki bu boya kaynağına sahip olduklarını ve bol bol kullandıklarını açık şekilde belirledik.

Kanlıtaş Höyük ve Yukarı Porsuk Vadisi'nde şu ana kadar sürdürülen çalışmalarda, dönemin ölü gömme adetlerine de uyan Erken Kalkolitik Dönem olarak adlandırdığımız, en geç MÖ 6. bin yarısına tarihlendirilebilecek bir mezar buluntusu ortaya çıktı. Mezarın yetişkin bir bireye ait olduğu ve hoker (cenin şeklinde) pozisyonunda yerleştirildiği, yerleştirme sonrasında ise vücudun belirli bölgelerine yassı taşlar konulduğu (kaburga kemikleri, kalça kemiği, bacak kemikleri, ayak bilekleri) saptandı. Sol elin yanında bulunan bıçak ya da kesici alet olarak tanımlanan objelerin ise mezar hediyesi oldukları düşünülüyor. İç-Batı Anadolu bölgesinin en erken insan mezar kalıntısı olarak kayıtlara geçen bu iskeletin, Anadolu Üniversitesi Antropoloji Anabilim Dalından Doç. Dr. Handan Üstündağ tarafından üniversitenin antropoloji laboratuvarlarında yapılan incelemelerin ardından yaşı, ölüm nedeni, cinsiyeti vb. diğer önemli bilgilerinin yanı sıra daha başka ilginç buluntular ortaya çıktı. Detaylı incelemelerde 30'lu yaşların başında, ufak ve narin bir kadına ait olduğu belirlenen iskeletin dişlerinde çürükler dikkati çekti. İskeletin 8 dişinde büyük çürükler olduğunu ve üç dişinin de yaşam sırasında çürüğe bağlı olarak kaybedildiğini gözlemledik. Belirgin şekilde diş taşlarının görülmesi ve çürük nedeniyle kaybedilen dişlerin de ilave edilmesi ile 11 dişte çürük saptamış olmamız, bize dönemin insanlarının karbonhidrat ağırlıklı beslendiğini açıkça gösterdi. Bir yandan Çukurova Üniversitesi Biyoloji Bölümü uzmanları tarafından sürdürülen 5 senelik detaylı arkeobotani çalışmalarında, özellikle çöp dolgularından (*midden*) ve depo olabilecek mekanlardan tarım ürünlerine ait bol miktarda *Poaceae* (Buğdaygiller) familyasından *Triticum monococcum*

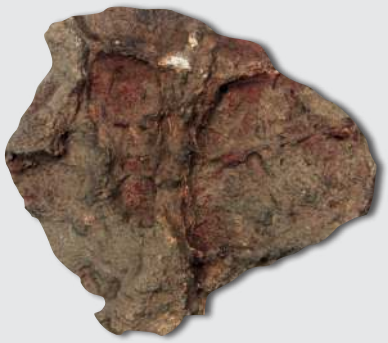

Aşı boyası işlenmiş gözenekli, palet olduğu düşünülen işlenmiş taş. ©Sevim Kurtuldu

Kemik işlemede kullanıldığı düşünülen kumtaşından biley taşı ve üzerine oturan kemik bız. ©Sevim Kurtuldu

İlk Tunç Çağına ait pişmiş toprak oturan Kadın Heykelciği Foto: Sevim Kurtuldu

(Kaplıca buğdayı), *Triticum dicoccum* (Çatal siyez buğdayı), *Triticum aestivum* (Ekmeklik buğday), *Hordeum sp.* (Arpa) türü tohum örnekleri tespit edilmişti. Karbonlaşmış bitki kalıntıları arasında *Poaceae* (Buğdaygiller) familyasına ait örneklerin yerleşmede yoğun bir şekilde bulunması, Erken Kalkolitik Dönemde bölgedeki, buğday ve arpa gibi önemli tarım ürünlerinin beslenmede önemli bir yeri olduğunu ortaya koymuştu. Bir yandan mezardaki gömü toprağında yapılan flotasyon çalışmasında tahılgillere ait 50'den fazla karbonlaşmış tohum bulunması, bunların gömülme esnasında bir ritüel olarak bırakıldıkları tanısını güçlendirmektedir.

Kanlıtaş Höyük 2017 sezonunda ortaya çıkan Erken Kalkolitik Dönem mezarı ve altta, mezarda bulunan kadın bireye ait kafatasının ilginç pozisyonu. ©Kanlıtaş Höyük Kazı Arşivi

8 Bin Yıl Önce Kadının İşgücündeki Yeri

Bir diğer ilginç olgu ise, Kanlıtaş Kadını adını da verdiğimiz bu bireyin kol kaslarının yapıştığı yerlerin özellikle *Pectoralis major* kasının ve en çok da sol kol kemiğine tutunduğu yerin, adeta bir topuz yapacak şekilde çıkıntı yaptığı görülmektedir. Bu gözlemler, bireyin kollarıyla ve özellikle de sol koluyla sürekli tekrarlayan bir ya da birkaç tür ağır günlük aktivitesi olduğunu işaret etmektedir. Bu sonuçlar, akla iki tür faaliyeti getirmektedir. Kanlıtaş Höyük'ün yoğun mermer bilezik üretim merkezi olması, Kanlıtaş Kadını'nın ilk olarak bu üretimin içinde olduğunu akla getirse de, bazalt grubu öğütme taşları ve havanellerinin yoğunluğu (ki bunların bazılarında boya izleri yoğundur), kadının öğütme taşlarında buğday işleme veya boya üretiminde de aktif olabileceğini gösterebilir. Her şekilde Kanlıtaş Kadını'nın kaslarındaki yoğun kullanım izleri 8 bin yıl önce yaşamış bu kadının kol gücü gerektiren ağır işler yaptığını işaret etmektedir.

Dönemin ölü gömme adetleri içinde, yerleşim içi mezarların nadir görülmesi nedeniyle keşfi büyük bir şans olan bu bireyin, ileride yine Kanlıtaş'ta bulunacak farklı iskeletlerle karşılaştırması yapılarak, dönemin insanlarının yaşantılarına daha net ve ayrıntılı ışık tutabileceğini söyleyebiliriz. Yine de, bir bireyden bile beslenme ve çalışma şekli üzerine bu kadar veri alabilmemiz, Kanlıtaş'ta tespit edilen diğer özelleşen işleme teknolojileri (öğütme, mermer bilezik yapımı, belki boya üretimi), beslenme girdileri (arkeobotani) ile karşılaştırabilme yapabilmemiz açısından projemiz için önemli bir aşama oldu.

Teşekkürler: Türk Kültür Vakfı, Kültür Mirası Koruma ve Doğal Boya Laboratuvarı, İstanbul (Prof. Dr. Recep Karadağ ve Emine Torgan), Doç. Dr. Handan Üstündağ (Anadolu Üniversitesi Antropoloji Anabilim Dalı), Prof. Dr. Mahmut Göktuğ Drahor (9 Eylül Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü). Bu proje Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi tarafından desteklenmektedir.

Aigai Vomitorium'u.
©Aigai Kazı Arşivi

AIGAI

yeni keşifler

Yusuf SEZGİN

Kuzey Ege'de, Aiolis'in Aspordenon Dağı'nda (Manisa, Yunusemre ilçesi, Yuntdağı bölgesi) yer alan Aigai'da yürütülen arkeolojik çalışmaların 2018 sezonu kapsamında, kentin nekropolis alanlarında belgeleme çalışmaları yürütüldü ve kentin akropolisindeki Athena Kutsal Alanı ile akropolis yamacındaki Tiyatro Vomitoriumu'nda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Kentin nekropolis alanlarında yapılan çalışmalar, çok uluslu ve çok disiplinli NekroPergEol projesi kapsamında yürütülmüştür. Kentin en büyük nekropolisi olan ve daha önceki sezonlarda çoğu belgelenmiş Kuzey Nekropolisi'ndeki yüzey araştırması ve belgeleme çalışmaları 2018 yılında tamamlanmış; ayrıca kentin Doğu Nekropolisi ve Güney Nekropolisi de tamamen belgelenmiştir. Kentin etrafını saran verimsiz ve kayalık arazi sebebiyle, Aigai'ın bir kent olarak varlığını sürdürdüğü 1000 yıllık sürede (MÖ 8. - MS 3. yüzyıllar) kentin nekropolisleri yatay olarak çok geniş bir alana yayılmıştır. Kentin MS 3. yüzyılda Goth akınları sonucu terk edilişinin ardından tekrar yerleşim gördüğü MS 10. – 13. yüzyıllara ait mezarlar ise antik kentin içindedir. Günümüze kadar kırsal bir coğrafyada kalması sebebiyle modern yerleşimler tarafından tahrip edilmemiş olan kentte, farklı mezar gömü gelenekleri ve uygulamalarına ait örnekler gözlenebilmektedir. Nekropolis alanlarında ve Bizans mezarlarında yürütülen çalışmalar sayesinde, Aigai toplumunun sosyal ve ekonomik yapısı konusunda oldukça değerli bilgiler edinilmektedir. Ayrıca insan kemikleri üzerinde yürütülen analizler, hem mezarların ve mezar yapılarının tarihlenmesi hem de toplumun sağlık durumu ve beslenme alışkanlıklarının belirlenebilmesi için önemli veriler sunmaktadır. Doğrudan insan kemikleri üzerinde yürütülen henüz tamamlanmamış bu çalışmaların, özellikle toplumdaki değişim süreçlerini dolaysız gösterebilmesi ve Aigai toplumunun bölgenin diğer topluluk ve toplumlarıyla karşılaştırılmasını sağlaması dolayısı ile çok önemli sonuçlar vermesi beklenmektedir.

Tiyatronun doğusunda bulunan antik yoldan gelen seyircileri tiyatronun içerisine ulaştırmak için inşa edilmiş olan Vomitorium, yaklaşık 6.600 seyirci kapasiteli tiyatronun dolması ve boşalması esnasında hız ve konfor açısından halk için büyük bir kolaylık sağlamış olmalıdır.

Arkaik Dönem surlarıyla çevrili akropolisin batı köşesinde kentin en önemli kutsal alanlarından bir tanesi yer almaktadır. Athena Kutsal Alanı, tiyatronun üstündeki terastaki hakim konumu ve planlaması açısından Pergamon'daki Athena Kutsal Alanı ile

Vomitorium'dan dışarıya bakış. ©Aigai Kazı Arşivi

Athena Tapınağı temel dolgusu buluntuları. ©Aigai Kazı Arşivi

benzerlik göstermektedir. Etrafı "L" planlı bir *stoa* ile çevrelenen kutsal alanda, kuzey *stoa*nın doğu *stoa* ile birleştiği noktada kalp formlu köşe sütun tamburları yer almaktadır. Dor düzenindeki *stoa*ların iç kısmında İon sütun sırası uzanıyor olmalıdır. Duvar örgüsü, *geison* ve sütun stilleri açısından Atina'daki II. Attalos Stoası'yla benzerlikler görülmektedir. Bu alanın, MÖ 156-154 tarihinde gerçekleşen II. Prusias tahribatı sonrasında gerçekleşen imar faaliyetleri sırasında son şeklini almış olduğu düşünülüyor.

Kutsal Alan'ın batı ucunda yer alan Athena Tapınağı yüksek bir podyum üzerinde yükseliyor. Dor düzenindeki tapınak *templum in antis* plana sahiptir ve girişi doğu kenarda yer almaktadır. Tapınağın *naos* temelinin dört eşit parçaya bölünmesi Pergamon Zeus Altarı'nda görülen ızgara planlı temel sistemini anımsatmaktadır. Alt yapı sistemini desteklemek için tapınak temeli ile podyum duvarları arasına birbirlerine paralel duvarlar yerleştirilmiştir. Bu duvarlar, yapıya ait yükü taşıyacak şekilde güçlendirilmiş bir temel kasnağı yaratmıştır.

*Pronaos*un kuzey duvarının temizliği sırasında, duvarın içine bilinçli olarak yerleştirilmiş 17 adet bronz sikke ele geçmiştir. Tamamı MÖ 2.-1. yüzyıllar arasına tarihlenen sikkeler tapınağın yeniden inşa ya da onarımı sırasında adak olarak bırakılmış olmalıdır. MÖ 280 civarına ait bir yazıtta, kentteki Athena Kutsal Alanı'nın varlığından söz edilmektedir. Diğer yandan tapınağın defineciler tarafından tahrip edilmiş olan *naos* bölümünde ele geçen seramik buluntular, görünürdeki Hellenistik tapınağın altında muhtemelen Arkaik Döneme kadar geri giden erken bir tapınağın varlığını düşündürmektedir. Bu alanda 2018 yılında yürütülen kazı çalışmalarında oldukça kaliteli ve nitelikli seramik parçaları ele geçmiştir. Hellenistik tapınağın dolgusu içinde ele geçen MÖ 5. yüzyıl Attika üretimi kırmızı figür *lekythos* parçaları ve çok sayıdaki graffitolu siyah firnisli seramik parçası erken tapınak ile ilişkili olmalıdır.

Tapınağın güney kenarında yürütülen çalışmalarda dağınık olarak ele geçen buluntular arasında Zeus ve Athena'ya ait çok sayıda pişmiş toprak figürin parçası ele geçmiştir. Kutsal Alan'da, Athena Tapınağı'nın güneydoğusunda başka bir yapının kalıntıları bulunmaktadır. Athena kutsal alanlarında genellikle Zeus kültünün Athena'ya eşlik ettiği bilinmektedir. Ayrıca, yukarıda da söz edilen ve I. Seleukos Nikator ile oğlu I. Antiokhos Soter'in MÖ 281 yılındaki Kouroupedion Savaşı sonrası Aigailılar tarafından onurlandırıldığı belirtilen yazıtta da Athena Kutsal Alanı'ndan bahsedilmektedir. Söz konusu yazıtta, iki kopya halinde hazırlanan stellerden birinin Kurtarıcı Zeus Altarı'nın hemen yanındaki Athena Kutsal Alanı'na dikildiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, mevcut yapı kalıntılarının Kurtarıcı Zeus'a adanmış bir *altar*a ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Büyük bir mühendislik başarısı olan Vomitorium'un blok taşları üzerinde inşa faaliyetlerini kolaylaştırmak için kullanılan taşçı işaretleri bulunuyor.

Aigai Tiyatrosunun Vomitorium'u Gün Işığına Çıktı

Athena Kutsal Alanı'nın altındaki yamaçta yer alan çanağa inşa edilen tiyatro, kuzey rüzgarına karşı korunaklı bir alanda yer almaktadır. 2018 yılında, tiyatronun önemli unsurlarından olan Vomitorium'un kazısı gerçekleştirilmiş ve yapı açığa çıkartılmıştır. Ayrıca ziyaretçilerin rahatça yapıyı görebilmesi ve gezebilmesi için gerekli çevre düzenlemeleri de yapılmıştır. Aigai Vomitorium'u Hellenistik Dönemde inşa edilen tiyatronun *analemma*sının (oturma sıralarını destekleyen duvar) güneyine Roma Dönemi imar faaliyetleri sırasında eklenmiştir. Analemma MÖ 2. yüzyıla aitken, Vomitorium ise muhtemelen MS 17 yılındaki depremin ardından inşa edilmiş olmalıdır. Sahne binasının enkazı içerisinde yer alan tambur parçaları ve floral motifli saçaklık parçaları yapının iki katlı olabileceğini ve MS 17 depreminden sonraki imar faaliyetleri sırasında eklenmiş olabileceğini göstermektedir.

Vomitorium, tiyatronun doğusunda bulunan antik yoldan gelen seyircileri tiyatronun içerisine ulaştırmak için inşa edilmiş tonozlu bir koridordur. Aigai Vomitorium'u yaklaşık 6.600 seyirci kapasiteli tiyatronun dolması ve boşalması esnasında hız ve konfor açısından halk için büyük bir kolaylık sağlamış olmalıdır.

Athane Tapınağı. ©Aigai Kazı Arşivi

Vomitorium yapısı birbirine bağlı iki koridordan oluşmaktadır. Kuzeyde bulunan koridor tiyatroda seyircilerin oturduğu bölüme (*cavea*); güneyde bulunan ana koridor ise tiyatronun orkestrasında bulunan soylu seyirciler için ayrılmış özel koltuklara (*prohedria*) ulaştırmaktadır.

Büyük bir mühendislik başarısı olan yapının blok taşları üzerinde inşa faaliyetlerini kolaylaştırmak için kullanılan taşçı işaretleri sıklıkla görülmektedir. Bu işaretler taşların doğru sırayla doğru yere konmasını sağlanmıştır. Yapının dengesini sağlayabilmek ve sağlamlığını koruyabilmek amacıyla kireç harç kullanılmış ve bu sayede yapı günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Vomitorium'un kemer taşlarının tiyatroya bakan son sırası üzerinde tiyatro maskları ve Hermes'in "*kerykeion*" olarak adlandırılan asası kabartma olarak tasvir edilmiştir.

Vomitorium'un aydınlatılması farklı yüksekliklerde ve farklı boyutlarda 2 adet pencere ile sağlanmıştır. Yapı içerisinde yağmur suyunun tahliyesi için anakaya üzerine oyulmuş bir kanal sistemi görülmektedir. Bu kanallar sayesinde yapıya zarar verebilecek ya da koridor içerisinde seyirciler için sorun yaratabilecek yağmur suyu tahliye edilebilmekteydi. Vomitorium'un *prohedria*ya ulaşan koridorunun batı ucunda, seyircileri tiyatro seviyesine indirebilmek için yapılmış olan 14 basamak da kazılar sonucunda açığa çıkarılmıştır.. Kuzeyde bulunan koridorun tonozu günümüze ulaşmamıştır. R. Bohn ve C. Schuchhardt'ın 1880'li yıllarda yaptığı çalışmada tonozun belgelenmiş olması, tahribatın bu tarihlerden sonra gerçekleştiğini göstermektedir.

Üstte: Athena Tapınağı temel dolgusu buluntuları. ©Aigai Kazı Arşivi

Zeus Sunağı. ©Aigai Kazı Arşivi

GÜRGÜRBABA TEPESİ

ALT PALEOLİTİK AÇIKHAVA YERLEŞİMİ

İsmail BAYKARA, Berkay DİNÇER, Serkan ŞAHİN
Fotoğraflar: Van İli Neojen-Pleistosen Dönemleri Yüzey Araştırması Arşivi

Doğu Anadolu Bölgesi, Paleolitik Çağda insan hareketleri ve insanların adaptasyon süreçleri açısından oldukça önemlidir. Ancak bu bölgenin Paleolitik dönemleriyle ilgili çok az şey bilinmektedir. Bu, temel olarak bölgede bugüne kadar çok az araştırma gerçekleştirilmiş olmasının bir sonucudur. Bölgedeki olası fosil insan kalıntılarını ve arkeolojik buluntuları açığa çıkarmak amacıyla 2014 yılından beri "Van İli Neojen-Pleistosen Dönemleri" içeren yüzey araştırmaları gerçekleştirilmektedir.

Paleolitik Çağ insanları yontmataş alet yapmak için pek çok türde taş hammadde kullanmıştır. Bunlardan biri de obsidiyendir. Doğu Anadolu'da pek çok obsidyen kaynağı bulunur. Bunlar arasında Sarıkamış, Nemrut, Bingöl ve Van'daki Gürgürbaba obsidyen kaynakları önemli kaynaklar olarak bilinir. Van'da gerçekleştirilen araştırmalar da Erciş ilçesinde bulunan Gürgürbaba Tepesi'nde yoğunlaştırılmıştır. Gürgürbaba Tepesi, Meydan Dağı'nın hemen yakınlarında yer alır. Burada gerçekleştirilen araştırmalar Ulupamir köyünün kuzeybatısında yer alan, çevresi volkanik kökenli riyolit kayalıklarla çevrili olduğu için aşınmaya dirençli, nispeten düz bir tepenin üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Araştırmanın ilk iki yılında bu alan sistematik olarak yaygın yaya yüzey araştırması yöntemiyle taranmış; Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait çok sayıda buluntu yeri tespit edilmiştir. Tepede Paleolitik dönemlere ait buluntu yerleri özellikle yeni (Holosen dönem ve sonrası) açılmış drenaj aşındırmalarıyla ilişki-

lidir. Paleolitik Çağ dolgularının üzerine gelen toprak yığını bunların *in-situ* olarak (bulunduğu yerde) korunmuş olmasını sağlamıştır. Buluntu yerlerinde çekirdekleriyle birleşen yongaların tespit edilmesi de Paleolitik Çağ buluntu yerlerinin hem jeolojik hem de arkeolojik olarak *in-situ* olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu buluntu yerlerinden Gürgürbaba Tepesi, üzerinde yer alan yamaç molozu dolgularıyla Paleolitik Çağ buluntularının ilişkisini anlamak için en elverişli olanı seçilerek burada yoğun yüzey araştırması yöntemleri uygulanmıştır. Bu alanda 2015 ve 2016 yıllarında *dogleash* adı verilen bir yüzey araştırma yöntemi benimsenerek gerçekleştirilen yoğun yüzey araştırmaları sonucunda 11.038 adet Alt Paleolitik yontmataş alet tespit edilmiş ve bunlardan yaklaşık 3 bini ayrıntılı olarak incelenmiştir. Buluntu yerinin alanının yaklaşık yarısından fazlası gelecekte yapılabilecek araştırmalar için dokunulmadan bırakılmıştır.

Gürgürbaba Tepesi'nde yer alan buluntu yerinde tespit edilmiş yontmataş aletlere genel olarak bakıldığında, bunların Alt Paleolitik Dönemin önemli teknolojilerinden biri olan *Acheulian* (Aşölyen) teknolojisini yansıtmakta olduğu göze çarpar. Genel olarak bakıldığında yontmataş aletler içerisinde *Acheulian* endüstrisinin belirleyici aletleri olan iki ve tek yüzeyli el baltaları, iri yongaları ve iri kesici aletlerin çok sayıda olması Gürgürbaba Tepesi'ni Anadolu'dan bilinen diğer Alt Paleolitik Dönem buluntu yerlerinden belirgin bir şekilde ayırır; burada yüzlerce obsidiyen el baltası tespit edilmiştir. Bu el baltaları içerisinde büyük bir çeşitlilik vardır, bilinen neredeyse her iki yüzeyli alet tipi Gürgürbaba Tepesi'nde mevcuttur. Teknolojik olarak bu yontmataş buluntular Geç *Acheulian* teknolojisini yansıtmaktadır. Gürgürbaba Tepesi'nde obsidiyen oluşumunun yaklaşık 500 bin yıl önce gerçekleşmiş olduğu da göz önüne alındığında Alt Paleolitik buluntuların bu tarihten daha yeni dönemlere, 500-300 binyıllar arasındaki bir zamana ait olması söz konusudur.

Yoğun yüzey araştırması yöntemleriyle ve son iki yıldır da Van Müzesi Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilen kazılarla araştırılan Gürgürbaba Tepesi Alt Paleolitik Dönem buluntu yeri, hem burada bir obsidiyen kaynağı olmasından dolayı insanların yontmataş aletlerini yaptığı bir yerdir hem de insanların bu aletleri kullanmış olduğu bir konaklama alandır. Düzeltili yonga aletlerin varlığı da bu durumu destekler. Geç *Acheulian* teknolojisinin içinde *Levallois* yöntemi kullanılarak elde edilmiş yongalar, dilgiler ve uçlar da mevcuttur.

Gürgürbaba Tepesi Paleolitik Çağ bulguları arasında en önemlisi ise, yontmataş aletlerin de gösterdiği şekilde buranın, insanların Alt Paleolitik dönemde sadece yontmataş alet ürettiği değil ayrıca bu aletleri kullandığını, bir anlamda burada bir süre yaşadıklarını, yerleştiklerini de kanıtlayan mimari unsurlardır. Van Müzesi Müdürlüğü başkanlığında 2017-2018 yıllarında gerçekleştirilen kazıların birinci hedefi, Paleolitik buluntuların jeolojik birimler içinde tabakalanmış şekilde tespit edilmesiyken, ikinci hedefi ise Türkiye'de ilk kez bir açık hava Paleolitik buluntu yerinde tespit edilmiş olan bu mimari unsurların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Dünyada bilinen Paleolitik Çağa ait mimari unsurlar genel olarak çadır gibi geçici barınaklara ait kalıntılardır. Bu türden barınaklara ait kalıntılarla Orta ve Üst Paleolitik dönemlerde zaman ilerledikçe giderek artan sayılarda karşılaşılmaktadır. Ancak Alt Paleolitik Döneme ait bilinen kalıntılar oldukça az sayıdadır.

Gürgürbaba Tepesi Alt Paleolitik Dönem buluntu yerinde tespit edilen mimari kalıntılardan biri kazılarak belgelenmiştir. Kazılar, doğal ya da ar-

Sol sayfada: El baltası.

Yakınsak'ta bulunan, Levallois tekniğinde yontulmuş taş aletlere ait çekirdek.

Gürgürbaba Tepesi lokaliteleri.

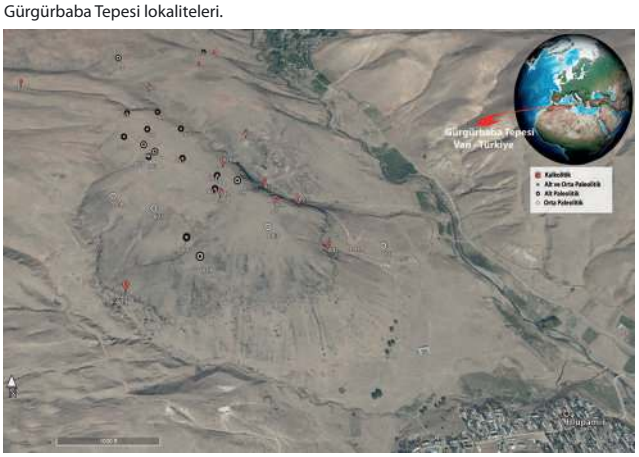

Gürgürbaba Tepesi görünüm.

keolojik olsun hiçbir taş yerinden oynatılmadan, sadece etraflarındaki gevşek toprak alınarak gerçekleştirilmiştir. Yaşam düzlemlerinin belgelenebilmesi amacıyla taşların oturmuş olduğu doğal yüzeyler belgelenmiştir. Söz konusu olan mimari kalıntı, ortalama boyutları 15-80 cm arasında değişen taşlardan oluşturulmuş bir halkadır. Bunun çapı 2,5 metredir. Taşlar sistematik olarak daire şeklinde dizilmiştir. Bu taşlar organik malzemelerle oluşturulmuş bir çadırın örtüsünü yere sabitleme ve bu örtüyü taşıyan olasılıkla ahşaptan direkleri destekleme, bunların kaymasına engel olma amacıyla yerleştirilmiştir. 2018 yılı kazıları sırasında olasılıkla bu taşıyıcı direklerin yerleşmiş olduğu iki halka şeklinde alanlar da tespit edilmiştir. Alt Paleolitik Döneme ait herhangi bir organik kalıntı hem aradan geçen uzun zaman hem de Gürgürbaba Tepesi'nin asidik toprak yapısı dolayısıyla ne yazık ki korunamamıştır. Ancak kazılan toprağın sertlik ve dokusundaki değişimler incelenerek bu alanlar tespit edilmiştir.

Alt Paleolitik Döneme ait bu çadır ile ilgili en büyük sorunlardan biri, yüzey araştırması yöntemlerinin bunun içindeki arkeolojik buluntuların *in-situ* olup olmadığının anlaşılmasını sağlayamamasıydı. Son iki yılda gerçekleştirilen kazılar sayesinde bu taş dizisinin içindeki Alt Paleolitik aletlerin bu mimari kalıntı ile ilişkili olduğu ve bunların doğal yollarla buraya birikmemiş olduğu açığa çıkarılmıştır. Çadırı çevreleyen bu taşların tam olarak hangi tarih aralığında buraya yerleştirilmiş olduğunun ortaya çıkarılmasıyla ilgili jeoloji örnekleri alınmıştır, bunlar analiz aşamasındadır. Yontmataş aletlerin kazılmış alanda, çadır alanının içinde ve dışındaki dağılımları ile ilgili çalışmalar halen devam etmektedir.

Gürgürbaba Tepesi'nde sadece bir adet çadır alanı kazılmış olsa da yüzeyde tespit edilmiş olan daire planlı ve içinde Alt Paleolitik yontmataş aletleri içeren çok sayıda başka mimari kalıntılar da tespit edilmiştir. Bu kalıntıların da gelecekteki kazı çalışmalarında belgelenmesi hedeflenmektedir. Çok sayıda ve kesin olarak Alt Paleolitik Döneme tarihlenen bu mimari kalıntılar, Türkiye'de ilk kez tespit edilmiştir. Alt Paleolitik Döneme ait bu kalıntılar, insanların o dönemde Gürgürbaba Tepesi'ndeki etkinliğinin sadece obsidiyen kaynağının kullanılmasıyla sınırlı kalmadığını, burada olasılıkla mevsimsel olarak yerleşmiş olduklarını da ortaya koymaktadır.

Çadır alanının fotoğrafı.

Aktüel Arkeoloji Dergisi, 21. yüzyılda yerellikten evrenselliğe açılan özel ve kamu kurumlarına, firmalara ve iş dünyasına "Akademi Arkeoloji" ile Anadolu'yu keşfetme imkanı sunuyor. Danışmanlıktan gezilere, atölye uygulamalarından sergi ve tasarımlara kadar geniş bir alanda Akademi Arkeoloji'den destek alabilirsiniz.

akademiarkeoloji

SERGİ VE TASARIMLARINIZI KAYIT ALTINA ALIYORUZ!

SOSYAL MEDYADA TANITIYORUZ!

ARKEOLOJİ SEMİNERLERİ DÜZENLİYORUZ!

GEZİLER DÜZENLİYORUZ!

BİLGİ FİKRİN ZENGİNLİĞİDİR

iletişim ve bilgi için:
www.akademiarkeoloji.com

Patara'da Bir Viking Kılıcı

Patara'da ele geçen, namlu bölümünden kırık ve oldukça korozyonlu durumda bulunan Viking Kılıcı'nın, Doğu Roma İmparatorluğu'nun 9. yüzyıl ile 10. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirdiği deniz savaşlarında yer alan Vareng birliklerinden bir askere ait olabileceği düşünülmektedir.

Feyzullah ŞAHİN

Vikinglerin, Konstantinopolis'teki ve Doğu Roma İmparatorluğu ordusu içindeki varlıkları ile ilgili tarihi kayıtlar bizlere önemli bilgiler sağlarken, arkeolojik veriler son dönemlere kadar dikkate değer sonuçlar içermemekteydi. Özellikle Kuzey ve Doğu Avrupa'da sayıları artan ve kapsamları giderek genişleyen arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen bulgular, Doğu Roma İmparatorluğu ile Vikinglerin ana yurdu İskandinavya ve sonradan yerleştikleri Doğu Avrupa'daki yerleşimler arasındaki ilişkilerin aydınlatılmasında belirli bir yol kat edilmesini sağlamış olmasına rağmen, benzer bir durumun imparatorluk sınırları içinde yapılan modern araştırmalar için geçerli olduğunu söylememiz oldukça zordur. Ayasofya'da güney galerinin ikinci katında mermer parapetler üzerine Runik harflerle yazılmış "HALVDAN" ismi ve güney galeride tespit edilen "ari: k" kelimesi, bu bağlamda günümüze ulaşan ender epigrafik verileri oluşturmaktadır. 2010 yılında Mersin Yumuktepe kazılarında ele geçen ve 2016 yılında yayımlanarak bilim dünyasına tanıtılan bir Viking kılıcı ise, bugüne kadar Anadolu coğrafyasında Vikinglerin varlığına işaret eden tek maddi kültür kalıntısıydı. Bu nedenle, Patara'da ele geçen ve "Viking Kılıcı" olduğundan şüphe duyulmayan bir kılıç, yaklaşık 400 yıl boyunca Doğu Roma imparatorlarına ve imparatorluk ordusuna hizmet vermiş bu halk ile ilgili soruların yanıtlanmasında, küçük de olsa, sağladığı ipuçlarıyla önem kazanmaktadır.

Patara'da, Liman Hamamı çalışmalarında ele geçen kılıç, namlu bölümünden kırık ve oldukça korozyonludur. Kılıcın korunmuş toplam uzunluğu 43,2 cm'dir. Namlu ile kabza arasındaki balçak bölümü oval formlu, pırazvana ise balçak bölümünden topuza doğru incelen bir formdadır. Kabzanın üst kısmında yatay bir koruma ve onun üstünde tek katmanlı bir topuz bulunmaktadır. Kılıcın namlu bölümündeki kalıntılar, ahşap bir kın içinde taşındığını göstermektedir. Kılıcın topuz, pırazvana ve balçak özellikleri, Viking kılıçları üzerine ilk tipolojik ve kronolojik çalışmayı yapan J. Petersen'in, Tip K ya da Tip O olarak sınıflandırdığı kılıçlar içinde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle kılıç, 9. yüzyıl ile 10. yüzyılın ilk yarısı arasına ait olmalıdır.

Günümüzdeki İsveç, Norveç ve Danimarka ülkelerini kapsayan İskandinavya kökenli Vikingler, Orta Çağ Avrupa tarihinde önemli bir rol oynamışlardır. 8. yüzyılın sonlarında

anavatanlarından çıkarak; ticaret, korsanlık ve yeni yerleşim yerleri edinme amacıyla tüm Avrupa'ya ve denizaşırı topraklara seferler düzenlemeye başlayan bu halkın yayılımlarını iki gruba ayırmak mümkündür. Norveçliler ve Danlar, 8. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa, Büyük Britanya, İzlanda ve Grönland'a yönelirken, İsveç kökenli Vikinglerin 9. yüzyılın başlarında Valday Tepeleri'nden doğan nehir sistemlerini kullanarak Doğu Avrupa'ya ilerledikleri ve bugünkü Rusya'nın batı kısımları, Belarus ve Ukrayna'yı kapsayan bölgede, siyasi ve ticari egemenliği ele geçirdikleri

Solda: Patara'da ele geçen Viking kılıcı. ©Patara Kazı Arşivi.

Bir Vareng askerini savaş donanımıyla gösteren illüstrasyon. ©D'Amato – Rava 2010.

görülmektedir. Doğu Avrupa'ya yerleşen Vikingler; Doğu Roma, Latin ve Arap yazılı kaynaklarında iki farklı isimle anılmışlardır. Bunlardan ilki; Rhos, Ruzzi, Rus isimlendirmesidir. Bu kelimenin kökeni ve anlamı ile ilgili çok sayıda öneri bulunmaktadır ve bu duruma paralel olarak, terimin tanımladığı halklar ile ilgili tartışmalar da iki yüzyılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Vikingler için kullanılan bir diğer isim ise 10. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaştığı bilinen Varaeg ya da Vareng sözcükleridir. Bu isimlendirmenin ilk başlarda özellikle İsveç kökenli Vikingler için kullanıldığı genel kabul görmektedir. Sözcük, Doğu Avrupa'da yaşayan Vikingler için de kullanılmakla birlikte, daha çok, Doğu Roma İmparatorluğu ordusunun çeşitli birliklerinde görev yapan Vikingler için kullanılmıştır.

Doğu Avrupa'ya yerleşerek Karadeniz aracılığıyla Doğu Roma İmparatorluğu ile komşu olan Vikingler, Konstantinopolis ile uzun süre devam eden ticari ilişkiler sayesinde coğrafyayı ve deniz yollarını iyi bir şekilde öğrenmiş ve bir süre sonra bu ticari ilişkilerin getirdiği kazanımlarla yetinmeyerek imparatorluğun tüm zenginliğini ele geçirmek istemişlerdi. İmparator III. Mikhael'in (842–867) ordusuyla birlikte Araplar ile savaşmak üzere doğu seferinde bulunmasını fırsat bilen bu halk, 860 yılında, 200 kadar gemi ile Bosporus'a girerek Konstantinopolis'i kuşatmışlardı. Birkaç ay süren bu kuşatma sırasında, ani saldırılarla boğaz boyundaki yerleşimlerde, Haliç kıyılarında ve adalarda eşi görülmemiş katliamlar gerçekleştirmişler ve kentle birlikte çevre bölgeleri de yağmalamışlardı. Dönemin Konstantinopolis Patriği Photios yaşanılan bu saldırıların şiddetini "Bir deniz dalgası gibi sınırlarımız üzerine döküldü ve sanki vahşi bir domuz gibi, ahaliyi sanki bir ot, saman ya da tahılmış gibi yalayıp yuttu" cümleleriyle aktarmıştır. Büyük bir yıkımla başlayan Doğu Roma İmparatorluğu ile Vikingler arasındaki ilişki, ilerleyen zamanlarda farklı bir seyir izlemiş, ticari ilişkilerle artan yakınlaşma bazı durumlarda yapılan antlaşmalarla askeri yardımlaşmalara kadar uzanmıştır.

Varenglerin Doğu Roma İmparatorluğu ordusu içindeki konumlarına dair ilk kayıtlar, Abbasilerin egemenliği altına giren Girit'i geri almak için 902 senesinde gerçekleştirilen deniz seferinde 700 Vareng'in İmparatorluk donanmasında paralı asker olarak bulunduğunu göstermektedir. Varenglerin imparatorluk ordusu içinde kalıcı bir birlik olmaları ise İmparator II. Basileios döneminde gerçekleşmiştir. Ordunun önemli generallerinden Bardas Phokas, İmparator II. Basileios'a karşı 989'da ayaklandığında, Kiev Knezi Vladimir 6000 Viking askerini yardım için II. Basileios'un ordusuna sevk etmiştir. Bu ayaklanmayı bertaraf eden II. Basileios'un, kendisine karşı darbe girişiminde bulunan generallerine ve askerlerine karşı güveninin azalması, siyasetten uzak duran Vareng paralı askerlerinden, kendi kişisel

Yumuktepe'deki çalışmalarda bulunan Viking kılıcı. ©Androshchuk – Köroğlu 2016.

Ioannes Skylitzes'in kroniklerinde yer alan, Vareng Muhafızları'nın tasvir edildiği bir minyatür.

korumalığını yapmak üzere özel bir "muhafız birliği" kurmasına neden olmuştur. Tarihte "Vareng Muhafızlar" olarak bilinen bu birlik kısa sürede gelenekselleşmiş ve yüzyıllar boyunca Doğu Roma imparatorlarının özel korumalığını yapan bir kurum halini almıştır. İmparatorluk ordusunun sarsıcı bir gücü olarak birçok savaşta yer alan ve imparatorların özel korumalığını yapan Varenglerin Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki varlığına dair kayıtların, Konstantinopolis'in, 1204 senesinde Latinler tarafından istila edilmesinden sonra azaldığı ve Palaiologos Hanedanı Döneminde (1261–1453) sadece birkaç kaynakta adlarına değinildiği görülmektedir.

Likya Bölgesi ve özelde Patara ile ilgili olarak 9–10. yüzyıllara ait tarihsel ve arkeolojik verilerin oldukça az olması, bu Viking kılıcının Patara'ya nasıl geldiği sorusunu net bir şekilde yanıtlamamızı zorlaştırmaktadır. Ancak yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler birkaç olasılığın ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Bu olasılıklardan ilki, bu kılıcın imparatorluğun 9. yüzyıl ile 10. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirdiği deniz savaşlarında yer alan Vareng birliklerinden bir askere ait olabileceğidir. Abbasiler tarafından 820'li yıllarda fethedilen Girit'i tekrar ele geçirmek için 10. yüzyılın başından itibaren yapılan seferler 961 senesinde başarıya ulaşmış ve ada, Nikephoros Phokas komutasındaki imparatorluk ordusu tarafından yeniden hâkimiyet altına alınmıştır. Kesin bir yargıda bulunmak zor olsa da, kılıcın 10. yüzyıl içinde Girit'e düzenlenen bu deniz seferlerinde hizmet veren bir Vareng askerine ait olabileceği ihtimal dâhilindedir. Belirtilen yüzyıllar içinde vuku bulan askeri olayların konu edildiği tarihi kayıtlar, bu kılıcın imparatorluğa hizmet eden Varenglere değil, aksine imparatorluğun başkentini ele geçirmek isteyen Varenglere ait olabileceğini de düşündürmektedir. Kiev Knezi Igor döneminde "Rusların" yani "Varenglerin", 941 yılında 1000 kadar gemiyle Konstantinopolis'i bir kez daha kuşattıkları bilinmektedir. Bu kuşatmada Konstantinopolis ve çevresine saldırılar düzenlenmiş, manastırlar ve kiliseler yakılarak yağmalanmış, ancak Doğu Roma ordusu "Rum Ateşi" ile Vareng donanmasına ait gemileri büyük oranda yakarak kuşatmayı bertaraf etmiştir. Bu hezimetten kurtulabilen küçük bir grubun ise Kilikia kıyılarına kaçabildiği bilinmektedir. Bu tarihsel verilerle, Kilikia kıyılarına kaçan Varenglerin Patara limanına uğramış olabileceği ve Patara'da ele geçen kılıcın bu süreçle ilişkilendirilebileceği de olasılıklar arasına girmektedir.

Tarihi ilişkiler örgüsünün yanı sıra kılıçların buluntu konumları ve korunma durumları da her bir arkeolojik buluntu gibi önemli veriler içermektedir. Viking kılıçları üzerine uzmanlaşmış araştırmacılar, bugüne kadar ahşap kın içinde bulunan bu tip kılıçların sadece mezarlarda ele geçtiklerine ve bunların mezarlara birer ölü armağanı olarak bırakıldıklarına dikkat çekmektedir. Patara'da yüzyıllar içinde deprem vb. gibi doğal olaylar sonucunda tahrip olmuş limana yakın bir alandan ele geçen kılıcın buluntu konumu bir mezara ait olup olmadığını belirlememizi zorlaştırmaktadır. İstatistiki veriler ise üzerinde ahşap bir kına ait kalıntıların bulunduğu bu kılıcın Patara'da ölen bir Vareng'in mezarına bırakılmış olabileceği ihtimalini ön plana çıkarmaktadır. Kılıcın, bir askeri sefer sırasında kente uğramış birlikler içinde yer alan ve burada hayatını kaybeden bir Vareng askerine mi yoksa Patara'ya yerleşmiş bir Vareng'e mi ait olduğu ve buna benzer birçok soru şimdilik cevapsız kalmaktadır.

Patara'da ele geçen kılıç özelinde sorulabilecek soruların yanı sıra Doğu Roma İmparatorluğu ordusuna 400 yıla yakın bir süre hizmet veren Varenglerin imparatorluk coğrafyasındaki yayılımları, politik, ekonomik, kültürel etkinlikleri ve kurdukları ilişkiler ile ilgili akla gelen onlarca sorunun aydınlatılması ise, Orta – Doğu Roma İmparatorluğu Dönemine ait materyal kültür ile ilgili yapılacak araştırmaları ve keşifleri beklemektedir.

Özel Tasarımlı Kupalar

Tarih ile tasarımın birleştiği bu özel kupalar,
çay ve kahve keyiflerinizin vazgeçilmez
parçalarından biri oluyor.

Her birinin farklı bir hikayesi var!

Siparişleriniz için:

arkeoloji dükkanı

www.arkeolojidukkani.com 0212 244 25 02

Halil TEKİN

Doğu Akdeniz'de Bir Geç Neolitik Yerleşimi

DOMUZTEPE HÖYÜĞÜ

Üzerinde insan maskları (veya kafatasları) resmedilmiş çömlek parçası. ©Domuztepe Kazı Arşivi

Domuztepe Höyüğü'nde ele geçen "T" biçimli stilize insan biçimli amuletleri ve boya bezek olarak kapların üzerine uygulanmış "öykücü" tasvirler, Göbekli Tepe ve çağdaşı diğer Erken Neolitik toplulukların bölgeden çok uzaklaşmadığını, sadece yaşam biçimlerinde köklü değişimler olduğunu göstermektedir.

Kahramanmaraş il sınırları içinde yer alan Domuztepe Höyüğü, Ceyhan Nehri'nin önemli kollarından olan Aksu'nun birkaç kilometre güneyinde ve küçük yan kollarından Mizmilli Deresi'nin, akış yönüne göre, sağ kıyısında konumlanmaktadır. Kahramanmaraş'ın Pazarcık-Türkoğlu ilçelerinin idari sınırı höyüğün tam ortasından dikey geçmekte olup, höyüğün doğu kesimi Pazarcık, batı kesimi ise Türkoğlu sınırlarında kalmaktadır. Üzerindeki yabandomuzu yuvalarından dolayı yerel halk tarafından bu höyüğe Domuztepe adı verilmektedir.

Bir Geç Neolitik Dönem (MÖ 6.800-5.450) yerleşimi olan Domuztepe Höyüğü, 1993 yılından beri arkeoloji dünyasında tanınmaktadır. 1996-2012 yılları arası arasında Amerikan-İngiliz ortak projesi olarak kazıların yürütüldüğü yerleşimde, 2013 yılından bu yana Hacettepe Üniversitesine mensup bir ekip çalışmaları sürdürmektedir. Eski kazı heyetinin Operasyon I olarak adlandırdığı höyüğün güney yükseltisinde kazılara devam eden yeni heyet, daha önce hiç kazılmamış 150 metrekarelik bir alanda çalışmalara başlayıp, zaman içinde eski heyetin kazdığı alanı kapsayacak şekilde genişletmiştir. 2018 kazı sezonunda 450 metrekarelik bir genişliğe ve 2 metrelik derinliğe ulaşılmıştır. Böylelikle, eski heyetin "Ölüm Çukuru", "Kızıl Teras" ve "Hendek" olarak adlandırdığı ve "Ritüel Alanı" olarak yorumladığı bölümün bir kısmı yeni heyet tarafından kazılmıştır.

Yeni kazı heyeti, eski heyetin "dikey" ve dar alanda "sondaj" nitelikli yürüttüğü kazı tekniği yerine, "yatay" ve "geniş alanda" çalışmayı tercih etmektedir. Farklı kazı yöntemi sayesinde, eski heyetin bazı tanım ve yorumlarını kontrol etme ve sorgulama imkânı ortaya çıkmıştır. 2016 ve 2017 kazılarında eski heyetin "Kızıl Teras" olarak yorumladığı bölümün gerçekte, kerpiç döşeme ve bazı binaların duvarları olduğu anlaşılmıştır. 2018 kazılarında ise eski heyetin "Hendek" olarak adlandırdığı bölüm hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bu bölüm eski heyet tarafından ölümle ilgili ayinlerin ardından bazı eşyanın kırılıp içine atıldığı "özel" bir alan şeklinde yorumlanmıştı; oysa 2018 kazı sonuçları bunu pek doğrulamamaktadır.

Eski heyetin "Hendek" olarak adlandırdığı ve üzerine yorumlar yaptığı bölümün gerçekte, binalar arasındaki meydan veya sokak olduğu; 2018

kazılarında gün ışığına çıkartılan pişirme amaçlı büyük ocağın ise ortak kullanıma açık olduğu saptanmıştır. Günümüzün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin pek çok yerinde bu tür ortak kullanıma açık pişirme amaçlı ocakları evlerin arasındaki meydanlarda veya sokak aralarında görmek mümkündür. Bu tür ocakların etraflarının da kül, taş veya testi parçalarıyla çevrili oldukları görülebilmektedir. Eski heyetin "Hendek" veya "Kızıl Teras" şeklinde adlandırmaları yaparken çoğunlukla 5 metrekare, hatta bazı yerlerde 3 metrekarelik, sondajlara dayanarak bu türden sonuç ve yorumlara vardıkları anlaşılmaktadır. 2018 kazılarında bu alanda ele geçen çanak-çömlek ve diğer buluntular bir ayinle ilgili olmaktan çok, çöp niteliğindedir. Çanak-çömlek parçasının büyük çoğunluğu günlük kullanıma özgü ve pişirme amaçlı kaplara aittir. Rastgele atılmış çöp izlenimi veren ve büyük çoğunluğu yalın çanak-çömlek içinde üzeri boya bezekli parçalar da mevcuttur. Çanak-çömlek parçalarının içinde ele geçen obsidiyen, çakmaktaşı alet ve serpantin taş kap parçaları da yine çöp niteliğindedir.

Domuztepe Höyüğü 2018 kazılarında gün ışığına çıkartılan boyalı çanak-çömlekler diğer gruplara nazaran yaklaşık %25 oran oluştururlar. Bunların içinde geometrik boya bezekler çoğunlukta olmakla birlikte, üzerinde belirli bir öykünün anlatıldığı örnekler de mevcuttur. Ele geçen parçaların çok küçük boyutlu olmalarından dolayı sahnenin tümü hakkında fikir sahibi olmak güçtür. Bununla birlikte, bazı hayvanların sıklıkla betimlendiği görülmektedir. Özellikle turna, leylek, turaç (yaban tavuğu) gibi kuşlar pek çok kez resmedilmiştir. Öte yandan, ölümle ilgili sahneler de dikkat çekmektedir. Geçmiş yıllardaki kazılarda bu tür ayinlerin resmedildiği kap parçaları ele geçmiştir. 2018 kazılarında boğa, ceylan, leopar ve yaban domuzu gibi hayvanların betimlendiği kap parçalarına rastlanmıştır. Domuztepe'nin hayvan betimleri çoğunlukla büyük veya orta boy çömlekler üzerine boya bezek şeklinde uygulanmaktadır. Böylelikle, önemli bir öykünün geniş bir sahne üzerinde anlatılması mümkün olmaktadır.

Yakın Doğu'nun Geç Neolitik Döneminde kilden kap-kacakların üzerinde "öykücü" anlatımın yaygınlaştığı bilinen bir gerçektir. Mezopotamya'nın Geç Neolitik Döneminde önemli bir yer tutan ve arkeoloji dünyasında "Halaf" olarak bilinen çanak-çömlek, "öykücü"

Üstte: Serpantinden yapılmış "T" şeklinde stilize insan biçimli amulet. ©Domuztepe Kazı Arşivi

Domuztepe Höyüğü'nün 4. ve 5. Yapı Katı mimarisi; güneydoğudan görünüş. ©Domuztepe Kazı Arşivi

Domuztepe Höyüğü 2018 kazı çalışmaları; güneydoğudan bakış. ©Domuztepe Kazı Arşivi

anlatımın yaygınlaştığı bir tür olarak kabul edilmektedir. Gerçekte, tasvir eserlerinde "öykücü" anlatım çok daha erken bir zaman diliminde ortaya çıkmaktadır. Üst Paleolitik Dönemde Güneydoğu Avrupa'nın mağara resimleriyle başlayan bu özellik, Erken Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu'da dikilitaşlar veya klorit kaplar üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Şanlıurfa'nın tanınan iki kazısı olan Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de büyük boyutlu kireçtaşından dikilitaşları üzerinde çeşitli "öykücü" anlatımları görmek mümkündür. Görünen odur ki, Geç Neolitik Dönemde bu türden "öykücü" anlatım kilden çanak-çömleğin üzerine boya bezek olarak uygulanmaktadır. Göbekli Tepe'nin kireçtaşından dikilitaşları üzerine kabartma olarak yapılan bazı sahneler, Domuztepe'nin çanak-çömleği üzerinde boya bezek olarak görülmektedir.

Buna ek olarak, Domuztepe Höyüğü 2018 kazılarında gün ışığına çıkartılan serpantin taşından üretilmiş olan "T" biçimli stilize insan biçimli bir amulet, Göbekli Tepe'ye atıfta bulunan bir başka buluntu durumundadır. Yaklaşık 5 santimetre büyüklüğündeki amulet sadece birkaç milimetre incelikte olup, aynı zamanda stilize insanın gözleri durumundaki iki küçük delik yardımıyla boyunda taşımaya uygun hale getirilmiştir. Sihir, tılsım gibi özellikleri bulunan ve arkeolojide "amulet" olarak adlandırılan bu türden nesnelerin işlevleri muhteliftir. Domuztepe'de eski heyet tarafından yürütülen kazılarda da benzerleri ele geçen bu türden amuletlerin yerleşimde yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Domuztepe Höyüğü 2018 kazılarında gün ışığına çıkartılan bir grup boyalı çanak-çömlek parçası. ©Domuztepe Kazı Arşivi

Domuztepe Höyüğü'nün gerek "T" biçimli stilize insan biçimli amuletleri, gerekse boya bezek olarak kapların üzerine uygulanmış "öykücü" tasvirleri, geçmişin güçlü izlerine işaret etmektedir. Göbekli Tepe ve çağdaşı diğer Erken Neolitik toplulukların bölgeden çok uzaklaşmadığı, sadece yaşam biçimlerinde köklü değişimler olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 11.000-10.000'lerde Toros Dağları'nın güney eteklerinde ilk Neolitik yaşamı başlatan topluluklar yaklaşık 6.000 yıl sonra (MÖ 5.450-5.000) henüz gerçek nedenini bilemediğimiz gerekçelerle güneye doğru hareket etmişlerdir. Birkaç bin yıl içinde Basra Körfezi'nin kuzeyinde, günümüzde Bağdat'ın güney kesimindeki düzlükte, Büyük Sumer

Domuztepe Höyüğü 2018 kazılarında gün ışığına çıkartılan obsidiyen aletler. ©Domuztepe Kazı Arşivi

uygarlığını yaratanların toplulukların Asya kökenli olduğu yaklaşık yüz yıl önce keşfedilmişti. Bugün, Güney Mezopotamya'nın ilk sakinlerinin kuzeyden geldikleri; içinde Domuztepe'nin de bulunduğu, Toros-Zagros eteklerindekindeki Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'taki Neolitik toplulukların zamanla buraya göç yoluyla ulaştıkları, konunun uzmanları tarafından artık güçlü kanıtlarla ileri sürülmektedir. Domuztepe Höyüğü, öncülü Göbekli Tepe ile ardılı Güney Mezopotamya'daki Ubeyd arasındaki halkayı temsil etmektedir. Yaklaşık 22 hektarlık bir genişliğe sahip bu Geç Neolitik yerleşimin barındırdığı potansiyel, gelecekte yürütülecek kazılarla pek çok soruya cevap verebilecek niteliktedir.

Anadolu Medeniyetlerinden esinlenerek hazırlanmış özel ürünler Arkeoloji Dükkanı'nda sizleri bekliyor.

Anadolu Medeniyetleri
eserleri yeniden yorumlandı...

arkeoloji dükkanı

www.arkeolojidukkani.com

0212 244 25 02

Van Kalesi - Tuşpa'dan Yeni Keşifler

2500 Yıllık Bir Ayak İzi

Armağan TAN / Fotoğraf: Van Kalesi Höyüğü Kazı Arşivi

Van Gölü'nden Urartu Başkenti Tuşpa.

Van Kalesi Höyüğü'nde bu yıl, ilginç bir buluntuya rastlandı; bir ayak izi. Post Urartu/Geç Demir Çağ mimarisine ait kerpiç üzerinde rastlanan, bir insana ait sağ ayak izinin bir kadına veya genç bir erkek bireye ait olabileceği düşünülebilir.

Van Kalesi Höyüğü 2018 çalışmalarında ortaya çıkarılan Orta Çağ mezarları.

Orta Çağ nekropolünden, erişkin bir kadına ait cam bilezikler.

İlk Tunç Çağından itibaren yerleşime sahne olan Van Kalesi-Tuşpa kuşkusuz en parlak dönemini burayı başkent olarak seçen Urartular Döneminde yaşamıştır. İnşa ettikleri anıtsal kral mezarları, saraylar, hendekler, surlar, tapınaklar ve çok sayıdaki çivi yazıtları ile, Urartuların başkentlerine verdiği önemi anlamak mümkündür.

Van Gölü etrafında başkent dışında inşa edilen Anzaf, Toprakkale, Ayanis, Körzüt, Aznavurtepe, Kef Kalesi ve Çavuştepe gibi büyük ölçekli kentler yaklaşık 250 yıllık Urartu egemenliğinin başkent merkezli olarak tasarlandığını göstermektedir.

Bölgede şimdiye kadar gerçekleştirilen arkeolojik kazılar büyük çoğunlukla Urartu kentlerine ve sitadellerine odaklanmış, bu sayede Urartu kültürünü daha iyi anlayabilmemiz mümkün olmuştur. Ancak höyüklerde gerçekleştirilen kısıtlı sayıdaki arkeolojik kazılar ise bölgenin Urartu öncesi ve sonrasında geçirmiş olduğu kronolojik süreçlerin anlaşılabilmesi adına yetersizdir. İşte az sayıdaki bu höyüklerden birisi olan Van Kalesi Höyüğü'nde 2010 yılından itibaren başlayan kazı çalışmaları, Urartu Dönemine ilişkin önemli veriler sunmasının yanı sıra Urartu öncesi ve sonrasına ilişkin de bölgenin kronolojik problemlerine ışık tutmaya başlamıştır. 2018 yılında sürdürülen çalışmalarda, önceki yıllara paralel bir şekilde Van Kalesi Höyüğü'nde en üst evrenin Orta Çağ nekropolü olduğu teyit edilmiştir. Bu tabakada bu yıl toplamda 70 bireye ait tüme yakın iskeletin bulunduğu mezarlarla karşılaşılmıştır. Bu iskeletlerden bazıları, büyük çoğunluğundan farklı olarak üzerlerinde takılarıyla birlikte defnedilmiştir. Bunlardan kolunda 12 adet cam bilezik bulunan muhtemelen genç erişkin bir kadına ait olan mezar dikkat çekicidir.

Orta Çağın geç döneminde mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılan Van Kalesi Höyüğü yaklaşık MS 11-12. yüzyıllara tarihlenen erken dönemlerde ise iskâna sahne olmuştur. 2018 yılında bu döneme ilişkin bir Orta Çağ tandırı ortaya çıkarılmıştır. Kaide kısmı taşlarla desteklenen bu tandırın iç kısmında havalandırma kanalı bulunmaktadır. Tandırın ait olduğu mimari daha geç dönemdeki yoğun gömü faaliyetleri nedeniyle oldukça zarar görmüştür.

Önceki yıllardan itibaren höyük genelinde takip edilen oldukça zayıf Post Urartu/Geç Demir Çağa ait mimari izlerin 2018 yılı kazı çalışmalarında da devamı açığa çıkarılmıştır. Özellikle bu yıl mekân dışı zemin olarak kullanıldığını düşündüğümüz ve batıya doğru eğim yapan bir taban tespit edilmiştir. Bu geç taban Orta Çağ mezarları tarafından yer yer tahrip edilmiştir. Bu tabanın hemen altında, daha önceki yıllarda diğer açmalarda da karşımıza çıkan yoğun derz izlerine sahip Geç Demir Çağına ait erken evre tabanı ile karşılaşılmıştır.

2500 Yıllık Ayak İzi

Bu yılki çalışmalar neticesinde Van Kalesi Höyüğü'nde ilgi çekici bir buluntuya rastlanmıştır. Muhtemelen Post Urartu/Geç Demir Çağ mimarisine ait kerpiç üzerinde bir insana ait ayak izi tespit edilmiştir. Yapılan ölçümler sonrasında yaklaşık 36 numara büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilen bu ayak izi oldukça ilgi çekici bir bulgudur. İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda ürettiği buluntulardan ziyade o dönemden günümüze ulaşan bir insanın belki de bilmeyerek ulaştırdığı bir mesaj olarak değerlendirilebilir. Bu türden izlerin bulunması arkeolojik kazılarda çok sık rastlanan bir durum değildir.

Van Kalesi Höyüğü Geç Demir Çağı tabanı (Erken evre).

Höyük genelinde karşımıza çıkan çok sayıda hoker gömü, Urartu Döneminin ardından höyüğün kısmen mezarlık olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu yılki kazılarda da 3 adet yeni hoker gömü daha açığa çıkarılmıştır. Bunlardan bir kadına ait olduğunu düşündüğümüz mezar, buluntularının zenginliği açısından dikkat çekicidir. İskeletin kulaklarında bronz küpeler, her iki bileğinde bronz üzerine demir sarmal burma bilezikler bulunmaktadır. Boyun bölgesinde bir adet boncuk, sarmal biçimli bronzdan bir kolye ucu ve boynuna asılı olarak kullanılmış

Post Urartu/Geç Demir Dönemine ait ayak izi. Sağda: Van Kalesi Höyüğü'nde bu yıl ortaya çıkan bir bronz ok ucu.

Van Kalesi Höyüğü'nden bir hoker gömü.

Urartu Dönemine ait mekanlar. / Altta: Hoker gömünün mezar hediyeleri arasında yer alan, iskeletin köprücük kemiği yakınlarında bulunan bir bronz fibula.

olabileceğini düşündüğümüz cımbız biçimli bir kolye ucu diğer önemli buluntulardır. Ayrıca köprücük kemiği yakınlarında bulunan bir adet küçük fibula dikkat çeker. İskeletin sol kolunun hemen altında kiremit hamurlu hafif omurgalı küçük bir tabağın da mezar armağanı olarak bırakılmış olduğu anlaşılmıştır. Tabağın ağız kısmının kırık ve bulunamamış olması, söz konusu tabağın sağlam olmayan bu haliyle gömü hediyesi olarak mezara konulmuş olduğunu gösterir. Ayrıca bu tabağın içinde diorit taşından yarı küresel formda ve ortasında ince bronzun geçtiği haliyle taş bir obje yer almaktadır. İskeletin sağ omzunun alt kısmında bulunan fibulanın benzer formda olanları Güney Kafkasya örneklerinden bilinmektedir.

Bu hoker mezarların Urartu tabakasına açılması ve kısmen Urartu duvarlarını tahrip etmesi söz konusu mezarların kronolojik olarak Urartu sonrası bir döneme tarihlenmesini mümkün kılmaktadır. Taş temelsiz kerpiç duvarlardan oluşan bu dönem mimarisi höyük genelinde şimdilik iki mimari yapı katı ve hoker gömüler ile temsil edilmektedir. Bu mezarlık evresinin yapı katlarından herhangi biriyle çağdaş olması da mümkündür.

Bu yılki kazılarda Urartu Dönemine ait, kuzey-güney doğrultusunda 3 adet mekân açığa çıkarılmıştır. Bu mekânlardan en güneydekinin kuzey, batı ve doğu duvarları belirlenmiş ancak güney duvarı höyüğün yamaçları boyunca geçen yolun tahribatı nedeniyle bulunamamıştır. Erken Urartu yapı katına ait bu mekan, bir kapı açıklığıyla kuzeydeki ikinci odaya bağlanmaktadır. Bu kapı eşiğinin solunda, yerde, kapının oturduğu anlaşılan mil yuvası bulunur. Bu mekânda duvarlar 110 santimetre yüksekliğinde korunmuş ve 3 sıra taş temel üzerinde kerpiçten inşa edilmiştir.

Hoker gömünün bronz küpeleri.

İkinci odanın batı duvarına bitişik vaziyette "U" biçiminde bir ocakla karşılaşılmıştır. Bu ocağın çevresinde yoğun kül ve ahşap yanıkları içerisinde, örneklerine 2016 yılında da rastladığımız çok sayıda mantar başlı tunç çivi bulunmuştur.

En kuzeydeki 3 numaralı mekân ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Güneyden bir kapıyla girilen bu mekan, bir diğer kapı ile batıdaki henüz kazılmayan yapılara bağlanmaktadır. Oda içerisinde herhangi bir ocak veya tandır bulunmaması ve karşılaşılan yoğun miktarda çanak çömlek parçaları buranın depolama amacıyla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Bu yıl Urartu tabakasında karşılaşılan bir başka önemli buluntu ise kireçtaşından yapılmış bir mühürdür. Silindir ve baskı biçimli mühürün hem gövdesi hem de damga kısmında kanatlı hayvanların yer aldığı bezemeler bulunmaktadır. Üstte kulp deliği kırılmış olarak bulunmaktadır. Mührün gövdesinde 3 farklı hayvan figürü olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri boğa, biri dağ keçisi (İbeks), diğeri de çift boynuzlu bir dağ koyunu gibi durmaktadır. Boğa ve dağ keçisi karşılıklı olarak betimlenmiştir. Gövdeleri üç küçük dairesel oyuktan oluşan hayvanlar kanatlı ve yürür durumdadır. Mührün damga kısmında ise yine kanatlı koşar durumda gövdesi iki dairesel oyuktan oluşan boynuzlu bir geyik yer almaktadır. Ayrıca bu yıl karşılaştığımız ve üzerinde çivi yazısı bulunan pithos gövde parçası ve pişmiş topraktan boğa başı kap parçası diğer önemli Urartu buluntularıdır.

Üzerinde çivi yazısı bulunan pithos gövde parçası.

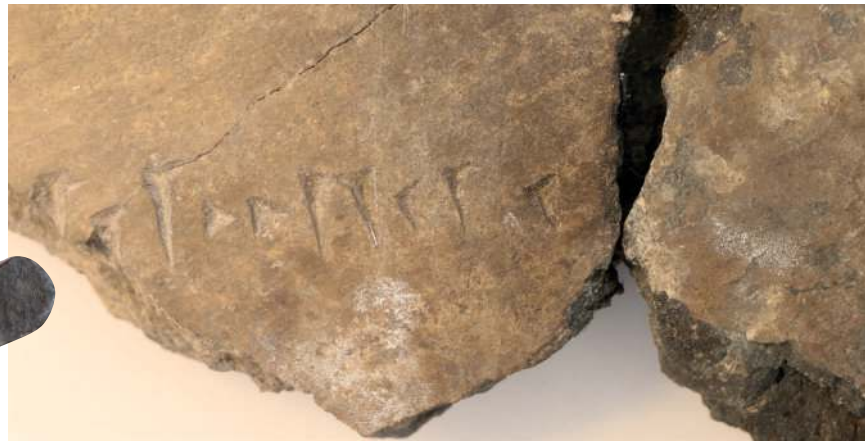

Pişmiş topraktan kırmızı astarlı boğa başı.

2018 sezonunda bulunan Urartu mührü ve baskısı.

Röportaj: Deniz GENCEOLU

ANTİK DNA'NIN İZİNDE

NEOGENE Projesinin yürütücü ekibi. Soldan sağa sırasıyla; Yılmaz Selim Erdal, Füsun Özer, Mehmet Somel, Çiğdem Atakuman, Elif Sürer.

Anadolu Topraklarında Neolitik Yaşam Tarzı ve Yayılımının İzlerini Araştıracak Proje Avrupa'nın En Prestijli Destek Programı "ERC Consolidator Grant 2017" Desteğini Kazandı

Türkiye'nin 2017 yılında ERC (Avrupa Araştırma Konseyi) Consolidator Grant desteği alan tek bilimsel projesi olan "NEOGENE: Neolitik Anadolu toplumlarında genetik ve kültürel etkileşimlerin arkeogenomik analizi" Neolitik yaşam tarzını ve yayılımını araştırıyor. ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Biyolojik Bilimler Bölümü Öğretim Üyesi Mehmet Somel tarafından yürütülen NEOGENE, "ERC Consolidator Grant 2017" çağrısı kapsamında bütün Avrupa'da kabul alan 329 proje içinde Türkiye'den destek alan tek proje oldu. Mehmet Somel'in yürütücüsü olduğu projede arkeolog, antropolog, biyolog, bilgisayar bilimleri gibi birçok farklı alandan araştırmacılar yer alıyor. Antropolojik analizi Hacettepe'den Yılmaz Selim Erdal, laboratuvar çalışmasını ODTÜ Antik DNA laboratuvar sorumlusu Füsun Özer, arkeolojik veri toplama kısmını ODTÜ'den Çiğdem Atakuman, modelleme kısmını bilgisayar bilimci Elif Sürer'in yaptığı projede, daha çok sayıda araştırmacı yer alıyor. DNA analizlerini ve arkeolojik verileri birlikte değerlendirerek, Anadolu'da yerleşik hayat ve tarımın yaygınlaşmasında insan göçlerinin yanı sıra bilgi alışverişi ve kültürel etkileşimin katkısını ortaya koymayı hedefleyen proje ile, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birinin, Neolitik Dönüşüm adını verdiğimiz sürecin aydınlatılması amaçlanıyor. Projenin yürütücüsü Mehmet Somel ve ekip arkadaşları ile yaptığımız bu kısa söyleşide NEOGENE projesinin ERC fonuna başvuru sürecini, projenin kapsam, hedef, amaç ve araştırma alanlarını konuştuk.

AA: Avrupa'nın en prestijli bilimsel destek programı olan ERC fonunu kazandınız. ERC fonuna başvuru ve kabul süreciniz nasıl oldu? Proje Türkiye'de nasıl karşılandı?

MS: Sorularınız ve ilginiz için çok teşekkür ederiz. ERC ve benzeri programlara daha önce de başvurmuştum ama başarısız olmuştuk. 2017'de başarılı olmasının sanırım başlıca sebebi projeyi farklı disiplinlerden gelen arkadaşlarla beraber olgunlaştırmamız oldu. Çalışmanın planlanmasında ilk aşamadan itibaren antropolog ve arkeolog arkadaşlarla bir aradaydık. Ayrıca kendim bir biyolog olmama rağmen, başvuruyu tarih alanında yaptım. Genetik veriyi kullanarak tarih öncesine ışık tutma iddiamız herhalde ilgi çekti. Nasıl karşılandığına gelince, ERC desteği meslektaşlarımızı ve üniversitemizi sevindirdi elbette. Türkiye'de bir kamu üniversitesinin aldığı ikinci ERC desteği. Ama aslına bakarsanız durum biraz üzücü çünkü her yıl Avrupa çapında bine yakın projeye ERC desteği veriliyor. Türkiye'dense son beş yılda kadar 20'den az ERC projesi desteklenmiş. Nüfus başına vurduğunuzda muhtemelen programın en zayıf performansına sahip ülke Türkiye. Bu da ülkede araştırmanın zayıflığına işaret ediyor. Tabii ERC desteği sayısı tek gösterge değil, ama yeni ve özgün bilgi üretmekte zorlandığımız açık.

Projeden biraz bahseder misiniz? Kapsamı, amacı ve hedefleri neler? Ne kadar sürmesi planlanıyor?

MS: Proje beş yıl sürecek. Geniş bir ekipçe yürütülecek: Antropolojik analizi Hacettepe'den Yılmaz Selim Erdal, laboratuvar çalışmasını ODTÜ Antik DNA laboratuvar sorumlusu Füsun Özer, arkeolojik veri toplama kısmını ODTÜ'den Çiğdem Atakuman, modelleme kısmını bilgisayar bilimci Elif Sürer'le ve daha çok sayıda araştırmacıyla beraber yapacağız. Asıl yürütücü ekipteki bu arkadaşlarımızın yanı sıra tamamen veya kısmen projede çalışan ondan fazla doktora öğrencisi, beş doktora sonrası araştırmacı ve bir laboratuvar sorumlumuz var. Ayrıca çalışmaya farklı biçimlerde katkı koyan kazı ekiplerini de saymak isteriz, mesela Aşıklı Höyük, Çayönü, Çatalhöyük ve Boncuklu Höyük.

ODTÜ Antik DNA Laboratuvarında çalışmalar sürerken...

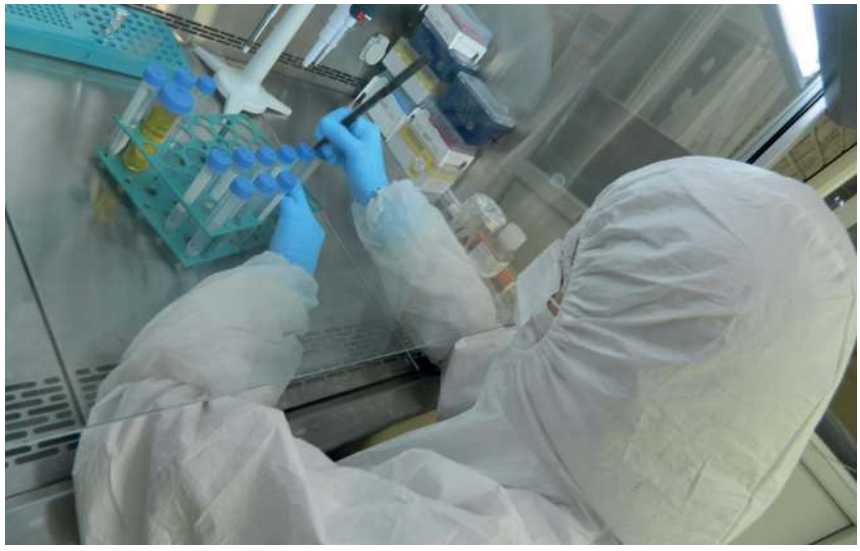

ÇA: Genel hatlarıyla amacımız 10 bin yıl önce yaşanan yerleşik hayata ve tarıma geçiş sürecini daha iyi anlamak. Arkeolojik verilerden, hem yerleşik hayata hem de tarıma geçiş süreçlerinin uzun zamana yayılan, gidişli gelişli süreçler olduğunu, avcı-toplayıcı toplumsal organizasyonun izlerini sürdürdüğünü, bu süreçte toplumların yoğun etkileşimde olduklarını tahmin ediyoruz. Ama bu dönemde evcil hayvanlardan, ölü gömme adetlerine kadar yeniliklerin nasıl yayıldığını pek anlamış değiliz. Bu toplumların nasıl dinamiklerle değiştiğini bilmiyoruz. Burada genetik devreye girecek.

FÖ: Genetik veriyle iki olguyu inceleyeceğiz. Birinci olgu Neolitik kültür ögelerinin yayılışında insan hareketlerinin rolü, diğeri de akrabalık ilişkileri. İlk başlık altında DNA'dan faydalanarak komşu topluluklar arasında insan hareketlerinin haritasını çıkaracağız. Buna gen akışı deniyor. Burada cevaplayacağımız soru, çeşitli tarım ürünlerinin, teknolojilerin veya ritüellerin komşu topluluklar arasında nasıl paylaşıldığı. Kültür öğelerini aktif olarak insan hareketliliği mi taşıyor ve yayıyordu? Yoksa komşular arasında kopyalanarak mı yayılıyordu?

ÇA: Şu nokta da önemli. Mesela Verimli Hilal diye adlandırılan bölgede Neolitik kültür ögeleri, teknoloji ve ritüeller, binlerce yıl boyunca insan grupları arasında paylaşılmış.

Çatalhöyük'te ortaya çıkan Neolitik Dönem gömülerinden bir örnek.

Bir yerde başlayıp yüzlerce binlerce kilometre öteye yayılmış. Son yıllarda bizim ve başka grupların yayımladığı genetik verilere bakılırsa, bu paylaşım Verimli Hilal bölgesinde fazla bir gen akışı olmadan yaşanmış. Yani insanlar kültürlerini paylaşmış ama, ancak sınırlı ölçüde karışmışlar. Bu durum Avrupa'ya tarımın yayılışından çok farklı. Bu örüntüleri şimdi daha iyi anlamak istiyoruz.

FÖ: Diğer bir konu da Neolitik köylerde aynı mekana gömülmüş bireyler arasında biyolojik akrabalık ilişkileri. Bu bireylerin sosyal olarak akraba olduğunu tahmin ediyoruz, ama biyolojik olarak da akraba olup olmadıklarını bilmiyoruz. Biyolojik akrabalık seviyelerini belirlersek, Neolitik Dönüşüm boyunca toplumsal yapıların nasıl evrildiğini de daha iyi anlayabiliriz.

Proje kapsamında hangi arkeolojik alanlardan örnekleri incelediniz/inceleyeceksiniz? Kaç bireye ait aDNA örneklerine ulaşabildiniz?

YSE: Yirmiyi aşkın arkeolojik kazıda bulunan insan örnekleri incelenecek. Anadolu'nun doğusundan batısına kadar. Bunlar arasında Aşıklı Höyük, Boncuklu Höyük, Çatalhöyük, Çayönü ve Hakemi Use örneklem büyüklükleri açısından başta geliyor. Bu yerleşimlerde akrabalık analizi de yapacağız. Toplam 1500 civarı bireyin kemikleri ön incelemeden geçirilecek, 700'den fazla DNA saflaştırılıp ilk dizileme yapılacak, toplam 250 civarında bireye dair de genom çapında veri üretmeyi planlıyoruz. Bu tür verilere ek olarak önce de tanımlandığı gibi, öncelikle insan kalıntılarında osteobiyografi olarak tanımlanabilecek, bireyin hayat hikayeleri kısmen aydınlatılacak. Bu çalışmalardan yola çıkılarak gerekli örneklem seçilecek, analiz edilen bireyler, aileler, gruplar ve köyler arasında iskelet biyolojisi ve biyolojik antropolojik açıdan ortaya çıkan benzerlik ya da farklılıkların genetik ya da kültürel nedenleri anlaşılmaya, açıklanmaya çalışılacak.

İnsan iskelet kalıntılarımız, uzun yıllardır benim çalıştığım Hacettepe Antropoloji bölümünde saklanıyor ve biyoarkeolojik yöntemlerle inceleniyor, genetik çalışmalar için de peyderpey hazırlanıyor.

Projede hangi uzmanlık alanlarından bilim insanları bir araya geliyor? Ekip kaç kişiden oluşuyor? Farklı alanlardan uzmanların projenize nasıl bir katkısı oldu?

MS: ODTÜ'de ve Hacettepe'de toplamda yirmiyi aşkın kişiyiz ve muhtemelen daha da genişleyeceğiz. Bahsettiğim gibi arkeolojiden enformatiğe kadar farklı alanlardan bilim insanları var. Herkesin kendi alanından özgün katkıları oluyor. Örneğin bilgisayar bilimci Elif Sürer arkadaşımız arkeolojik verilerin modellemesi üzerine çalışacak, ki bu dünyada da görece yeni, girmesi cesaret isteyen bir alan.

ES: Evet benim arkaplanım da Bilgisayar Mühendisliği, araştırma alanlarım da ciddi oyun, sanal/arttırılmış gerçeklik, simülasyon ve makine öğrenmesi gibi alanlar. Burada da yapmayı amaçladığımız şey materyal kültür bilgisi ve DNA verisi gibi çok katmanlı veri üzerinden Anadolu'daki kültürel değişimi ve hareketi modellemek olacak. Sonrasında bunu gerek istatistiksel

yöntemler gerekse de arttırılmış gerçeklik teknolojisi ile görselleştirmek istiyoruz. Mehmet'in de dediği gibi görece yeni ve hayli heyecan verici bu alanda ekipçe çalışacağız.

NEOGENE ile günümüzden 10-12 bin yıl önce gerçekleşen toplumsal dönüşümü, yani Neolitik Devrim'i inceliyorsunuz. Antik DNA örnekleri üzerinden ne gibi sonuçlara ulaştınız? Bu verileri arkeoloji, antropoloji gibi alanlardan elde edilen veriler ile nasıl bir araya getiriyorsunuz? Projenin araştırma konusunu biraz daha detaylı anlatabilir misiniz?

FÖ: Çalışmamızı yürütmek için o dönemde yaşamış yüzlerce bireyin kemiklerinden DNA saflaştıracağız, DNA'yı yeni nesil dizileme metodu ile dizileyecek, genom verisi üreteceğiz. Yani DNA'da ne kadar bilgi varsa toplayacağız. Bunu zaten son yıllarda sürekli yapıyoruz. Mesela 2016 yılında yine Neolitik Dönüşüm üzerine bir antik DNA çalışması yayınlamıştık. Bu Türkiye'nin ilk kapsamlı antik DNA çalışmasıydı ve ilginç bir sonucu vardı. Orta Anadolulu ilk köylülerin, muhtemelen yerli avcı-toplayıcıların torunları olduğunu, demografik özellikleri açısından daha avcı-toplayıcılıktan tam çıkamamış gruplar olduğu söyledik. Nitekim bu sonucumuz yeni arkeolojik verilerle de desteklendi. Boncuklu Höyük ekibinin bu yıl PNAS dergisinde bastığı bir makale, Orta Anadolu'daki ilk yerleşik hayata geçmiş insanların o bölgenin avcı-toplayıcılarının torunları olduğu fikrini destekliyor.

MS: Araya girebilirsem, 2016'da yaptığımız çalışma medyada neredeyse hiç yer bulmamıştı. Oysa benzer konularda yurtdışından grupların yaptığı çalışmalar yabancı haber kanallarına girdikleri için hemen çevrilip yerli medyada işleniyor. Bu hem üzücü hem de endişe verici, çünkü gençler arasında yaygın olan "Türkiye'de bilim yapılmadığı" yanılsamasını güçlendiriyor.

ÇA: Sorunumuza dönersek, bundan sonra yapacağımız çalışmalar da yine bu Neolitik toplulukların demografik özelliklerini inceleyecek, ama çok daha geniş bir ölçekte, hem de çok daha ayrıntılı. Ve zaten hedef de genetik veriyle arkeolojik veriyi sistematik biçimde karşılaştırmak.

Şöyle de anlatabiliriz. Neolitik Anadolu'nun bireyleri ve toplulukları arasında akrabalık ilişkilerinin bir haritasını çıkaracağız. Sonra da bu haritayı antropolojik ve arkeolojik veriyle bir arada analiz edeceğiz. Böylece Neolitik Dönüşüm içinde akrabalığın ve insan hareketinin rolünü ortaya çıkaracağız.

Yaptığınız çalışmanın arkeolojiye katkısını nasıl yorumlarsınız?

ÇA: İnsan hareketleri ve toplumun yapısını çıkarırsak, hayat tarzlarının nasıl ve niye değiştiğini daha iyi anlayabiliriz. Elbette genetik veri, arkeolojide kullanılan veri tiplerinden yalnızca biri, ama önemli bir boyuta ışık tutuyor. Mesela iki bölgede aynı ögeyi bulduğumuz vakit, bunun bağımsız bir icat olmadığını varsayarsak, bir bölgeden diğerine nasıl taşındığını bize anlatabilir.

Neolitik Dönemde toplumsal yapı, sosyal eşitsizliğin başlangıcı, Neolitik Dönüşüm ile biyolojik akrabalık arasındaki bağ gibi konuları inceliyorsunuz. Antik DNA çalışmaları ile elde edilecek sonuçlar, şimdiye kadar Neolitik Dönem insanları üzerine sahip olduğumuz bilgileri değiştirecek mi?

YSE: Mesela göçebe avcı-toplayıcıların kaynak biriktirme şansı çok sınırlıyken, yerleşik yaşam biriktirme ve dolayısıyla sosyal farklılaşmaya izin veriyor. İncelenen göçebe avcı-toplayıcılarda güçlü eşitlikçi kültürler varken, tarımla, özellikle de özelleşmiş tarımdan sonra, Geç Kalkolitik ve/ya da Tunç Çağına vardığımızda bunların tam zıddı, aşırı eşitsiz toplumların ortaya çıktığını görüyoruz. İki soru var: Değişim

tam olarak ne zaman yaşandı ve nasıl yaşandı? İkisinin de cevabını tam bilmiyoruz. Örneğin Çanak-Çömleksiz Neolitik'te Mezopotamya köylerinde eşitsizlik rapor edilirken, bundan bin yıl sonra, tarımın artık yerleştiği Orta Anadolu köylerinde daha eşitlikçi yapılar hakim görünüyor. Buna karşın tarımla beraber cinsiyetler arasında da farklılıklar belirginleşmeye başlıyorlar.

Ancak, bu her yerleşim ve bölge için aynı biçimde, aynı hızda meydana gelmiyor. Muhtemelen doğrusal bir gelişim yok. Nasıl yaşandı sorusunda da tartışma çok. Bir hipoteze göre, avcı-toplayıcılarda biyolojik akrabalık çok önemli değilken, Neolitik toplumlar aile temelli örgütlenmeye başladı. Böylece birikim ve mülkiyet ilişkileri kolaylaştı. Böyleyse, bir arada gömülen bireylerin ekseriyetle biyolojik akraba olmalarını bekleyebiliriz. Ama tersi yönde kimi ön sonuçlar da var. Yani Neolitik toplumlarda kimin nereye gömüldüğü açısından biyolojik akrabalık çok mühim olmamış olabilir. Bu da o dönemli toplumların genel iç yapısına dair fikir verecek...

Diyarbakır'da yer alan Çayönü yerleşimi, NEOGENE projesi kapsamında analiz edilen kemiklerin geldiği yerleşimler arasında.

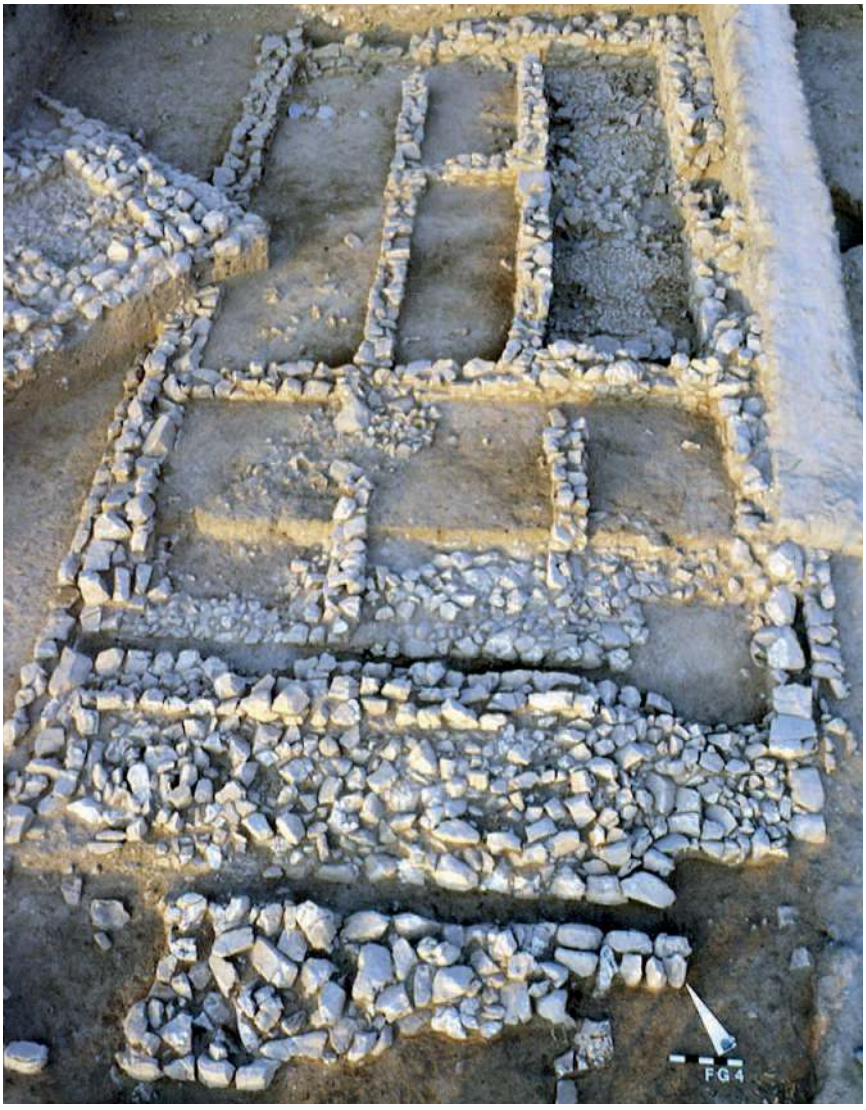

Projenin bir ayağını da kültürel etkileşim konusu oluşturuyor. Neolitik kültürün Batı Anadolu ve Avrupa'ya yayılımı/göçü ile ilgili ne gibi verilere ulaştınız? Çalışmalarınız bu yönde nasıl ilerleyecek?

ÇA: Bu çalışmayı projemizde doktora sonrası araştırmacı olarak yer alan Dr. Michele Massa ile birlikte yürütüyoruz. Şu ana kadar Orta Anadolu ve Ege'de bölgesel yakınlığın kültürel benzerliği de getirdiğini gördük, ki pek şaşırtıcı sayılmaz. Öte yandan 2017'de çıkan bir makalemiz Ege'de ilk köylü kültürünün göç değil kültürel etkileşim yoluyla yayıldığını ima etti. Ama daha kesin cevabımız yok.

FÖ: Muğla'da Girmeler Mağarası'nda ve Gökçeada'da yürütülen kazılarda elde edilen insan iskeletleri bu soruyu daha iyi aydınlatacak.

DNA analiz çalışmalarını nerede yürütüyorsunuz?

FÖ: ODTÜ'de 2012'den beri yalnızca antik DNA için kullanılan bir temiz laboratuvarımız var. 2012 yılında, bugün emekli olan arkadaşımız Prof. Dr. İnci Togan tarafından kurulmuştu. Bugünkü çalışmalarımızı da İnci Hoca'nın çabalarına borçluyuz. Labın özelliği modern DNA bulaşmasına karşı etkin biçimde korunması. Burada DNA özütlüyor, genom dizileme kütüphaneleri oluşturuyor ve dizilemeye yolluyoruz. Sonrası da biyoenformatik analiz süreci işliyor. Dizileme hizmeti dışında tüm adımlar ODTÜ'de yapılıyor. Bir örneğin işlenmesi ve sonuçların ön analizi bile uzun bir süre alıyor, en az yarım yıl. Derinlemesine istatistiksel analiz ise çok daha uzun sürebiliyor. Yani karbon tarihlendirmesinden daha karmaşık bir süreç.

AA: Önümüzdeki süreçte bu projeyi geliştirmeyi veya daha farklı bir boyuta taşımayı düşünüyor musunuz?

MS: Evet, Anadolu tarihinin daha yakın dönemleriyle de ilgileniyoruz. Ürettiğimiz verilerin arkeolojik verilerle örtüştüğünü veya yan yana gelerek yeni kapılar açtığını görmek çok sevindirici. Ayrıca bu çalışmaların mümkün olduğunca Türkiye'de ve yerli araştırmacıların katılımıyla yapılması gerekiyor. Bu aslında her ülke için geçerli. Bunu tamamen bilimsel saiklerle söylüyorum. Bir araştırma yerli araştırmacıları ne kadar içerirse, yerli araştırma altyapısının gelişmesi ve yeni soruları cevaplayabilecek insan yetişmesi o kadar mümkün olur. Bunun alternatifi, örnekleri yurtdışındaki zengin gruplara yollamak. Adınızı makaleye basabilirler ve bir soru çözülür, bunun örnekleri de var, ama yeni sorular soracak ve çözecek kapasiteye yaklaşmış olmazsınız. Bu yüzden hem Türkiye'de hem de İran veya Yunanistan gibi komşu ülkelerde yerel antik DNA laboratuvarlarının kurulmasını destekliyoruz. Buralardaki arkadaşlarla işbirliği yapıyoruz.

İnsan evrimi, evrimsel genetik gibi bir alanda çalışmanın Türkiye'deki zorluklarından bahsedebilir misiniz?

MS: ODTÜ içinde büyük bir sorun değil. Bizim çalışmamız etkilenmiyor. ODTÜ'de iki dönem de evrim dersi veriyorum büyük zevkle. Ama evrimsel biyolojinin kamuoyunda bazı çevrelerce reddi ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın da buna göre müfredatını belirlemesi elbette çok üzücü. Biyolojinin en temel ve açıklayıcı mekanizması saçma sebeplerle reddediliyor.

Aşıklı Höyük'te bir gömünün ortaya çıkarılma anı.

Geçen sene görüştüğümüz MEB yetkilileri "bazı çevreler ve bazı siyasetçiler istemiyor diye evrime müfredatta yer veremiyoruz" diyorlardı. Tek başına evrimin reddi değil sorun. Ülkenin cehalet durumunu ortaya serdiği için endişe verici. Aşının reddi de benzer bir sorun mesela, hatta çok daha vahim bir sorun. Neyse ki şimdilik Milli Eğitim Bakanlığı "bazı çevrelerin aşı konusunda hassasiyeti var" diye aşıyı müfredattan çıkarmıyor. Ama bunun yolunu açmış durumdalar.

Dünya geneline baktığımızda, antik DNA çalışmaları Türkiye'de hangi aşamada? Gelişmeleri nasıl yorumlarsınız?

FÖ: Laboratuvarımız Türkiye'deki antik DNA çalışmalarında öncü olma hedefinde. Antik DNA dünyada hızla gelişiyor. Daha önce bu alandaki çalışmalar birkaç araştırma grubunun tekelindeyken, yeni lablar kuruluyor. Ülkemizde de önümüzdeki yıllar içinde başka antik DNA lablarının kurulacağını umuyoruz. Nitekim, Türkiye'deki insan ve araştırma potansiyelinin yüksek düzeyde olması, ekiplerimizi geliştirmek, çalışma potansiyelini geliştirmek amacıyla Hacettepe Üniversitesi'nde de bir Moleküler Antropoloji Laboratuvarı kuruyoruz, kısaltması HUMAN_G olacak. Burada antik DNA alanında donanımlı bir grup daha oluşturuyoruz. Aynı zamanda ODTÜ'deki laboratuvarımızı da yenileyip geliştirmek için çalışmalarımızı sürdüreceğiz. Bu alan oldukça yeni ve heyecan verici bir bilim alanı. Genetikçi, antropolog ve arkeolog arkadaşları bu konuda girişken olmaya teşvik ediyoruz!

ŞANLIURFA'DA SİN TA

ANADOLU'DAKİ TEK

SİN TAPINAĞI

Kutsal mekanın basamaklı girişi.

Kutsal mekan içerisinden bir görüntü.

Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde keşfedilen, Geç Assur Dönemine ait tanrı-tanrıçaların betimlendiği duvar resimleri ve kabartmalarla bezeli kutsal mekan, Sin Tapınağı'nın Anadolu'daki tek örneği olarak karşımıza çıkıyor.

YENİ ASSUR DÖNEMİ KUTSAL MEKÂNI VE DUVAR RESİMLERİ

Celal ULUDAĞ, Yusuf KOYUNCU, Aziz ERGİN

Şanlıurfa ili, Siverek ilçesi, Başbük Mahallesi II. derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içerisinde Geç Assur dönemi yerleşimlerinden olan kutsal mekânda Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri doğrultusunda Müze Müdürlüğümüz Başkanlığında; Müze Müdürü ve Kazı Başkanı Celal Uludağ, Müze Araştırmacısı Yusuf Koyuncu, Uzman Aziz Ergin tarafından kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir.

Kurtarma kazıları kapsamında bulunan bezemeli bir seramik kabın ağız kısmı.

Kazı yapılan mekânın MÖ 2. binyılın başlarından MÖ 7. yüzyılın sonlarına kadar Bereketli Hilal dediğimiz topraklarda kesintisiz varlık gösteren Assur Dönemine tarihlendiği düşünülmektedir. Özellikle duvar resimlerinde işlenen tanrı-tanrıçaların betimlerinin duruşları, saç-sakal özellikleri ve giyimleri Geç Assur dönemine ait kabartma ve duvar resimlerinin karakteristik özelliklerini göstermektedir.

Kutsal mekân köy içinde bir höyüğün üzerinde yer almaktadır. Höyüğün yapısı köy yerleşiminden dolayı bozulmuş, kültür tabakaları nerdeyse yok olmuştur. Kutsal mekâna giriş höyüğün güneybatı tarafından sağlanmaktadır. Mekânın

APINAĞI'NIN
ÖRNEĞİ KEŞFEDİLDİ

girişinde, ana kaya oyularak güneye doğru inen dik basamaklar bulunmaktadır. Farklı bölümlerden (galeri) oluşan mekânın yıllar içerisinde dolgu toprakla dolduğu görülmüştür. Ana kaya malzemesi kireçtaşı olan kutsal alanın girişinin hemen sağ tarafında ana kayanın düzleştirilmesi ile yapılan 5 m x 2.10 cm boyutlarındaki duvar zeminine kontur şeklinde siyah renk boyama tekniğiyle Kutsal Assur Tanrı-Tanrıçaları resmedilmiştir. Duvar resimleri kuzeyden güneye doğru sıralanmış olup, figürler sağa dönük olarak resmedilmiştir. Çizim aşamasında olduğunu düşündüğümüz kutsal mekândaki duvar resimlerinin tamamlanamamış olması; alanın bölgedeki bir savaştan ya da bir felaketten dolayı terkedildiğini işaret etmektedir.

Başbük kutsal mekândaki duvar resimlerinin diğer Geç Assur Dönemi kabartma ve duvar resimlerinden farklılığı Tanrı Şamaş'ın ön plana çıkmasıdır. Sin inanışında her ne kadar Tanrı Sin önemli ise de buradaki duvar resimlerinde Tanrı Şamaş ve Tanrıça İştar'dan sonra gelmesi; bir inanç zenginliği, farklı inanışlara saygı gösterdikleri ve kendilerinden sonra gelen medeniyetleri etkilediklerini göstermektedir. Geç Assur Döneminin başkentlerinden ve Sin inanışının merkezlerinden olan Harran'a yakın olması; Başbük Geç Assur yerleşimini çok daha önemli kılmaktadır. Yeni Assur Dönemindeki kabartmalarda, stellerde ve duvar resimlerindeki yerel özellikler, Başbük duvar resimlerinde de görülmektedir. Tanrı Şamaş'ın ön planda olması; buranın bir Güneş Tapınağı olması ihtimalini güçlendirmektedir. Tanrıça İştar'ın bir elini Tanrı Şamaş'ın omuzuna atması; gücü, kuvveti ve birlikteliği simgelediğini söyleyebiliriz.

Duvar resimlerine bakıldığında en kuzeyde bütün heybetiyle Tanrı Şamaş sizi karşılamaktadır. Hemen ardından Yıldız Tanrıçası İştar, başında yıldız betimlemesi ile sıralanmakta; İştar'ın ardından Ay Tanrısı Sin başında hilal simgesi ile durmakta; Sin'in ardından başındaki kanatlı disk betimlemesiyle Tanrı Asur bulunmaktadır. Ardından çift boynuzlu başlığın üzerinde yukarıya doğru elips şeklinde betimlemesiyle Tanrı Adad görülmektedir. Tanrı Adad'ın ardından, çizimi tam bitmemiş başında ışın demeti olan Tanrıça betimlemesi bulunmaktadır. Hemen ardından başlığında daire biçiminde betimlemeleri ve ışın demeti olan başka bir tanrıça figürü bulunmaktadır. En sonda küre şeklinde bir çizim ve altında tam anlaşılamayan bir resim daha bulunmaktadır. 4 tanrı, 3 tanrıça ve 1 tane de net anlaşılamayan betimleme olmak üzere toplamda 8 figür bulunmaktadır. Fotoğraflardan ve çizimlerimizden yola çıkarak duvar resimlerinin çizim aşamasında olduğu düşünülmektedir.

Güneş Tanrısı Şamaş

Duruş şekli profildendir. Kuzeye bakmakta; sol elinde ışın demeti, sağ elinde bereketi simgeleyen başak demetini tutmaktadır. Kısa kollu giysinin uç kısımları kıvrımlıdır. Kollarında bileklik süslemesi mevcuttur. Kollar bükülmüş şekilde çizilmiştir. Dik sakallı, bıyıklı, uzun saçlı, omuzlara inen saçların ucu bukle şeklindedir. Başında boynuzlu, daire şeklinde betimlemeleri olan başlık (*polos*) bulunmaktadır. Başlığın üzerinde Tanrı Şamaş'ın simgesi olan güneş

Üstte: Kurtarma kazılarında ele geçen bir pişmiş toprak ağırşak.

Güneş Tanrısı Şamaş betimi.

betimlemesi bulunmaktadır. Tanrı Şamaş diğer çizilen Tanrı-Tanrıçalardan daha ihtişamlı şekilde çizilmiştir. Sumerlerde Utu olarak bilinen Tanrı Şamaş Assurlarda önemli bir tanrıdır. Korsabad'da Şamaş Tapınağı kalıntılarına rastlanmıştır. Akkad, Babil ve Assur mühürlerinde sıkça karşımıza çıkar. Şamaş, Mezopotamya'da kralların saltanat ideolojisinin meşrulaştırılmasında önemli bir role sahiptir. Yasaları ve yönetme erkini veren Şamaş'tır.

Yıldız Tanrıçası İştar

Duruş şekli profildendir. Kuzeye bakmakta; boyun kısmında boyunluk ya da takı bulunmaktadır. Sağ elinde bereketi simgeleyen başak demeti tutmakta, kollarında bilezik olan sol elini de Tanrı Şamaş'ın omzuna atmaktadır. Kollar bükümlü şekilde çizilmiştir. Uzun saçlı, omuzlardan aşağı inen saçları buklelidir. Boynuzlu başlıkta (*polos*) daire şeklinde betimler bulunmakta; başlığın üzerinde yıldız motifi yer almaktadır. Sumer mitolojisinde İnanna olarak bilinen İştar, Akkad, Assur, Babil inancında önemli bir tanrıçadır. Ay ve güneş tanrılarının çocuğudur. Aşk, bereket, savaş ve cesaretin tanrıçası olarak bilinir. Tanrıça İştar mitolojide birçok konuda işlendiği için popüler bir tanrıçadır. Özellikle 'Yeraltına İniş Mitosu' önem arz eder. İştar, Başbük duvar resimlerinde de güneş ve ay tanrılarının arasında bulunmaktadır.

Ay Tanrısı Sin

Duruş şekli profildendir. Kuzeye bakmakta; gür sakallı, uzun saçlı, omuz hizasındaki saç uçları buklelidir. Boynuzlu başlık (*polos*) üzerinde daire şeklinde betimlemeler ve üzerinde simgesi hilal motifi yer almaktadır. Hilalin dolunay şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Dolunayla Tanrı Sin'in eril yönünün öne çıktığı söylenebilir. Özellikle Ur ve Harran'da çok önemli bir tanrıdır. Anadolu'da Urfa ve Harran'da ay kültü önemlidir.

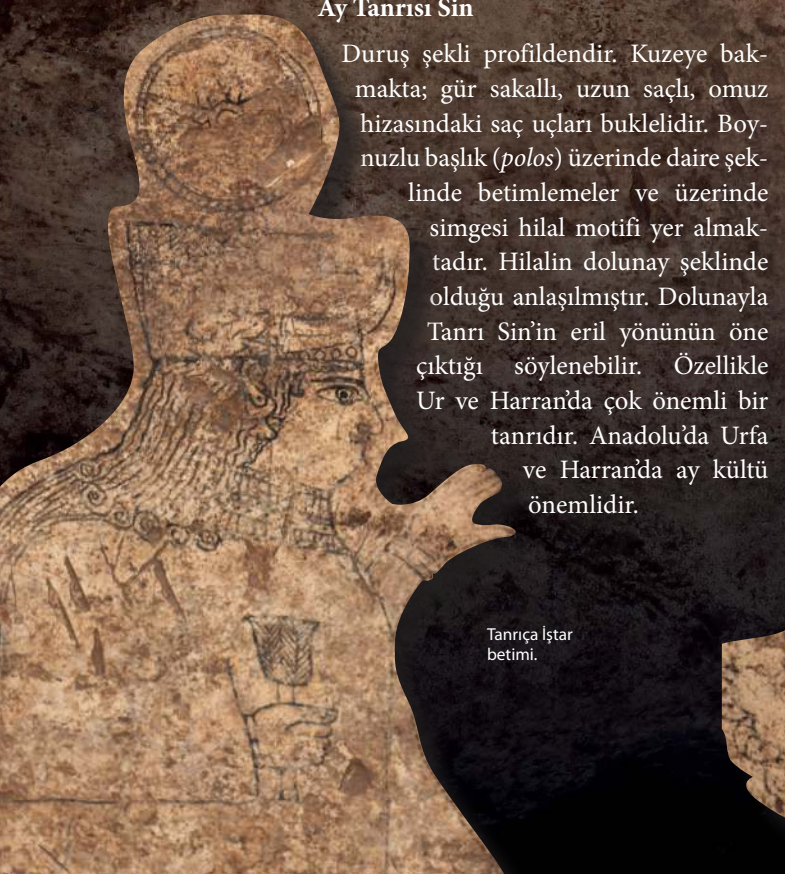

Tanrıça İştar betimi.

Baş Tanrı Asur (Aşur)

Duruş şekli profildendir. Kuzeye bakmaktadır; gür sakallı, saçları çizilmemiştir. Boynuzlu başlık (*polos*) üzerinde küçük daireler şeklinde motifler bulunmaktadır. Başlığın üzerinde Mezopotamya medeniyetlerinde farklı şekillerde karşımıza çıkan kanatlı disk betimlemesi bulunmaktadır**.** Assur mitolojisinde önemli bir tanrıdır. Assurlarda siyasi olaylara paralel olarak belli dönemlerde daha çok ön plana çıkmıştır. "Enuma Eliş" destanının Assurca versiyonunda görülmektedir. Burada "Tiamat"ı (Okyanus Tanrıçası) yenen tanrı artık "Marduk" değil, Asur'dur. Assurlarda, Tanrı Asur kanatlı disk içinde işlenmiştir.

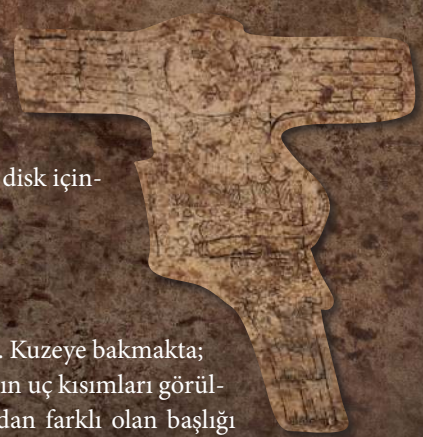

Fırtına Tanrısı Adad

Duruş şekli profildendir. Kuzeye bakmakta; gür sakallı, uzun saçlarının uç kısımları görülmektedir. Diğer tanrılardan farklı olan başlığı (*polos*) yuvarlak şeklindedir, boynuzlu başlığın üzerinde yukarıya doğru elips şeklinde betimleme görülmektedir**.**

Tanrıça

Çizim aşamasında olan tanrıça betimlemesinin başında ışın demetini andıran çizimler yer almaktadır**.**

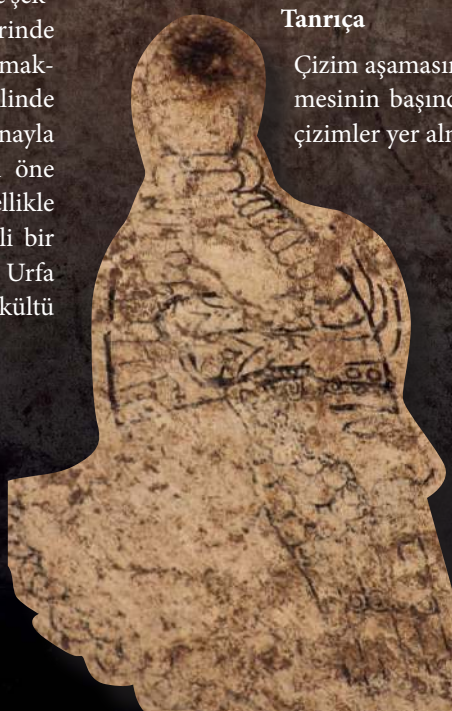

Üstte: Tanrı Sin betimi.

Ortada: Tanrı Asur betimi.

Tanrı Adad betimi.

Tanrıça

Duvar resmi tam bitmemiş olan tanrıça figürü; başlığında (*polos*) yuvarlak betimlemeleri ve başlığın üzerinde ışın demeti olan çizimlerle karşımıza çıkmaktadır.

Tam belli olmayan Resim

Burun, göz ve dudakların anlaşılır olmasıyla beraber, yüz hatları tam belli olmayan tanrıça betimlemesinin başında boş bir küre bulunmaktadır.

Kurtarma kazısından çıkan buluntuların geneline bakıldığında; yoğun şekilde hayvan kemiklerinin bulunmasından, burada kurban ayinlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kurtarma kazısından çıkan amorf ve etütlük saydığımız eserler; Geç Assur Döneminin kap özelliklerinden olan meme uçlu ya da düğme uçlu kap parçaları, çakmaktaşı (kesici aletler), bakır-bronz (fibula, iğne, bilezik), pişmiş toprak (ağırşak, ağırşak parçaları, seramik kapların ağız kısımları, kulp parçaları, kap kaideleri, sivri uçlu kap parçaları, renkli ve desenli kap parçaları), bazalt (öğütme taşları; havaneli, kap parçaları), kemik malzeme ve hayvan dişlerinden (bız, süslü kesici kemik parçaları) oluşmaktadır.

Şanlıurfa Müzesince yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan bu duvar resimleri, ülkemiz arkeolojisi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Şanlıurfa'nın Harran ilçesinde de kaynaklarda bir Sin Tapınağı'nın olduğu belirtilmektedir. Yine Şanlıurfa'da Assur yerleşimlerinden olan Sultantepe'de (Huzirina) geçmiş yıllarda yapılan kazılar sonucunda çok sayıda Assurca yazılmış çivi yazılı tabletin bulunması; Siverek Başbük Kutsal Mekân'daki duvar resimlerini daha da önemli kılmaktadır. Ülkemizde bir başka örneği olmayan bu duvar resimlerinin benzer örneklerine Suriye'nin Til – Barsib kentinde ve Irak'ın Nimrud kentinde bulunan Assur saraylarında rastlanmaktadır. Ayrıca Başbük duvar resimlerindeki tanrı-tanrıça sıralanışının benzer örneği; Çorum/Boğazköy'deki Hitit Dönemine ait kaya kabartmaları ile Irak'ın Maltai kentinde bulunan kabartmalar örnek gösterilebilir.

Sonuç olarak, söz konusu alanda Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri doğrultusunda Şanlıurfa Müze Müdürlüğünce kurtarma kazıları yapılarak; ülkemizin zengin tarihsel dokusuna katkı sağlayacak Kutsal Mekân'ın tamamen açığa çıkarıp bilim dünyasına ve turizme kazandırılması planlanmaktadır.

Başında ışın demeti olan tanrıça betimi.

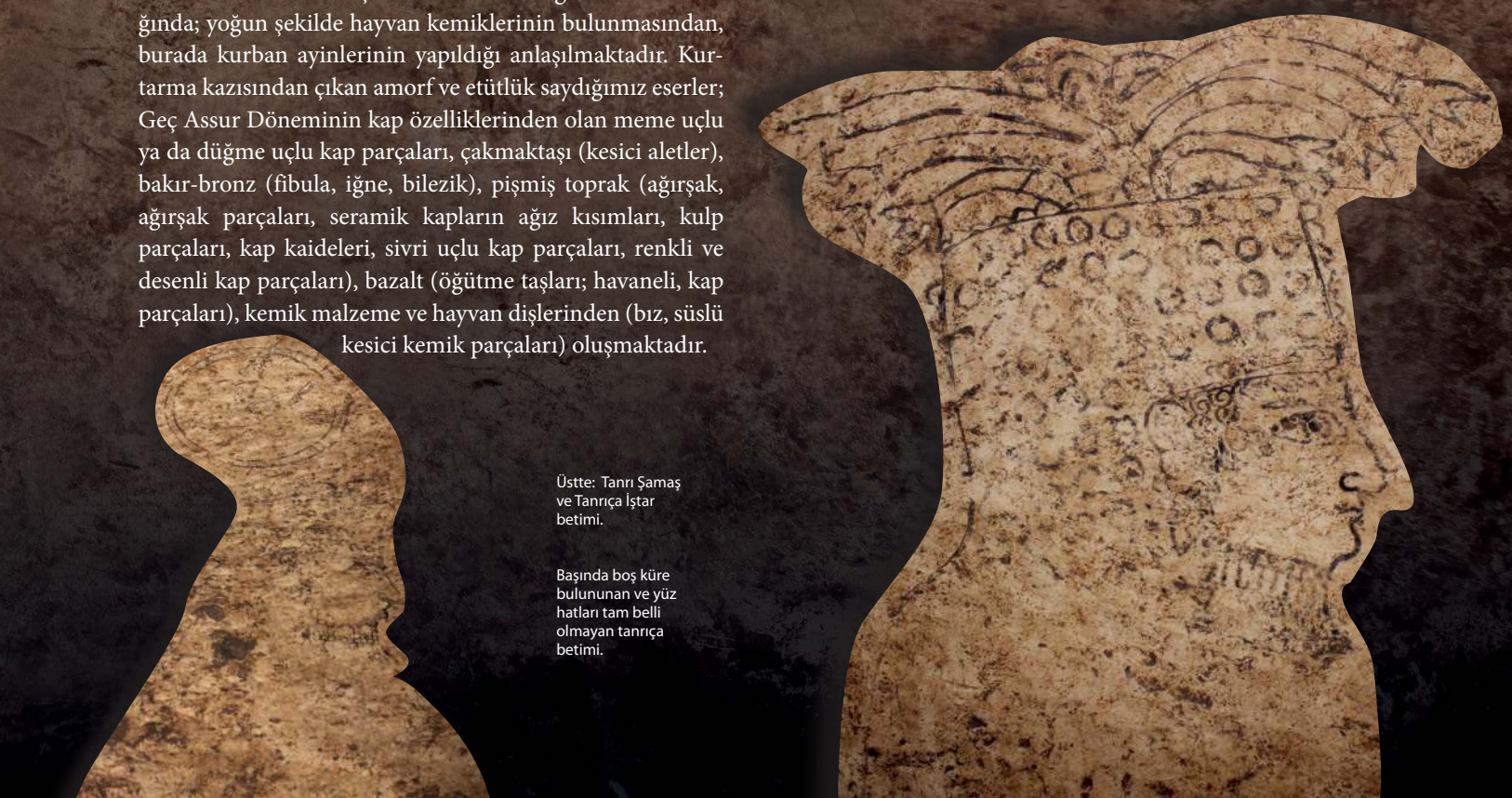

Üstte: Tanrı Şamaş ve Tanrıça İştar betimi.

Başında boş küre bulununan ve yüz hatları tam belli olmayan tanrıça betimi.

Mahfi EĞİLMEZ

ANTİK DÜNYADA EKONOMİK YAPILANMA

Gelenek Yöntemi

Antik dünyanın ekonomik örgütlenmesi, bugünkü anlamda piyasa ekonomisinden farklı olarak, gelenek yöntemine dayalıydı. Gelenek; öteden beri yapılagelen şeyler, alışkanlıklar olarak tanımlanıyor. Gelenek yöntemine dayalı sistemde, üretilecek şeylerin cinsi, bunların miktarları ve fiyatları gibi ekonomik sorunlar, piyasa tarafından değil, geleneklere göre toplumun liderleri ya da bugünkü anlamıyla kamu otoritesi tarafından çözülmekteydi.

Gelenek yönteminde üretimin kim tarafından yapılacağı sorunu mesleklerin babadan oğula geçmesi ya da usta çırak ilişkisiyle çözülür. Bu çözümün en katısı Hindistan'daki kast sistemidir. Burada toplum, kast denilen gruplara ayrılmıştı ve bir kasttaki kişi bir başka kasttakiyle aynı yerde oturup yemek bile yiyemezdi. Hindistan'da bu sistemin MÖ 3000'lerde İndus Uygarlığı Dönemine kadar geriye gittiği sanılıyor.

Tunç ve Demir çağlarında serpilen birçok krallıkta da durum böyleydi. Bunun en açık kanıtı; yukarıda değindiğimiz gibi Hititlerde fiyatların, ücretlerin, kira bedellerinin yasalarda yazılı olmasıdır. Bu, günümüzde belediyelerin bazı mallara uyguladığı "narh" (maksimum fiyat) yöntemine benzer bir uygulamadır ve kamu otoritesi, fiyatları gelenekler çerçevesinde belirleyerek, insanlara dikte etmektedir.

Kamu otoritesinin emri altında üretim yapan ve ürettiğini satan kişilerin bu fiyat ve tarifelere uymalarının yanı sıra, kendi adına üretim yapıp pazara sunan kişiler için de bunlara uymanın zorunlu olduğunu, yasalarda fiyat ve tarifelerin uygulanması açısından hiçbir ayrım yapılmamış olmasından çıkarıyoruz. Dolayısıyla, ürettiklerini serbestçe pazarlayabilen kişiler de fiyatlarını, pazarda oluşacak arz ve talep kurallarına göre değil, kamu otoritesinin yasalara yazdığı limitlere göre belirlemek zorundaydılar.

Piyasa yönteminin egemen olduğu günümüz ekonomik sisteminin içindeki bazı kurallar geçmişin gelenek yönteminin izlerini taşır.

Antik dünyanın ekonomik örgütlenmesi, bugünkü anlamda piyasa ekonomisinden farklı olarak, gelenek yöntemine dayalıydı. Gelenek yöntemine dayalı sistemde, üretilecek şeylerin cinsi, bunların miktarları ve fiyatları gibi ekonomik sorunlar, piyasa tarafından değil, geleneklere göre toplumun liderleri ya da bugünkü anlamıyla kamu otoritesi tarafından çözülmekteydi.

Mezopotamya'da, olasılıkla Uruk'ta bulunan, Cemdet Nasr dönemine ait kil tablet. MÖ yaklaşık 3100-2900. Metropolitan Sanat Müzesi, ABD.

Antik Mezopotamya'nın önemli Sumer kentlerinden Ur'da, kraliyet mezarlarında bulunan ve Ur Standardı olarak bilinen üzeri mozaik kakmalı eserin iki yüzünde farklı sahneler yer almaktadır. Bir yüzü 'Savaş' diğer yüzü ise 'Barış' konularını simgelemektedir. Barış yüzünde yer alan sahnede düzenlenen şölene katılan konuklar, müzisyenler ve şölen için getirilen yiyecekleri taşıyan kişiler ile koyun, keçi, sığır, inek gibi çeşitli hayvanlar betimlenmektedir. MÖ yaklaşık 2500. Erken Hanedanlık Dönemi III. British Museum, Londra

Üretim Kesimlerinin Ağırlığı

Hiç kuşkusuz tarım, antik dönemde, bütün öteki ekonomik faaliyetlerin yanında çok büyük ağırlığa sahipti. Orta Doğu uygarlıkları arasında aktif bir ticaret faaliyeti bulunmasına karşın bunların ekonomileri asıl olarak tarıma dayalıydı. Orta Doğu'daki tarım ekonomisinin temel üretim birimi karma üretim yapan küçük tarım işletmeleriydi. Belirli bazı toprakların dışındaki mera ve otlaklar ortaklaşa kullanıma açıktı. Yılda ne miktar tahıl, meyve ve sebze üretildiği bilinmiyor olmakla birlikte, Tunç Çağı tarımı koşullarında tahılın üretim rekoltesi akre (yaklaşık 4046 m^2) başına 7 buşel (kile) (yaklaşık 35,2 litre) olarak hesaplanmaktadır.

O dönemdeki sanayinin zanaat biçiminde olduğu açıktır. Zanaat, sanayiden çok daha fazla emeğe ihtiyaç duyan bir üretim biçimidir. Dolayısıyla bu çerçevedeki bir üretimin hizmet üretimiyle iç içe olması kaçınılmazdır. Öte yandan bu şekilde mal üretenlerin çoğu aynı zamanda ürettiği malın satıcısı durumunda olduğu için ticaret de bir anlamda zanaat ve hizmet üretimi ile bir arada yer alıyordu. Kamu hizmetlilerinin de ekonomide önemli ağırlığı vardı. Bunlar arasında askerler, tapınak görevlileri, rahipler, saray görevlileri, arşiv görevlileri ilk akla gelenlerdir. Bu çağların kamu maliyesinin daha çok ayni gelir ve giderlerle yürütüldüğünü tahmin etmek zor değil. Ayni gelir ve gidere dayalı bir mali yönetimin ağır ve pahalı olması ise açık bir gerçektir.

Mali Yapı ve Vergiler

MÖ 2000'lerde Orta Mısır Krallığı'nın 12. Hanedanlığı sırasında devlet hazinesi ile kralın özel hazinesi arasında bir ayrım ortaya çıkmış olmasına karşılık başka krallıklarda benzer ayrımın ortaya çıkmış olduğuna ilişkin somut işaretler bulunmamaktadır. Dolayısıyla Tunç Çağında kralın özel hazinesiyle kamusal hazine iç içe geçmiş konumdaydı.

Sarayın giderleri, başta muhafız alayı gibi sürekli olanları olmak üzere saray görevlilerine ödenen ücretler, saray kompleksindeki binaların bakım giderleri, kral ve ailesinin özel giderleri, siloların, yolların, kamu kullanımına açık havuzların, surların yapımı, bakımı, yenilenmesi gibi faaliyetler için yapılan giderlerden oluşuyor olsa gerek. Ayrıca

MÖ 2000'lerde Orta Mısır Krallığı'nın 12. Hanedanlığı sırasında devlet hazinesi ile kralın özel hazinesi arasında bir ayrım ortaya çıkmış olmasına karşılık başka krallıklarda benzer ayrımın ortaya çıkmış olduğuna ilişkin somut işaretler bulunmamaktadır. Dolayısıyla Tunç Çağında kralın özel hazinesiyle kamusal hazine iç içe geçmiş konumdaydı.

ücretsiz çalıştırılmış olsalar bile kölelere verilen yemeğin ve kılık kıyafetin de bir maliyeti vardı kuşkusuz. Sarayın tüm bu maliyetleri aldığı vergilerle finanse etmiş olmasından başka mantıklı bir açıklama bulunmuyor.

Gelirin büyük çoğunlukla ayni olarak tahsil edildiği antik dünyada, gelir ile giderin birlikte kararlaştırılmış olduğu açıktır. Vergi, asıl olarak tarımsal üretim üzerinden alınmıştır. Bunun nedeni geçmişte, günümüzden farklı olarak verginin, bir şeyin somut karşılığı olarak, yani bir çeşit harç gibi düşünülmüş olmasıdır. Devlete ait topraklar kişilere verilmiş ve bunun karşılığında kira benzeri bir pay alınmıştır. Zaman içinde işleyenler toprağın mülkiyetini de almış ama kira benzeri payı, belki daha düşük bir oranda, vergi olarak ödemeye devam etmişlerdir. Tarımsal üretimin yanı sıra ortaya çıkan vergiler gümrük vergisi ve angaryadan ibarettir.

Vergi tahsilatının özel kişilere satılması da (Osmanlı'nın iltizam yöntemi) ilk olarak Mezopotamya'da ortaya çıktı. Mezopotamya'da MÖ 2000'lerde tarımsal araziden ürünün yüzde 10'u oranında vergi alınıyordu. Vergi toplayıcılar daha yüksek oranda ürün alıyor ve yüzde 10'u devlete verip, kalanı masraflarına karşılık kendileri alıkoyuyordu. Benzer uygulamalar belirli tarih farklarıyla Çin ve Hindistan'da da ortaya çıkmıştı.

Bu çerçevede bir örnek vermek gerekirse, Hititlerin vergi sisteminin tarımsal üretimden alınan ayni vergi (sahhan), saray için yapılan karşılıksız çalışma biçimindeki hizmet (luzzi), dış ticaretten alınan vergi (nishatum) ve bağlı krallıklardan alınan yıllık bağlılık vergisinden oluştuğunu tahmin ediyoruz. Toprak sahiplerinin elde ettikleri ürünün bir bölümünü vergi olarak ödemesinin yanı sıra, kiralayarak işlediği toprak parçasından elde ettiği üründen de aynı oranda vergi vermesi gerekiyordu. Bu tür vergiler doğal olarak Hattuşa dışındaki kentlerde de alınıyor ve büyük çoğunluğu ayni olarak alınan bu vergilerin bir bölümü bulunduğu yerdeki depolarda saklanırken bir bölümü de başkente taşınıyordu. Sahhan adı verilen bu ayni tarımsal üretim payı vergisinin oranı bilinmiyor. Bu konuda bildiğimiz tek şey saraya ait olup da tımar olarak verilen toprakların sahiplerinin, üretimin dörtte birini saraya vergi olarak verdikleridir. Burada toprak saraya ait olduğu için bir anlamda hem kira hem de vergi söz konusu. Dolayısıyla tek başına üretim vergisinin ne kadar olduğunu bilmediğimiz gibi, saraya ait olmayan ortak alanları ekip biçenlerin ne kadar vergi verdiğini de bilmiyoruz. Luzzi adı altında devlet için yapılan bedelsiz hizmetleri de bir çeşit vergi gibi değerlendirmemiz gerekir. Çünkü bu tür bedelsiz bir hizmet sunan kişiler böyle bir çalışmayı yapmasalar, bu çalışmanın devlet tarafından ücret karşılığında yaptırılması zorunlu olacaktı. Kral, kendilerine arazi verdiği kişileri luzzi yükümlülüğünden muaf tutabiliyordu. Ayrıca veraset yoluyla toprağın

Bugün İran sınırları içinde bulunan Elam İmparatorluğu'nun başkenti Susa antik kentinde bulunan stel üzerinde tarihin en eski ve en iyi korunmuş yazılı kanunlarından biri olan Hammurabi Kanunları yazılıdır. Antik Mezopotamya'da MÖ yaklaşık 1754'te ortaya çıkan Hammurabi Kanunları'nda, kölelerin statüleri ve yaşamlarına dair birçok detay yer almaktadır. Louvre Müzesi, Paris.

Assur Medeniyetine ait MÖ 8. yüzyıl tarihli taş kabartmada, yapı malzemeleri taşımakta olan köleler betimleniyor. British Museum, Londra.

Assur Krallığı Dönemine ait taş kabartmada bir taş ocağında çalışmakta olan köleler betimleniyor. British Museum, Londra.

birden fazla parçaya bölünmesinde kendisine küçük arazi payı kalanlar da luzzi'den muaf sayılıyordu. Assur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'daki kent krallıklarının uyguladıkları gümrük vergisinin (nishatum) Hititler Döneminde de (aynı ad altında olmasa bile) devam etmemiş olması için bir neden bulunmamaktadır.

Tapınak Maliyesi ve Ordu

Saray ve onun karşıladığı kamu hizmetlerinin dışında, ayrı bir tapınak maliyesinden söz etmemiz mümkün. Tapınak maliyesi, hem kendi öz gelirlerine hem de sarayın yardımına dayalıydı. Tapınakların kendi üretimini karşılamak üzere kendi ekin alanları ve kendi köleleri vardı. Geçimlerinin bir bölümünü buradan karşılıyorlardı.

Savaşlar, silahların, atlı savaş arabalarının, miğferlerin vb. yenilenmesini veya en azından elden geçirilmesini gerektiriyor, bu da sanayi için yeni üretime yol açıyordu. Öte yandan düşmana karşı kentlerin savunma sisteminin güçlendirilmesi gereği ile surlar yenileniyor, onarılıyor, yeni kuleler yapılıyordu. Dolayısıyla tıpkı günümüzde olduğu gibi savaş sanayisi, hem sanayi büyümesine hem de inşaat sektörünün gelişmesine katkıda bulunuyordu. Askerlerin çoğu büyük ölçüde tarımda çalışan kişilerden oluştuğu için savaşlar, bir yandan da tarım üretiminin yeteri kadar olmasını engelliyordu. O nedenle de kadınların tarım işlerinde erkeklerden daha fazla rol aldığını tahmin etmek güç olmasa gerek.

Ticaretin Gelişimi

MÖ 2000'lere doğru, Anadolu'da çok yaygın bir Assur ticareti egemendi. Assurlu tüccarlar Anadolu'nun o dönem-

KARADENİZ
Eriklice
Pala
Kaska
Şapinuwa
Hattuşa
Boğazköy
Külтepe
HİTİT İMPARATORLUĞU
Karkamış
MİTANNİ
Vilusa
Troia
Habalia
Seha
Valma
Pedassa
Arzava
Kizzuwatna
Thebai
Mikenai
AHİYAVA (MİKEN)
Milet
Lukka
Kas
RODOS
Gelidonya
Uluburun
Ugarit
Enkomi
Kafr Djarra
MİKENLER
Knossos
Kommos
Alasia
Biblos
Amurru
Gezer
Jerusalem
Tell el-Dab'a
Marsa Matruh
MISIR
Tell el-Amarna
NİL
Teb

Kültepe'den damga mühür. Assur Ticaret Kolonileri Çağı. MÖ 1830-1700. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

deki halklarıyla yaygın bir ticaretin içine girmişlerdi. Bu ticareti yürütmek üzere Anadolu'da kurulmuş bulunan pazar kentlerinden oluşan bir koloni vardı. Bu pazar kentlerinin büyüklerine, Assur dilinde liman anlamına gelen karum denilmekteydi. Pazar kentlerinin küçüklerine ise, Assur dilinde konak anlamına gelen wabartum deniliyordu. İrili ufaklı bu pazar yerlerinin sayısı 50 dolayındaydı. Assur Ticaret Kolonileri'nin merkezi konumundaki Neşa karumu Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de kuruluydu.

Birbirine düşman, birbirinin malını, mülkünü yağmalama üzerine bir düzen kurmuş olan krallıklar arasında ticaretin yaygınlaşması kolay bir şey değil. Bütün bu olumsuzluklara karşın ticarei ve tüccarların birbiriyle ilişkilerini düzenleyen yasalar ve kurallar oldukça eski zamanlardan beri vardı.

Babil kralı Hammurabi, kendisinden önce uygulanmış çeşitli yasaları toplayarak kendi adıyla anılan bir yasa kitabı hazırlamıştır. Hammurabi Yasaları'nın MÖ 1760 dolaylarında ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Babil'in koruyucu tanrısı Marduk adına yapılan Esagila Tapınağı'na dikilen bir taş üzerine Akkadca dilinde yazılmış olan yasalarda ticareti düzenleyen, tüccarın haklarını koruyan birçok madde vardır.

Anadolu'da yapılan kazılarda o döneme ilişkin ticari ilişkileri açıklayan pek çok tablet bulunmuştur. Bu tabletler Assurlu tüccarların Mezopotamya'dan Anadolu'ya çoğunlukla tekstil ürünleri ve kalay getirip karşılığında altın, bakır ve tahıl götürdüklerini ortaya koyuyor. Gümüş bir ticari meta olmaktan çok, bir değer ölçüm ve ödeme aracı işlevi görüyordu. Assur Ticaret Kolonileri'nin temel işlevi Assur Krallığı'nın ihtiyacı olan bakırı Anadolu'dan Assur'a transfer etmekti.

Assurlular mallarını eşek kervanlarıyla taşıyorlardı. Kervanların Assur'dan yola çıkıp Neşa'ya varıncaya kadar yaklaşık 1000 km yol alması gerekiyordu. Assurlu tüccarlar için Anadolu bir kaç yönden çekici bir yerdi. Her şeyden önce yolculuk güvenliydi. Birbirine yakın birçok kent olduğu için nihai hedefe gidene kadar gündüzleri yolculuk yapıp, geceleri konaklayacak güvenli yerler bulunuyordu. Sonra, kâr marjları oldukça yüksek olduğundan tüccarlar getirdikleri malları yüksek kârlar elde ederek satıyorlardı. Assurlu tüccarların oluşturduğu ticaret kervanları, içinden geçtikleri kentte qaqqadatu adlı bir çeşit baş vergisi ve kentin kralına da nishatum adı verilen bir çeşit gümrük vergisi ödüyorlardı. Nishatum sabit oranlı bir vergiydi ve tekstil ürünlerinin değerine yüzde 5, kalaya da yüzde 3 oranında uygulanıyordu. Ayrıca kralın, tüccarın satmak amacıyla getirdiği malları herkesten önce görme ve satışa sunulmadan önce indirimli olarak satın alma hakkı vardı.

Anadolu'da bulunan Assur tabletlerinden tüccarların hangi kentte daha kolay vergi kaçakçılığı yapıldığı konusunda birbirleriyle yazışmalar yaptığı anlaşılıyor. O dönemde rüşvetin yaygınlığı konusundaki ilginç bir kanıt Cenevre Sanat ve Tarih Müzesinde sergilenen bir tablette yer alıyor. Assurlu tüccar Puşuken'e karısı Lamassi tarafından

Kültepe'den Eski Assur üslubunda silindir mühür. Assur Ticaret Kolonileri Çağı. MÖ 1950-1835. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

yazılmış bulunan bir diğer mektupta şunlar yazılı: "...Vergi için bana yolladığın 1 mina gümüşü kontrolörler istedi. Ben senin için korkuyorum. Fakat ben onu daha vermedim...".

Buraya kadar açıkladıklarımızdan Hititler öncesinde Anadolu'da, Assur Ticaret Kolonileri aracılığıyla rüşvet, vergiden kaçınma, tefecilik esaslarına dayalı bir ticaret düzeni kurulmuş olduğu anlaşılıyor.

Kültepe'den mühür baskılı pişmiş toprak mektup zarfı. Assur Ticaret Kolonileri Çağı. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

4000 Yıl Önce Anadolu'da Faiz

Asurlu tüccarlar yaklaşık 4000 yıl önce Anadolu halkı Hattiler (Hititlerden önce Anadolu'da yerleşik yerli halk) ile yaygın bir ticaret faaliyeti yürütüyorlardı. Assurlu tüccarlar, Hattilere kredili olarak sattıkları mallar için yıllık yüzde 30 ile yüzde 180 gibi yüksek faiz oranları uyguluyorlardı. Kötü hasat yıllarında borcunun teminatı olan ürünü elde edemeyen insanlar son derecede güç duruma düşüyorlar, aileden birisini Assurlu tüccara köle olarak vermek zorunda kalabiliyorlardı.

Borçlarını ödeyemeyen yerel halk sık sık krallara şikâyette bulunuyor, bazen yerel krallar bu tür borç - alacak ilişkilerini çözmek için borçların silinmesi hakkında fermanlar çıkarıyorlardı. Söz konusu fermanlar doğal olarak borçluyu kurtarırken, alacaklıyı sıkıntıya sokuyordu.

Assur Ticaret Kolonileri'nin merkezi olan Neşa ya da Kaneş Karumu'nun en önemli yeri, hesapların yapıldığı, tüccarların paralarının yatırıldığı, borçlarını ve vergilerini ödediği Bit Karim denilen yerdi. Bütün tüccarlar Bit Karim'deki büyük defterde kayıtlıydılar. Burası aynı zamanda bir mevduat bankası gibi çalışıyordu.

Para Benzeri Hesap Ölçüsünün Ortaya Çıkışı

Kalkolitik Çağda paradan ve dolayısıyla bir para biriminden söz etmek mümkün değil. Belirli bir biçimde kesilmiş ve üzerine bir mühür ya da bir değer basılmış standart ağırlık veya değerde bir metali ifade eden para çok sonraları ortaya çıkmış olmakla birlikte, değiş tokuşta kullanılan para benzeri araçlar Kalkolitik Çağda her tarafta kullanılmıştır. Bu tür para benzeri değiş tokuş araçlarının daha gelişmiş biçimleri Tunç Çağında Orta Doğu'da kurulu kent devletleri ve imparatorluklarda görülmüştür. Tunç Çağında, günümüzde paranın gördüğü işlevi görecek biçimde hesap birimi yerine kullanılan, başta gümüş olmak üzere, bazı değerli madenler söz konusuydu.

Para yerine kullanılan madenler hem ağırlık, hem de para birimi konumundaydı. Babil'de ve Hitit krallığında gümüş çubuk ya da halkalar bugünkü ölçüyle 8,5 ile 12,5 gram arasında bir ağırlığı ifade ediyor ve her iki tarafta da şekel adını taşıyordu. Bu ağırlık ölçüsü ülkeden ülkeye değişiyordu. "O zamanlar kullanılan birimler, bir devlet tarafından saflığı ve ağırlığı garantilenmiş sikkeler değildi; bu madenlerin miktarları, her işlemde kabul edilmiş ağırlık ölçülerine uygun olarak tartılıyordu. Bununla birlikte üzerinde uzlaşılmış bir metal değer ölçütünün kabulü, doğal ekonomi denen bir ekonomiden bir para ekonomisine geçişe eşdeğer bir olaydır."

Bu açıklamalara karşın Tunç Çağında Orta Doğu'da serpilen devletlerde

Borçlarını ödeyemeyen yerel halk sık sık krallara şikâyette bulunuyor, bazen yerel krallar bu tür borç - alacak ilişkilerini çözmek için borçların silinmesi hakkında fermanlar çıkarıyorlardı.

Kurşun figürin kalıbı. Assur Ticaret Kolonileri Çağı. MÖ 1830-1700 Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Hitit başkenti Hattuşa'dan çizi yazılı tabletler. ©Boğazköy Kazı Arşivi

Belirli bir biçimde kesilmiş ve üzerine bir mühür ya da bir değer basılmış standart ağırlık veya değerde bir metali ifade eden para çok sonraları ortaya çıkmış olmakla birlikte, değiş tokuşta kullanılan para benzeri araçlar Kalkolitik Çağda her tarafta kullanılmıştır.

para ekonomisinin takas ekonomisinin yerini aldığını iddia etmek mümkün değildir. Bu tür metallerin para yerine kullanılmasına karşılık ekonomik ilişkilerde (ticaret ve diğer her türlü alışverişte) takas ekonomisi çok daha ciddi bir ağırlığa sahipti.

Şekel ve mina hemen hemen bütün Orta Doğu'da kullanılan ağırlık ölçüsü ve hesap birimi olmasına karşılık aralarında farklılıklar vardı. 1 Hitit şekeli 12,5 gram, 1 Assur veya Babil şekeli 8,3 gram, 1 Ugarit şekeli 9,5 gram ağırlığı ifade ettiğine göre, Hititlerde 40 şekel; Assur'da ve Babil'de 60 şekel; Ugarit'te ise yaklaşık 50 şekel 1 mina ediyordu.

Eğer gümüşler aynı kalitede ise 1 Hitit şekeli, 1,5 Assur şekeline, 1,5 Babil şekeline ve 1,3 Ugarit şekeline eşit demektir. Bu durumda Hattuşa'da 1 koyun 1 şekel iken, Assur veya Babil'de 1,5 şekel ve Ugarit'te 1,3 şekel olmalıdır. Ama bu Assur, Babil veya Ugarit krallıklarının Hitit ülkesinden daha pahalı bir yer olduğu anlamına gelmez. Hepsinde koyunun değeri 12,5 gram gümüş ağırlığa eşitti. Bu durumda bir döviz kurundan söz etmek mümkün değil. Yalnızca ölçü farklılıkları söz konusu olsa gerek. Sonuç itibariyle Hatti ülkesinde de Assur, Babil ve Ugarit ülkelerinde de 1 gram gümüş aynı şeyi ifade ediyordu.

Hesap birimi konusunda Tunç Çağında yaşanan devrimden hareketle bundan 3.500 – 4.000 yıl öncesine ilişkin fiyatlardan da haberdar olabiliyoruz. Bunu bize sağlayan temel kaynak Hitit yasalarıdır. Hititler, mal fiyatlarını yasalarına yazıyorlardı.

3.300 Yıl Önce Fiyatlar

Hititler, mal fiyatlarını yasalarına yazıyorlardı. Tabloda yer alan fiyatlar Hitit yasalarında yer alan hükümlerden çıkarılmış olmakla birlikte hesaplamaların aynı hesap birimi üzerinden gösterilmesini sağlamak için bütün mallar, değişim oranları kullanılmak suretiyle, şekel cinsinden ifade edilmiştir. Örneğin 1 parisu (50 litre) buğdayın 0.33 şekel gümüşe eşit olduğunu bildiğimize göre 1 parisu buğdaya eşit olarak verilen bir malın fiyatını 0.33 şekel olarak kabul etmemiz doğaldır.

Antik Dünyada Zenginlik ve Refahın Kaynağı

John Maynard Keynes'in Genel Teori adlı eserinde değindiği bir mesele vardır. Buna göre Antik Mısır'ın zenginliğinin temelinde yatan gerçek, piramitlerin ve benzeri büyük inşaatların yapımıdır. Aslında yalnızca bir prestij yatırımı olan ve onun dışında bir işe yaramayan piramitlerin yapımı on binlerce kölenin istihdam edilmesine, binlerce taş ustasının ve çok sayıda mimarın çalışmasına imkân sağlamıştır. Bu denli büyük istihdam ve büyük tüketim, gelir çemberi yaratılmasına ve bunlar da refahın artmasına ve yayılmasına yol açmıştır. Benzer yatırımlar başka yerlerde başka zamanlarda farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Babil'in Asma Bahçeleri ve Hitit tapınakları gibi örneklerin yanı sıra birçok başka yerdeki binalar, surlar hep bu tür istihdam yaratan yatırımların farklı örnekleridir. Söz konusu piramitler ilerleyen dönemlerde Güney Amerika uygarlıklarında da (Aztek, Maya, İnka uygarlıklarındaki basamaklı piramitler) ortaya çıkmıştır.

Hititlerde Para Politikası

Hititlerin para birimi şekeldi. Şekel, tıpkı bugünkü İngiltere parası Sterling Pound'da olduğu gibi aynı zamanda bir ağırlık ölçüsüydü (1 pound = 1 libre = 454 gram) 1 şekel, bugünkü ölçüyle 12,5 gramdı. Bir üst ağırlık ve para birimi olan mina 40 şekele, yani 500 gram ağırlığa eşitti. Para gibi kullanılan şekel, 12,5 gram ağırlığında gümüş çubuk ve halkalardı.

Hititlerde malların fiyatları yasalarda yazılıydı. Hitit yasalarının yaşamın değişimine uygun olarak değiştiğini biliyoruz ama yine de yasa değiştirmek, pazarda fiyat değiştirmek kadar kolay değil. Bu çerçevede ilk anda, Hitit kentlerinin pazarlarında karaborsa fiyatının doğmuş olması güçlü bir olasılık olarak çıkıyor karşımıza. Ne var ki Hitit yasalarında fahiş fiyatla satış halinde ne gibi cezalar uygulanacağına ilişkin hükümlerin olmaması, karaborsanın yaygın olmadığı sonucuna götürüyor bizi.

Pek çok ayrıntıyı düzenlemiş olan Hitit yasalarının, eğer var olsaydı, böyle bir konuyu düzenlememiş ve ceza öngörmemiş olması düşünülemez. Paranın azami miktarı, para kesmekte kullanılan gümüş miktarıyla sınırlı olmalı. Paranın sınırı bulunduğuna göre, eğer pazar, karaborsa oluşumunu engelleyecek kadar iyi denetleniyorsa, para politikası son derecede kolay uygulanıyor olsa gerek.

Babil tipi uyuyan ördek biçimli yazıtlı taş ağırlık. Eski Babil Dönemi. İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Hitit Dünyasında Bazı Malların Fiyatları

Mal	Yasa Maddesi	Fiyatı (Şekel)	Gümüş Karşılığı (Gram)
Katır	180	40.00	500.00
1 İku (3600 m2) üzüm bağı	185	40.00	500.00
Mavi yün elbise	182	20.00	250.00
At	180	14.00	175.00
Saban öküzü	178	12.00	150.00
Yetişkin inek	178	7.00	87.50
Büyük top keten bez	182	5.00	62.50
İnce gömlek	182	3.00	37.50
1 İku (3600m2) sulanmış ekin alanı	183	3.00	37.50
1 Zipittani (1 maşrapa) saf zeytinyağı	181	2.00	25.00
1 Zipittani (1 maşrapa) bal	181	1.00	12.50
Dana	178	2.00	25.00
Koyun	179	1.00	12.50
Keçi	179	0.66	8.25
Kuzu	179	0.50	6.25
Bir (kalıp) peynir	181	0.50	6.25
1 Parisu (50 Lt) şarap	183	0.50	6.25
İşkembe	181	0.33	4.13
1 Parisu (50 Lt) buğday	183	0.33	4.13
Oğlak	179	0.25	3.13
1 Mina (500 gr) bakır	181	0.25	3.13
1 Parisu (50 Lt) arpa	183	0.13	1.56
Kırkılmış koyun derisi	185	0.10	1.25

Tabloya göre en ucuz mal, kırkılmış koyun derisi ve koyun eti, en pahalı mal katırdır. Katırın bu kadar pahalı olması büyük olasılıkla iş hayvanı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Aizanoi Macellum'undaki Tholos
©Aizanoi Kazı Arşivi

ANTİK ÇAĞ DÜNYASININ İLK BORSA BİNASI

Latince "*macellum*" et ve balık satışının yapıldığı çarşı binası demektir. *Macellum*lar aslında taze ve işlem görmüş balık, et, et ürünleri, av ve kümes hayvanları, meyve, sebze, ithal şarap ve soslar gibi çeşitli gıda maddeleri ile bazı küçük el işleri, ayna, kozmetik ürünleri, ithal kandiller ve parfümün satıldığı, hatta zaman zaman tüketildiği organize bir market kompleksidir.

Antik Çağda Phrygia Epiktetos bölgesinde konumlanan ve Roma Döneminde bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelen Aizanoi, günümüzde Kütahya'nın 48 km güneybatısında, Çavdarhisar ilçesindedir. Antik çağ dünyasının ilk "borsa binası" adını ise kentin kalbinde diyebileceğimiz alana inşa edilen *macellum* ile, içindeki İmparator Diocletianus'un Tavan Fiyat Kararname'sinin yazıldığı *tholos* yüzünden almıştır. Aizanoi Macellum'unu anlatmadan öncelikle *macellum*un ne olduğunu açıklamak gerekir. Latince "*macellum*" et ve balık satışının yapıldığı çarşı binası demektir. *Macellum*lar aslında taze ve işlem görmüş balık, et, et ürünleri, av ve kümes hayvanları, meyve, sebze, ithal şarap ve soslar gibi çeşitli gıda maddeleri ile bazı küçük el işleri, ayna, kozmetik ürünleri, ithal kandiller ve parfümün satıldığı, hatta zaman zaman tüketildiği organize bir market kompleksidir.

*Macellum*u *agora* gibi diğer çarşı yapılarından ayıran; avlu merkezine inşa edilen ve hem dini hem fonksiyonel karakttere sahip *tholos*tur. Roma *macellum*larının çoğunda portikolarla çevrelenmiş dörtgen bir avlu, portikolara açılan *tabernae* (dükkan) ve yapının kesin tanımını sağlayan *tholos* bulunur.

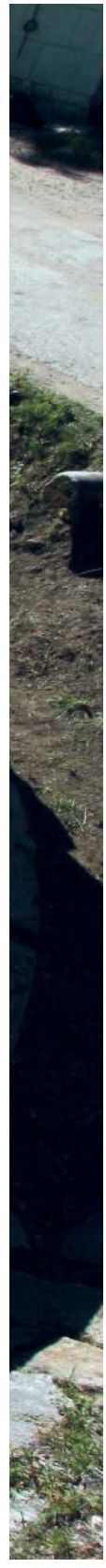

AİZANOİ MACELLUMU VE TAVAN FİYAT KARARNAMESİ

Epigrafik kaynaklara ve arkeolojik verilere göre Anadolu'da varlığı saptanabilen 19 *macellum* vardır. Anadolu *macellum*ları genellikle *decumanus maximus* ile sınırlanan bir konuma sahiptir ve kamusal yapıların yoğun bulunduğu alanlara inşa edilmiştir. Aizanoi'da ise Meter Steunene kutsal alanına ulaşan caddenin kuzeybatısında ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan sütunlu caddenin batısında yer alır. Kuzeyinde ise Penkalas (Kocaçay) Çayı akar.

Yapı ve yazıtları hakkında ilk kez 1843 yılında kente gelen Le Bas söz etmiştir. Nehrin kenarında, üçüncü köprüye yakın bir alanda, üzerinde *"Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium"* yazıtını taşıyan küçük bir yapının kalıntılarından bahsetmiştir. *Macellum*daki *tholos* Le Bas'nın 1888'de yayınlanan topografik planında yaklaşık 9 m çapında yuvarlak bir yapı olarak verilmiş, ancak *tholos* olduğundan bahsedilmemiştir. Le Bas'nın anlatımından, yapının ne kadarının o dönemde yüzeyde görülebildiği ve planda gösterilen yuvarlak yapı planına *orthostat*ların formundan dolayı mı karar verdiği bilgisi net değildir. Krencker ve Schede 1928'de çalışmalara başladığında ise, yuvarlak yapının bulunduğu alanda bir cami yükselmekte, Penkalas Çayı yakınında; tapınaktan gelip, köprüden geçince karşılaşılan alanda ise konak bulunmaktadır. Caminin güneyinde bir han ve yanında Kuran kursu yapısı vardır. 1950'de ise yuvarlak yapının bulunduğu alanda yine cami bulunmakla birlikte, yuvarlak yapıya ait güney kısımdaki üç *orthostat* bloğu planda belli olmaktadır. Bu tarihlerde buradaki konak yıkılmış ve yerine dükkanlar yapılmıştır. Hanın bulunduğu yerde de yine dükkanlar ve değirmen vardır. Yapının *orthostat* bloklarının orta seviyesine rastlayan su kanalı ise aynı alanda kurulan pazar alanı için hizmet eden çeşmeye su taşımıştır.

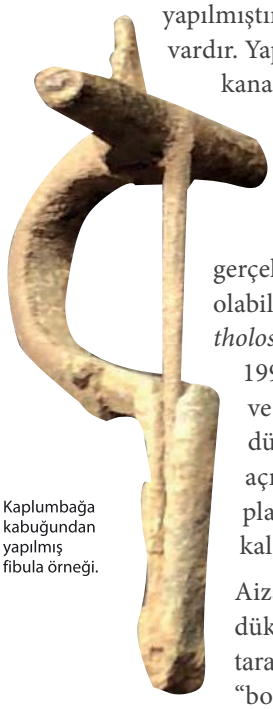

Kaplumbağa kabuğundan yapılmış fibula örneği.

1970 yılı Gediz depreminde caminin yıkılmasıyla yuvarlak yapı ortaya çıkmış ve 1971 yılında kazısı yapılarak *tholos*un rekonstrüksiyonu gerçekleştirilebilmiştir. Naumann, *tholos*un bir *macellum*a ait olabileceğini ileri sürmüştür. Avluyu çevreleyen portikoların *tholos*a uzaklığı ve inşa evreleri sondaj kazıları ile belirlenmiştir. 1992 yılında *macellum*daki portikoların varlığını saptamak ve portikolarının arkasından geçerek 3. köprüye uzandığı düşünülen caddenin durumunu belirlemek için sondajlar açılmış ve *tholos*un aksına paralel uzanan profilsiz mermer plakalarla yapılmış *stylobat* ile arkasındaki odaların duvar kalıntıları tespit edilmiştir.

Aizanoi Macellum'u kare planlı avlu, avluya açılan sıralı dükkanlar ve merkezdeki *tholos*tan oluşur. Yapı, yöre halkı tarafından "borsa" olarak adlandırılmakta ve tüm dünyada ilk "borsa binası" olarak anılmaktadır. Bunun nedeni ise

Yöre halkı tarafından "borsa" olarak adlandırılan ve tüm dünyada böyle tanınan bu şöhretin sebebi, yukarıda da değinildiği gibi, *tholos*un *orthostat* bloklarına yazılan Grekçe ve Latince yazıtlardır.

MU VE TAVAN FİYAT

*tholos*un *orthostat* bloklarına İmparator Diocletianus'un MS 301 yılında enflasyonla mücadele için yaptığı ücret tespitlerinin Latince ve Grekçe kopyalarının konmasıdır.

Bu yazıtlar imparatorluk pazarlarında satılan malların satış ücretlerini kapsamaktadır. Ürün fiyatları kanunla belirlenerek, ücretlerde değişiklik yapılması engellenmek istenmiştir. İlginç olan ise, alanın günümüzden 50-60 yıl öncesine kadar pazar yeri işlevselliğini koruması ve en az 1700 yıl boyunca hiç bozulmadan devam etmesidir.

Tholos'taki yazıtlar. ©Aizanoi Kazı Arşivi

1994-1996 yılları arasında *tholos* ve çevresinde stratigrafiyi belirlemek amacıyla atılan sondajlarla; yapının erken dönem moloz dolgulu temel duvarı üstüne inşa edildiği anlaşılmıştır. *Tholos* 12 tam, 4 yarım *orthostat*tan oluşan bir podyum üzerinde yükselir. Günümüze ise 8 tam, 1 yarım *orthostat* ulaşmıştır. *Tholos*; *orthostat* profillerinin Zeus Tapınağı ile aynı özellikleri göstermesi nedeniyle MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Geç Antik Çağda inşa edilen sütunlu cadde ise, *tholos* ile yapının geri kalan bölümlerini sınırlandırır. Bizans Döneminde yapının bir kısmı üstüne dairesel planlı bir kilise inşa edildiği ve etrafının mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Yöre halkı tarafından "borsa" olarak adlandırılan ve tüm dünyada böyle tanınan bu şöhretin sebebi, yukarıda da değinildiği gibi, *tholos*un *orthostat* bloklarına yazılan Grekçe ve Latince yazıtlardır. İmparator Diocletianus ile ortakları MS 301 sonbaharında "*Edictum de Pretiis Rerum Venalium*" *(Tavan Fiyatlar Fermanı*) çıkarmış ve

Aizanoi Macellum'u ve tholos. ©Aizanoi Kazı Arşivi

1200'den fazla ürün ile iş hizmetinin yasal olarak en yüksek seviyesini halka duyurmak için yayınlamıştır. Yerel yöneticiler de fermanı halka duyurmak için kamusal alanlarda bunu yazıtlar ile yayınlatmıştır. Bunun örneklerinden biri de, Aizonai Macellum'undaki *tholos*un *orthostat* bloklarında bulunur. Vali Fulvius Asticus'un hazırlattığı bu yazıt Diocletianus'un fermanındaki girişin özeti gibidir.

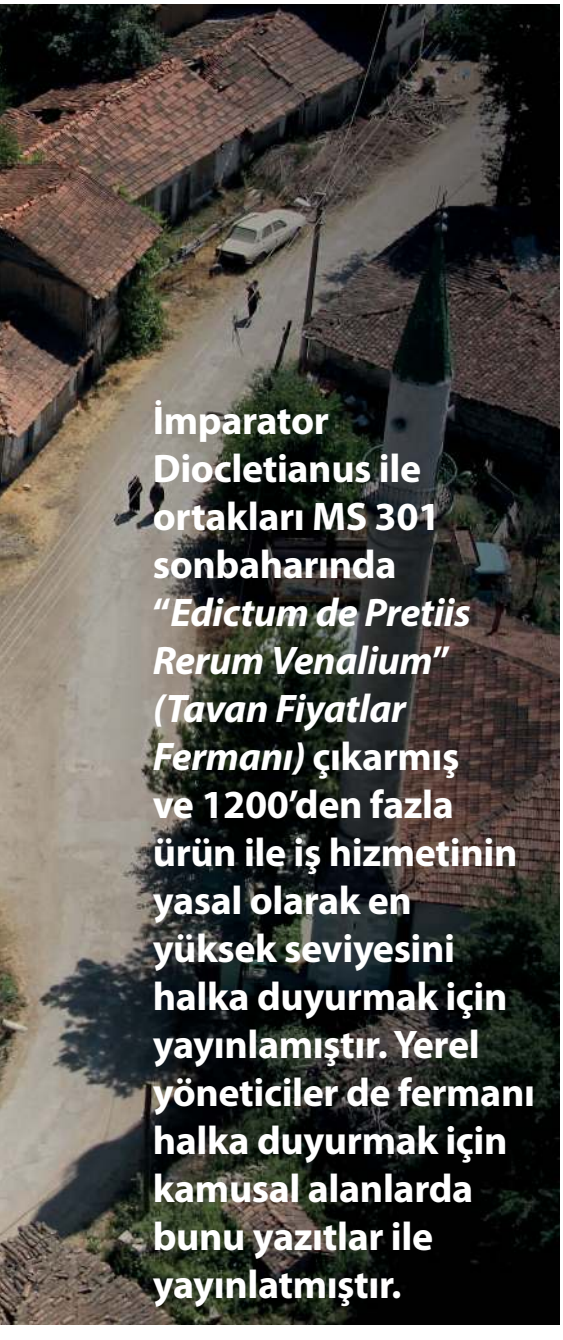

İmparator Diocletianus ile ortakları MS 301 sonbaharında *"Edictum de Pretiis Rerum Venalium" (Tavan Fiyatlar Fermanı)* çıkarmış ve 1200'den fazla ürün ile iş hizmetinin yasal olarak en yüksek seviyesini halka duyurmak için yayınlamıştır. Yerel yöneticiler de fermanı halka duyurmak için kamusal alanlarda bunu yazıtlar ile yayınlatmıştır.

MS 3. yüzyıl sonu ile 4. yüzyıl başında Roma İmparatorluğu'nun genel durumuna bakacak olursak; dörtlü yönetim (Tetrarkhlar) sistemi ile karşılaşırız. İmparator Diocletianus hükümetin gereksinimi olan geliri temin ve sistemi istikrarlı hale getirmek için ekonominin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmüştür çünkü bu dönemde ücretler sürekli artmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ise paranın alım gücünün değişmesidir. Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinde devletin standart parası gümüş *denarius* iken, Diocletianus'tan kısa süre önceye kadar imparatorların aynı ad altında bakır sikkeler bastırması; gümüş paranın alım gücünü azaltmış, zamanla gümüş ve bakır para tedavülden kalkmıştır. Diocletianus, para reformu gerçekleştirmiş; altın, gümüş ve bakırdan yeni sikkeler bastırarak standart değer yaratmak istemiştir. Yeni sikke devlet içindeki önemli harcamalarda yoğun olarak kullanılmış, MS 4. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu'ndaki enflasyon daha önce hiç olmadığı kadar yükselerek %35'lere ulaşmış ve hem halk hem imparatorluğun finans politikası için hayli kötü sonuçlar doğurmuştur.

Bu dönemde ekonominin kötüleşmesi farklı nedenlere dayandırılır. Örneğin, iklime dayalı kötü hasat ardından sonraki yılın tohum fiyatlarını tüccar kendisi istediği gibi belirlediği için ücretler kimi zaman astronomik rakamlara ulaşmıştır. Diocletianus'un plansız harcamaları, ordunun genişletilmesi ve bunun ağır vergilerle halka yansıması ekonominin kötüleşmesinin bir diğer nedenidir. Ağır vergiler yüzünden kölelik de artmıştır. Bu durum, hem toplanan vergilerin güvenliğini sağlamayı zorlaştırmış hem ticari malların ücretlerinde artışa neden olmuştur. Savaşlar, genişletilen ordunun gereksinimi, imar faaliyetleri için yapılan büyük harcamalar ciddi bir enflasyon dalgası yaratmış ve ücretler hiç umulmadık oranda yükselmiştir.

MS 293 ile 301 yılları arasında gümüş sikkenin resmi değeri %500 artmıştır ki bu anlamda MS 301 yılındaki genel ücret seviyesi MS 293 yılındakinin beş katına çıkmış olmalıdır. En sonunda yükselen fiyatları frenlemek ve ekonomiyi daha istikrarlı hale getirmek ve özellikle de ordu ve bürokrasinin gereksinimini güvenceye almak için, Diocletianus radikal bir kararla imparatorlukta tavan fiyatları ve maaşları bir fermanla bildirmiştir. Buna göre tavan fiyatların üzerinde ödeme ve ipotek yapılması veya stok yaparak düzeni bozma teşebbüsleri ölüm veya sürgün ile cezalandırılacaktı. Enflasyon yüzünden ücretlendirme konusunda üçüncü kez yapılmış tariflendirmeyi engellemek için Diocletianus ve ortaklarının MS 301 sonbaharında yayınladıkları bu fermana *"Tavan Fiyat Fermanı"* adı verilmiştir. Bu ferman, 1.200'den fazla ürün ve iş hizmetinin yasal olarak en yüksek seviyesini halka duyurabilmek için yayınlanmıştır. Tavan fiyatları ile ilgili ferman, iş dünyasının muhalefeti ve

Edictum de Pretiis Rerum Venalium (Tavan Fiyatlar Fermanı) Bazı Ürünler ve Fiyatları

Adı	Ücret/ Miktar/Adet/Gram	Denarius
Yazıcı (En iyi kalite için)	100 satır	25
Avukat ya da Hukukçu (in cognitione)	Dava açma ücreti	1000
Ortalama asker maaşı	Yıllık	1800
Her bir bilim adamı için	Aylık	50
Aritmetik öğretmeni (colculator)	Erkek öğrenci başına	75
Grekçe, Latince, Geometri	Öğrenci başına	200
Duvarcı (Yemek dahil)	Günlük	50
Mermer işçisi (Yemek dahil)	Günlük	60
Desen yapıcı (Ressam işçi)	Günlük	150
Demirci	Günlük	50
Tarım işçisi (Yemek dahil)	Günlük	25
Çoban (Yemek dahil)	Günlük	20
Katırcı (Mulio)	Günlük	25
Kireç yakıcı	Günlük	50
Sığır eti	Yaklaşık 453 gr.	8
Tereyağ	Yaklaşık 453 gr.	16
Besili kazı	1 adet	200
Yumurta	4 Adet	4
Olei flos (Birinci kalite ayçiçek yağı)	Yaklaşık $^1/_2$ litre	40
Nehir Balığı (En iyi kalite)	Yaklaşık 453 gr.	12
Marul (İyi kalite)	5 adet	4
Salatalık	10 adet	4
Çavdar	Yaklaşık 8,5 kg.	60
Mercimek Yaklaşık	8,5 kg.	100
Karpuz	4 adet	4
İncir (İyisi)	25 adet	4
Rosatum (İçine gül karıştırılmış şarap)	Yaklaşık $^1/_2$ kg.	20
Mangal (Sert piliçten)	Yaklaşık 453 gr.	8
Udones (Çorap)	1 çift	4
Mor ipek	-	150000
Caligares (Büyük boy ayakkabı bot türü)	1 çift	100

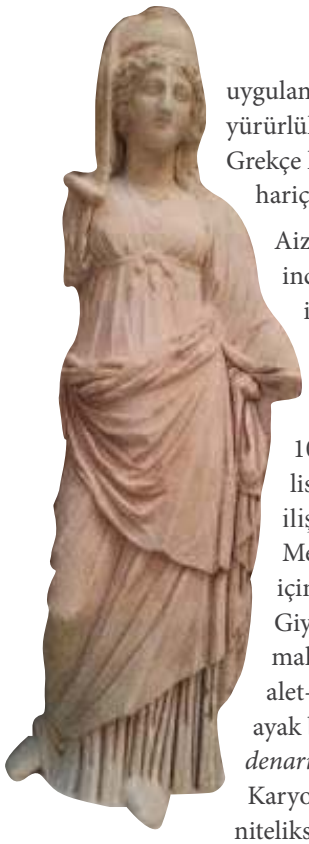

Tavan Fiyat Kararnamesi'ndeki ürünlerden biri de giysi yapımında kullanılan mor ipek. Kütahya Müzesi'nden Tanrıça Demeter heykeli.

uygulamadaki güçlük nedeniyle nihayetinde kısa sürede yürürlükten kaldırılmıştır. Latince yazılmış resmi metnin ve Grekçe kopyalarının birçok parçası (İtalya'da bulunan bir parça hariç) Doğu eyaletlerinde tespit edilmiştir.

Aizanoi Macellum'u *tholos*unda da bulunan bu metni inceleyen Naumann, epigraf Crawford ve Reynolds ile birlikte yazıtın kazınmış veya silik yerlerini yorumlayabilmek için Aphrodisias ve Stratonikeia kopyalarından yararlanmış ve bu kararname ile diğer kopyalar arasında farklar tespit edilmiştir. Kararname, 100'e yakın mal için konulmuş narh (en yüksek fiyat) listesidir ve metnin sadece bir kısmı işçi ücretleriyle ilişkilidir. Yiyecek maddesi olarak sadece incir bulunur. Metnin bir yerinde ayağa giyilen sandaletleri yapmak için kullanıldığı anlaşılan "Sparta Derisi" adı geçer. Giysilerden pek söz edilmemiştir. Ancak kodeks, yazı malzemesi, kadın süs eşyası, ambalaj sandığı, mobilya, alet-edevat gibi maddeler sık yer almıştır. Örneğin, 1x1 ayak boyutlarındaki bir sepet için konulmuş narh, 75 *denarius*'tur ve sepet bu fiyattan daha pahalı satılamaz. Karyola işini görmekte olan ahşap yatakların en ucuz ve niteliksizi 50, ceviz ağacından ve güzel işlenmişi 400, şimşir

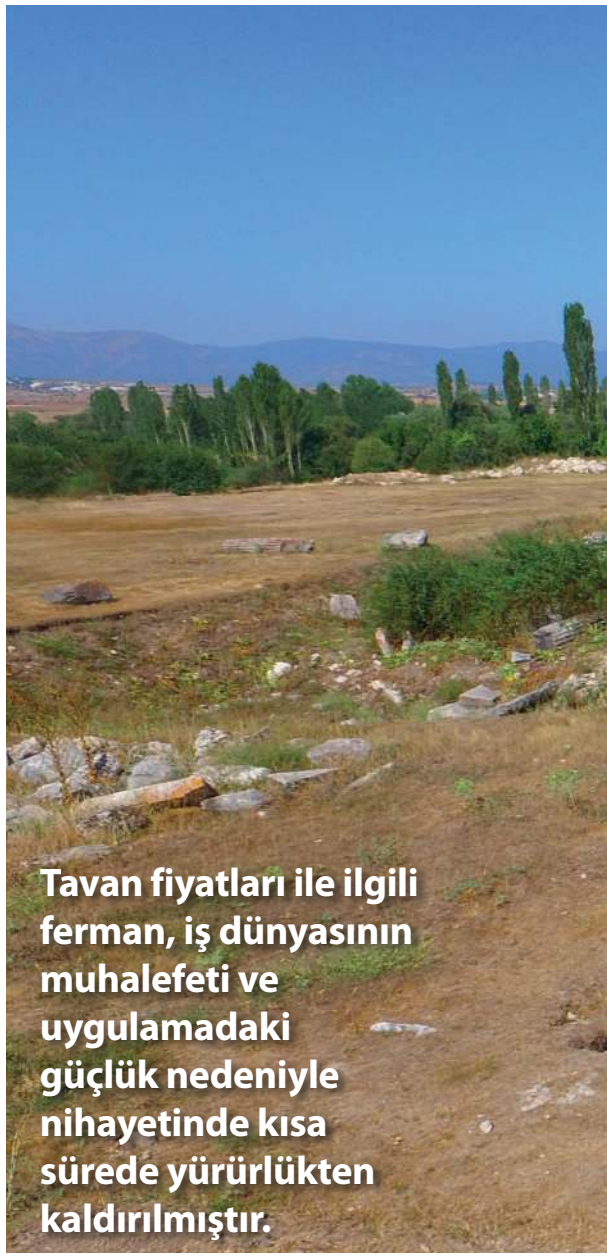

Tavan fiyatları ile ilgili ferman, iş dünyasının muhalefeti ve uygulamadaki güçlük nedeniyle nihayetinde kısa sürede yürürlükten kaldırılmıştır.

ağacından ve çok güzel işleneni 600 *denarius*'tan pahalı olamaz. 23 yapraktan daha az yapraklı olmamak şartıyla iyi bir kodeks 50 *denarius*'tur. Kadınlar için şimşir ağacından yapılmış tarak 14 *denarius*'tur. Kemikten yapılmış *fibula*ların 4 tanesi, 14 *denarius*, kaplumbağa kabuğundan yapılan *fibula*ların tanesi 4 *denarius*'tur. Basit bir tahta masa için konulmuş narh; 175 *denarius*'tur.

Aizanoi Zeus Tapınağı doğu girişi ve altarı ile doğu akroteri ©Aizanoi Kazı Arşivi

Tabure, iskemle, sıra, koltuk ve kanepe fiyatları değişmektedir. Ütünün veya ütü masasının da adı geçmektedir. Çivi, çekiç, ağırşak, çıkrık, yün eğirme aleti, değişik kumaşları dokumaya yarayan iğler, dokuma tezgâhları gibi araç gereçlerin de en yüksek fiyatları belirtilmiştir. Malları gemilere yüklerken kullanılan ve 50 fıçı alabilecek kadar büyük ambalaj sandıklarından söz edilmektedir. Genç ve sağlıklı bir erkek köle için konulmuş narh ise 30.000 *denarius*'tur. Bu aynı zamanda işe yarar durumda olan iki eşek için de ödenilmesi gereken bedeldir.

Sonuç olarak dünyanın ilk "borsa binası" olarak bilinen Aizanoi Macellum'undaki *tholos*ta tespit edilen ürün fiyatlarının ne yazık ki çok geçerliliği olmamış, ancak bu alanın yerleşimde pazar yeri olarak işlevi neredeyse hiçbir zaman değişmeden günümüze kadar gelebilmiştir.

Tavan Fiyat Kararnamesi'ndeki ürünlerden biri olan şimşir ağacından yapılan tarak örneği.

Özgen ACAR

“Para...

Büyük İskender sikkesi.

Para...

Para...”!

Napolyon Bonapart...

Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanlar, günümüzden 8-10 bin yıl önce mağaralardan çıkıp bir iç deniz olan Konya Ovası’nda suyun kıyısında yerleştiklerinde, *“Neolitik Devrim”* denilen *“tarım üretimini”*, hayvanları *“evcilleştirmeyi”* de gerçekleştirdiler.

Kimileri tarım yapıyor; kimileri keçi, koyun, domuz besliyor; kimileri de denizde balık avlıyordu. Ama domuz besleyenin mercimeğe, balık yakalayanın buğdaya gereksinimi vardı. Bunun için *“takası”* yarattılar.

Sonraları, hatta *“deniz hayvanı kabuklarını”* bile *“para”* yerine kullandıkları söylenir!

İnsanların gereksinimleri artınca, takas ölçülerinde uyuşmazlıklar başladı. Bazı işini bilir Çatalhöyüklüler, ilginç (!) bir yöntem geliştirdiler. Yakındaki Hasan Dağı’ndan, bir çeşit *“volkanik doğal cam”* olan *“obsidiyen”* toplayıp Çatalhöyük’e getirdiler.

Kendisi sert, işlenmesi kolay olan bu *“volkanik doğal cam”*dan, erkekler ok, hançer ya da mızrak ucu gibi silahlar, kadınlar da yüzeyini düzleyip *“ayna”* olarak kullanıyor ya da çeşitli *“takılar”* yapıyorlardı.

Bir süre sonra koyunla mercimek arasındaki değişimi orantılamak için belirli ağırlıktaki *“obsidiyeni”* takas aracı olarak kullanmaya başladılar…

Günümüzde arkeologlar, kazılarda Çatalhöyük evlerinin kerpiç duvarları içinde saklanmış olan ve dönemin yatırımı sayılan “obsidiyen külçeleri” buldular. Kazılarda ele geçen “obsidiyen”in azlığı - çokluğu, ev sahibinin zenginliği ya da hangisinin “para babası” olduğunu da ortaya koyuyor olmalıydı...

Solda: Bir tür volkanik doğal cam olan obsidiyen örneği.

Altta: Obsidiyenden yapılmış takı örnekleri.

Günümüzde arkeologlar, kazılarda Çatalhöyük evlerinin kerpiç duvarları içinde saklanmış olan ve dönemin yatırımı sayılan *"obsidiyen külçeleri"* buldular. Kazılarda ele geçen *"obsidiyen"*in azlığı - çokluğu, ev sahibinin zenginliği ya da hangisinin *"para babası"* olduğunu da ortaya koyuyor olmalıydı…

Ekonomisindeki gelişme, Çatalhöyük'ü günümüzden 10 bin yıl öncesinin, 10 bin kişilik bir nüfusun yaşadığı *"tarihin bilinen ilk kentine"* dönüştürdü!

Günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önce, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticarette, toptanda *"altın"*, perakendede *"gümüş"*, kullanılmaya başlandı. Altın, gümüşten 8 kat daha değerliydi! Kaliteli 70 kilo *"bakır"*ın ederi ise yaklaşık bir kilo gümüş idi.

*"Kalay"*ın 20 gramı, bir gram gümüşle satın alınabiliyordu. Anadolu'da *"bakır"* boldu, ama *"kalay"* yok denecek kadar azdı. *"Tunç* (bronz)" yapabilmek için kalaya gereksinim vardı. Kalay ise 5 bin yıl önce deve ve katır sırtlarında Anadolu'ya, Afganistan'dan getiriliyordu. Yüzyıllar geçti, takasa giren ürün sayısı arttı…

Zamanla çivi yazılı tabletlere muhasebe kayıtları tutulmaya başlandı. Ticari kurallar kondu. Kuralları bozanların yargılayan mahkemeler kuruldu. Takas sürdü…

Bir not: Türkiye Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar Birliği; Boğazköy, Kültepe, Ortaköy ve Anadolu'da bulunan öteki çivi yazılı arşiv belgelerini yayınlanmasını destekleme konusunda Kültür Bakanlığı ile işbirliğine gitmelidir!

Başkenti, MÖ 8. yüzyılda Ankara - Polatlı yakınlarındaki Gordion olan Frig krallarından Midas, Tanrı Dionysos'tan *"her dokunduğunun altın olmasını"* istedi. Dionysos, uyardığı halde, Midas ısrar etti…

Ancak, *"her dokunduğu altın olunca"* yemeden içmeden kesildi. Midas, Dionysos'a tekrar yalvarıp *"altın"*dan kurtarılmasını istedi. Dionysos, Midas'a *"Paktalos Çayı'*na (Sart Deresi)" giderek yıkanıp *"altın illetinden arınmasını!"* önerdi. Midas, derede yıkanınca derdinden kurtuldu... Gariptir, arkeologlar yüzyıllar sonra Midas'ın anıt mezarında bir gram bile altın bulamadılar!

O günden sonra dereden *"altın tanecikleri"* akmaya başladı! Altın o kadar çoktu ki Lidyalılar altını *"siyanür"*le değil, dereye balık ağı gibi attıkları, irili ufaklı altın taneciklerinin takıldığı *"koyun postlarının tüyleri"* ile topluyorlardı.

Günümüzde Salihli, Bergama ve Eşme'de bulunan altın madenlerinin kaynağı, Midas'ın arındığı altınlar olmalı! Başkent Sardes'te *"altın rafinerisi"* ortaya çıkarıldı…

Obsidiyen silah örnekleri.

Başkenti, Manisa - Salihli yakınındaki Sardes'te olan Lidya Krallığı, günümüz petrol ülkeleri gibi zenginleşti.

Sardes'teki Lidya'nın kralı *"Kroisos* (Karun)*"* ise *"dünyanın en zengin adamı"* olarak, tüm dillere *"Karun gibi zengin..."* tanımlaması ile geçti. Herhalde *"para babası"* Bill Gates bile o günün Karun'u ile aşık atamazdı!

Karun'un dedeleri, içinde altın da bulunan bir maden keşfettiler. Bu, altının gümüşle doğadaki evliliğinden oluşan *"elektrum"* idi. Lidyalılar, MÖ 7. yüzyılda, *"elektrum"*dan bakla biçimli, mercimekle nohut arası büyüklükte bir *"para basmaya"* başladılar.

"Elektrum" sikkeler, dünyada ilk *"darp"* edilen paralardı. O günden sonra, önce Anadolu'da, sonra dünyada *"para basmak"* adet oldu. Böylece dünya, *"para basmayı"* ve kullanmayı, ilk kez icat edilen Anadolu'dan öğrendi…

Günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önce, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticarette, toptanda "altın", perakendede "gümüş", kullanılmaya başlandı. Altın, gümüşten 8 kat daha değerliydi! Kaliteli 70 kilo "bakır"ın ederi ise yaklaşık bir kilo gümüş idi.

Sardes altın rafinerisi.

Frig krallarından Midas, Tanrı Dionysos'tan "her dokunduğunun altın olmasını" istedi. Dionysos, uyardığı halde, Midas ısrar etti… Ancak, "her dokunduğu altın olunca" yemeden içmeden kesildi. Midas, Dionysos'a tekrar yalvarıp "altın"dan kurtarılmasını istedi.

Ne var ki altın kaynaklarının zenginliğine göz diken Pers Kralı Kyros'a, ancak bu altınla kendisini çok kudretle sanan Karun yenilerek *"parası ile rezil"* olmakla kalmadı, -bir anlamda belki de tarihin ilk *"ötanazisi"* ile- yaktırarak intihar etti.

Sonraki yıllarda, bir başka Pers kralı Darius da Anadolu'da öğrendiği *"para basma"* yöntem ve gereğini Sardes yakınlarında uygulayarak ilk Pers parasını tedavüle soktu.

Perslerin sikke üstündeki betimi Lidyalıların *"aslan"* görseli yavaş yavaş kalkmaya başladı, kendilerine özgü betimlemeleri olan başta *"tiara* (uzun şapka)*"* ve uzun sakallarıyla yerel işgalci yöneticiler ya koşarken ya da diz çökmüş biçimde, ellerinde ok ve yay tutar biçimde betimlenmeye başladılar.

Sonraları, az olan *"elektrum"*un yerini, daha çok bulunan *"altın"* sikkeler aldı. Ancak üretim ve hizmetler artıp ülkeler ve kıtalar arası ticaret genişleyip *"altın paralar"* da yetmez olunca, Anadolu'da *"likidite sıkıntısı"* başladı.

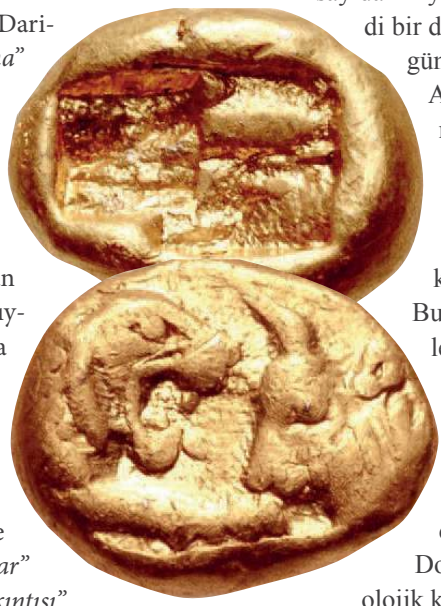
Elektrum sikke örneği.

Bunun üzerine dönemin darphane sorumlusu (!), kralına parayı *"gümüş"*ten basmayı önermiş olmalı. Bu buluş, MÖ 6. yüzyıldan sonra tarih sahnesine çıkan *"elektrum"* ve *"altın"*ı olmayan *"kent devletlerinin"* de işine geldi… Bunun üzerine doğada daha bol olan *"gümüşten sikke basımına"* geçildi.

Hiç kuşkusuz tarihin en etkin parası, Büyük İskender'in bastığı gümüş sikkelerdir! İskender'e kadar, paranın saygınlığını sağlamak için üzerine tuğra tarafına tanrı ve tanrıçaların resimleri, basılıyordu.

Örnek verirsek, *"yıldırım demeti, kartal"* Zeus'u; *"lir ve defneyaprağı"* Apollon'u; *"baykuş"* Athena'yı; *"geyik"* Artemis'i; *"üzüm salkımı"* ise Dionysos'u temsil ediyordu.

İskender bu geleneği yıkıp paraya resmini koyduran *"ilk ölümlü"* oldu! Böylece işgal ettiği yerlerdeki insanlar, kendisini görmese bile İskender'in nasıl bir insan olduğunu parasından tanıyorlardı. Paraya *"halkla ilişkiler"* olgusunu getiren İskender'dir.

İskender bununla da yetinmedi, Hindistan'a giderken yanında darphanesini de götürdü. Her gittiği yerde *"çil çil para basıyor"* ve gücünü göstermeden, önce üzerinde resmi bulunan gümüş, bazen altın ama peşin para ile kaleleri içten fethediyordu.

İskender'in bazıları miğferli, bazıları aslan postlu, öte yandan *"efemine"* kimliğini yansıtan portresi *"idealize"* edilmiş bir portredir. Dolayısıyla, sikkeler bulundukları arkeolojik kazılarda *"tarihi tarihler!"*

Örneğin Elmalı'da bulunan *"Yüzyılın Definesi"*nde fazla sayıda Likya sikkesi var. Bu sikkelerin belki maddi bir değeri yok ama çok sayıda oldukları ve gümüş ağırlıkları bakımından önemliler. Ayrıca tarih açısından üzerindeki işlemelerden, resimlerden, bezemelerden yörede adları bilinmeyen yerel hanedanların varlıkları öğrenildi.

Dolayısıyla, sikkeler bulundukları arkeolojik kazılarda *"tarihi tarihler!"* Buna karşılık gerçekçi portrelerin sikkelere darp edilmesi, Roma imparatoru Sezar'la başlar.

O günden sonra hangi kralın ya da imparatorun ve imparatoriçenin nasıl bir insan olduğu sikkeler üzerindeki vesikalık resimlerinden tanınır. Dolayısıyla, sikkeler bulundukları arkeolojik kazılarda *"tarihi tarihler!"*

Günümüzde *"lira"* ve *"dolar"* üzerindeki merkez bankalarının güvencelerinin yanı sıra önemli yöneticilerinin resimleri de aynı geleneği sürdürüyor…

İskender'den sonra, para artık bir imparatorluğun, krallığın, prensliğin, kent devletinin *"egemenlik simgesi"* haline geldi. Ancak egemen toplumlar, kendileri adına para bastırabildiler. Arkeologlar, ilgisiz küçük bir kentte oraya özgün para bulduklarında, o kentin en azından o tarihte bağımsız olduğunun en önemli belgesi olarak tarihçilere aktarırlar…

"Süt üretimi yetmeyince, süte su katma oranını arttıran sütçü!" rolünü benimseyen bazı Romalı yöneticiler, önce enflasyonla orantılı olarak *"gümüş"* miktarından çalmaya başladılar. Paranın boyutu küçülüp ağırlığı azaldığı için,

"dırdıra başlayan" halkı kandırmak amacıyla sikkenin içine, daha az *"gümüş"*, daha çok *"bakır"* koyup gramajı arttırma yoluna gittiler.

Herhalde, *elektrum*, altın, gümüş, bakır alaşımlı gümüş, bakır paralar yerine, günümüzde ne idüğü belirsiz metal alaşımdan paralar çıkınca *"bozuk para"* kavramı da böyle icat edilmiş olmalı!

"'Money' sözcüğü nereden geliyor?" diye sormadan biz söyleyelim: Bu sözcük Avrupa'da, Roma ordularının istilasını önlemek amacıyla *"uyarıcı olarak kullanılan kazlara, gözcülük yaptırılması"* olayından kaynaklanır!

Ayrıca, *"Juno Moneta"* iki ayrı tanrıçanın unvanıdır.

"*Tanrıça Moneta'nın kültü"*; biri *"bellek"*, ikincisi *"para"* tanrıçası… İkincisi, Roma sikkelerinin basıldığı yerden adını alır… Latince *"Moneta"* sözcüğü Fransızca üzerinden, İngilizceye *"money"* olarak geçti. *"Moneta* (money) *para"* sözcüğü, 1861'de ABD'nin 50 dolarlık banknotuna da girdi.

"Money" karşılığında biz Türkçede *"para"* diyoruz. *"Para"* Türkçe değildir! Farsçada *"parça"* anlamındaki *"pare"* sözcüğünden gelir. Yaşı 60'ın altında olanlar, bu genel anlamdaki *"para"*dan başka en küçük *"para birimi"* olan *"para"*yı hiç kullanmamışlardır!

"Ben 10 parayı kullandım! Ama 5 para etmez!" deyimindeki *"5 para"*yı hiç görmedim!

Türk para birimi *"Lira"*nın kökeni ise İtalyanca *"Liret"*ten geliyor olmalı!

Kral Midas ve Dionysos konulu kanvas üzerine yağlıboya tablo. Nicolas Poussin. 1629/30. Alte Pinakothek, Münih, Almanya. Sağda: Elektrum sikkelerin en erken örneklerinden biri.

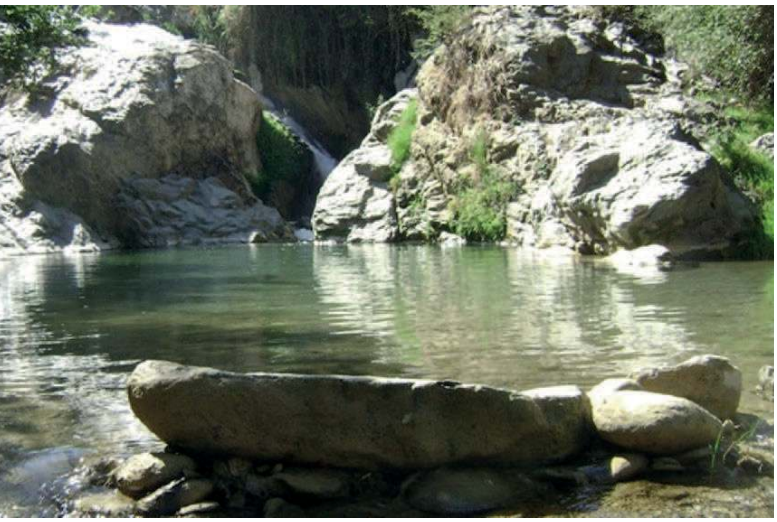

Paktalos Çayı (Sart Deresi).

Pers sikkesi.

Latince “Moneta” sözcüğü Fransızca üzerinden, İngilizceye “money” olarak geçti. “Money” karşılığında biz Türkçede “para” diyoruz. Oysa “para” Türkçe değildir! Farsçada “parça” anlamındaki “pare” sözcüğünden gelir.

Elektrum sikkelerin en erken örneklerinden bir diğeri.

Gelelim *“kuruş”* sözcüğüne… Nüfusumuzun bugün yüzde 85’i, *“1 kuruş”*un ne olduğunu bilmez! Bazıları *“Hani, şu kenarları tırtıklı olan paralar mı?”* ya da *“Ortası delik paralar mı?”* diye anımsıyor olabilirler!

Kimileri *“kuruş”* sözcüğünün Pers Kralı Kyros sikkeleri kökenli olarak, dilimize Farsçadan *“kuruş”* olarak geçtiğini, kimileri de Almancadaki *“groschem”* ya da İtalyanca *“grossi’den”*, bazıları da Fransa kralı IX. Louis’nin bastırdığı *“gross”* sikkesinin Türkçede *“kuruş”*a dönüşmesinden kaynaklandığını söylerler.

Hepsi doğru olabilir. Ancak, Batı dünyası, *“para”*yı Doğu’dan öğrendiği için Almanca *“groschem”* sözcüğü de *“kuruş”*tan uyarlanmış olabilir!

Orhan Gazi’ye kadar, Anadolu’da Bizans ve Avrupa paraları kullanılıyordu. İtalya’daki Venedik ve Ceneviz gibi dukalıkların paraları da bunlar arasındaydı.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, ilk kez 1393’de, Beyazıt’ın beratında, *“Kızıl Kuruş”*tan söz edilir. Bu sözcüğün Ceneviz ya da Macar altınları karşılığında kullanıldığı var sayılabilir.

O yıllarda Osmanlılar, Selçuklu bağlantısından İran’ın etkisi, Anadolu’da kullanılan batının altın sikkelerinden dolayı da Anadolu’nun etkisi altındaydı.

İlk Osmanlı gümüş sikkesi, 1328’de, Orhan Bey zamanında, yüzde 90 ayarında 6 karatlık olarak *“Akça-i Osmani”* adıyla bastırıldı. Daha önce Osmanlı topraklarında yabancı paralar kullanılmaktaydı. Osman Bey’in para bastırmadığı biliniyor.

1512'de I. Selim'in tahta çıkışında bastırılan gümüşten *"aslanlı kuruşlar"*dan söz edilir. İlk Lidya sikkeleri de aslanlı değil miydi? *"Aslan"*ın tarih boyunca *"iktidar"*ın simgesi olduğunu anımsayalım…

Osmanlı Döneminde, ilk altın sikkeyi Fatih Sultan Mehmet bastırdı. Ancak, Fatih bile *"likitide"* sıkıntısı çekiyordu. Tepki çekmemek için, asker gündelikleri 6 kırattan 5 kırata düşürüldü! Daha sonraki yıllarda askerden tepki gelince, 3 akçe, 3,5 akçeye çıkarıldıysa da her yeni para basımında içindeki gümüş oranı tırtıklandı!

İlginçtir! 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı, piyasaya 13 yıl süre ile *"kalp para"* bile sürdü! Sonraki yıllarda *"kuruş"* ile eş anlamlı *"akça"* enflasyon ve Osmanlı'nın gücüyle orantılı olarak değişik biçim, büyüklük, içerik ve orantıyla basıldı.

Kâğıt parayı MS 13. yüzyılda Moğol kralların icat ettiği söylenir! Gümüş madeni olmadığı için, İskender gibi darphanesi ile İran'ı işgal eden bir Moğol kralının, *"kâğıt para dağıtması"* üzerine esnafın *"kepenk indirme boykotu"* uyguladığından da söz edilir…

Bugün Türkiye'nin müzelerinde yüz binlerce sikke var… Ama ne yazık ki bu sikkeleri irdeleyecek *"nümizmatlar* (sikke bilimcileri)*"*, neredeyse hiçbir müzemizde yok. Böyle olunca da araştırma yapılamıyor, tarih aydınlanamıyor.

Sorun, üniversitelerde bu konuya yeterince önem verilmeyişinden ve sonrasında Kültür Bakanlığının kısır personel siyasasının olumsuzluğundan kaynaklanıyor. Böyle olunca sahte sikkeler müzelere alınıyor ya da özgün olanlar kaçırılarak yurtdışı müzayedelerde bol sıfırlı rakamlara satılıyorlar...

Cumhuriyet dönemi para örnekleri.

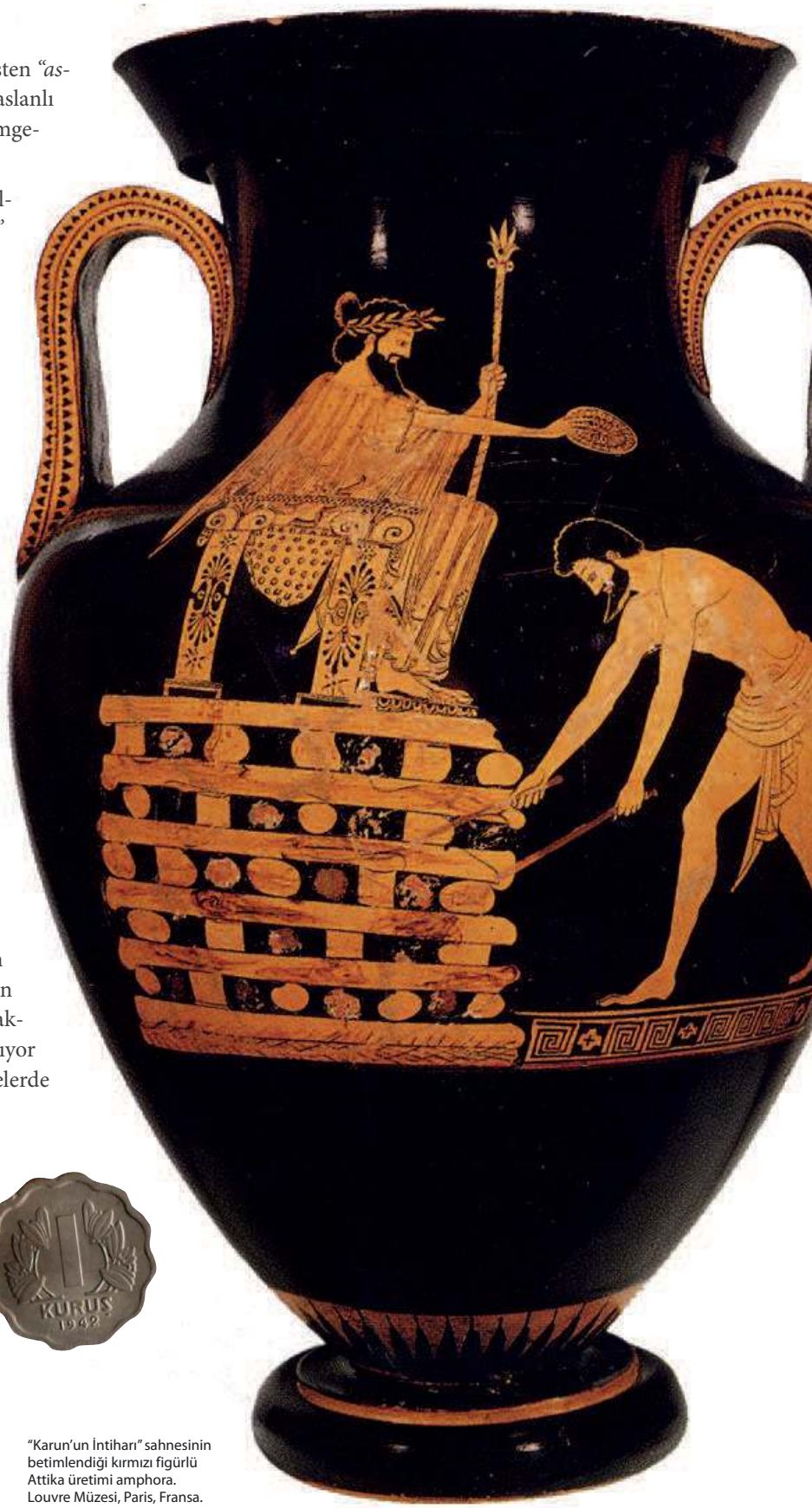

"Karun'un İntiharı" sahnesinin betimlendiği kırmızı figürlü Attika üretimi amphora. Louvre Müzesi, Paris, Fransa.

Ahmet GÖZLÜ

ANTİK YUNAN TOPLUMUNUN İLKSEL EKONOMİK FORMU OİKOS

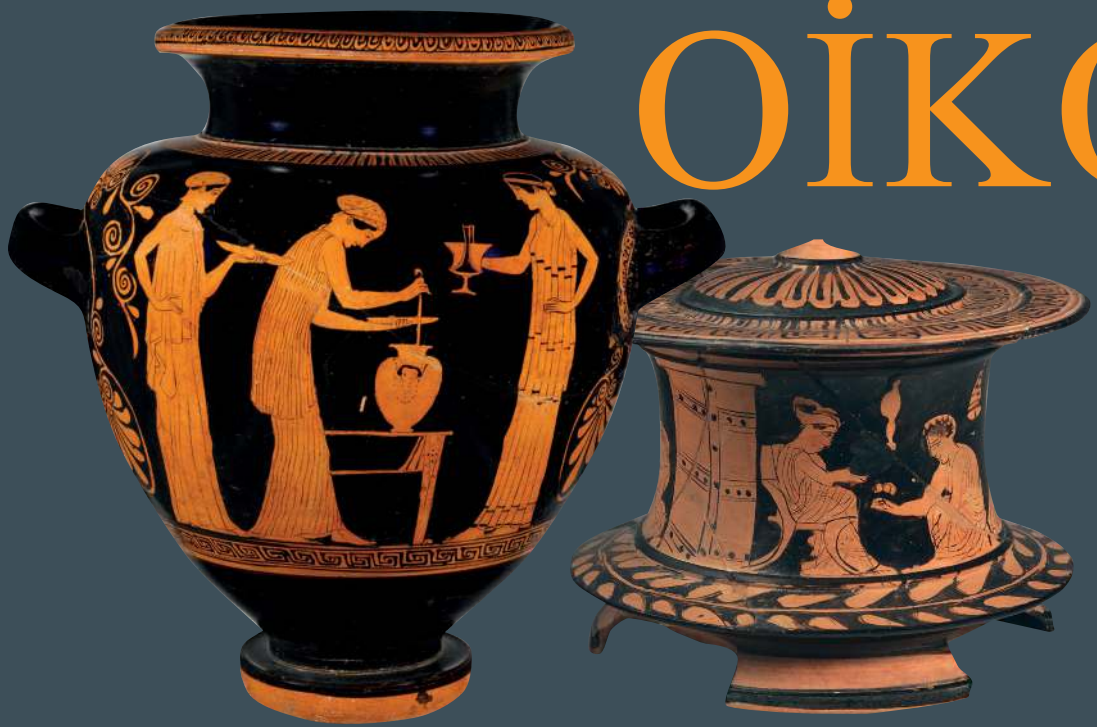

Solda: Thomson Ressamı'na ait Attika üretimi kırmızı figürlü *stamnos* üzerinde üç kadının ev içerisinde şarap hazırlama sahnesi betimleniyor. Metropolitan Sanat Müzesi, ABD.

Sağda: Attika üretimi kırmızı figürlü *pyxis* üzerinde ev içerisinde aşık oyunu oynayan kadınlar betimleniyor. Metropolitan Sanat Müzesi, ABD.

Antik Yunan uygarlığının temel yapı taşı olan *oikos*, yaşamın şekillenmesinde sosyal bir zemin oluşturmuş ayrıca *oikos*un bir çiftlik gibi yönetilmesi ve işlevsel bir yapıya sahip olması, ekonomi (*oikos+nomia*) olarak bilinen çağdaş bilim dalının da tarihsel temellerinin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Antik Yunan uygarlığında sosyal yaşamın mekânsal bir alanla sınırlı olduğu, insanların her türlü yaşamsal faaliyetlerinin vuku bulduğu birime *oikos* denmekteydi. Miken sonrası (MÖ 18.-12. yüzyıllar) dönemde hayvancılıktan ziyade tarımla ilgilenen ve büyük oranda yerleşik hayata geçen Yunanlarda *oikos*un önemi artmaya başlamış ve yaşamın organize edildiği bir birim olmuştur. Karanlık çağlardan (MÖ 11.-7. yüzyıllar) itibaren ataerkil düşüncenin hâkim olduğu yaşamın bir yansıması olarak *oikos*, genellikle kurucu erkek tarafından idare edilirdi. Hem üretim hem de tüketim merkezi olan *oikos*ta, yaşam için gerekli olan bütün ürünler bulunur ve ortak biçimde üretilip tüketilirdi. Antik Yunan uygarlığının temel yapı taşı olan *oikos*, yaşamın şekillenmesinde sosyal bir zemin oluşturmuş ayrıca *oikos*un bir çiftlik gibi yönetilmesi ve işlevsel bir yapıya sahip olması, *ekonomi (oikos+nomia)* olarak bilinen çağdaş bilim dalının da tarihsel temellerinin ortaya çıkışını sağlamıştır. Ev anlamına gelen *oikos*un idare edilmesi, yönetilmesi (*nomia*), düzeni ve planı ekonominin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomi bir *oikos*u bir çiftlik gibi yönetme sanatıydı. Tarıma ve zanaata dayalı üretimin temel düzeyi evlerde gerçekleşir, *oikos*un üyeleri tarafından uygulanır ve gündelik gereksinimleri gidermeyi amaçlardı.

Çok kapsamlı bir birim olan *oikos*, hem üretim hem de tüketim formu olup kendi kendine yetebilen bir yapıya sahipti. Bu yapıyı, sahip olduğu insan gücü, hayvan sürüleri, yapı inşa etmek için gerekli olan inşaat malzemesi ve gerekli seramik kapların yapılacağı kil de eklenince büyük oranda sağlamış oluyordu. Kendine yetebilen bu yapının en önemli açığı madeni silah ve aletlerin yapımı-

nın sağlanamaması idi. Çünkü maden kaynakları yetersizdi ve maden ihtiyaçları *oikos* dışından temin edilirdi. Silah, demir gibi madeni gereksinimler hiçbir *oikos*a bağlı olmayan ve kırsal alanlarda yaşayan demirciler tarafından sağlanır ve onlar bu hizmet karşılığında takas usulü niteliğinde yiyecek veya işlenmiş diğer ürünleri kabul ederdi. Genellikle Doğu Akdeniz tüccar tekneleri ile yapılan, bölge dışından alış-verişlerde ise ticari ürün olarak köle, maden, mücevher ve kumaş satın alınır ve bu ticari ilişkiler barışçıl bir biçimde gerçekleşirdi.

Oikos ile alakalı bilgilerin çoğu ise Atina ve Girit yasalarından öğrenilmektedir. Antik Yunan'da *oikos*; 1-Fiziki alan olarak bir ev/konut 2- Evin bütün mülkiyeti 3- Aile olmak üzere üç temel anlamda kullanılan bir kavramdı. Fiziki mekân/ev anlamında *oikos*, bir yapı için gerekli olan tuğla, duvar, çatı vb. unsurlardan çok daha fazlasını bünyesinde barındırırdı. Bu durumda *oikos*, fiziki ve sosyal bir alan olup, bir ailenin sahip olduğu maddi-manevi her şeyi kapsardı. Başlangıçta tek odalı olarak inşa edilirdi. Muhtemelen çekirdek bir aileden geniş aileye geçişin bir sonucu olarak *oikos*lar, MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru genişlemeye ve alt bölümlere ayrılmaya başlamıştır. Mülk temelli bir sistem olarak *oikos* ise; bir evde bulunan hayvan, köle, mahsul, toprak, mobilya vb. bütün mal varlığına karşılık gelen bir yapı olarak kabul edilmektedir.

Antik bir aile formu olarak *oikos* da; belli bir evde yaşayan insanların tamamından oluşmaktaydı. Bu birlikteliğin amacını Aristoteles "günlük işler için doğal bir birlik" şeklinde tanımlar ve *oikos*a karı-koca ve çocukların yanı sıra köleleri de dâhil eder. Bu bağlamda *oikos* ise, hem biyolojik hem de ekonomik bir oluşum olarak nitelendirilebilir. Sosyal yaşamdan uzak tutulmaya çalışılan kadın bütün zamanını *oikos*ta geçirirdi. *Oikos* içinde doğan ve yetişen genç kız, evleninceye dek onurunu ve *oikos*unun onurunu korumak üzere yetiştirilirdi. Kadınlar *gynaikon (oikos içinde kadınlar* için ayrılmış özel bir bölüm*)* denilen bölümde başta yün eğirme ve dokuma olmak üzere tekstil işleri, yemek ve diğer ev işlerini yaparlardı.

Oikos durağan, güvenilir ve kökleşmiş bir yapıya sahip olmasının yanı sıra her türlü insan aktivitelerinin yaşandığı, merkezi yaşam alanı statüsünde idi. Antik Yunan'da yaşam baba yanlı bir şekilde yönetilen *oikos*un etrafında dönüyor ve tüm maddi-manevi, ahlaki, görevler, kurallar sosyal ilişkiler ve tanrılar burada hayat buluyordu. *Oikos* biriminde bireylerin en temel vazifesi; ev reisinin ve onun ailesinin ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamaktır. Yaşam için gerekli olan; tarımsal faaliyetler, avlanma, öğütme ya da dokuma gibi işler bireysel bir şekilde yapılsa da elde edilen ürünler *oikos*ta yaşayan bütün bireyler için kullanılırdı. *Oikos* bölünmez ve bütünsel bir yapıya sahip olduğu için kişisel menfaat amacı taşıyan eylemler günlük hayatta kesinlikle görülmez ve bu amaçla yapılan eylemler ise toplumsal kurallara uygun düşmezdi.

*Polis*lerin (kent-devleti) kurulması (MÖ 8. yüzyıl) ile birlikte *polis*in alanı ve *oikos*un alanı şeklinde iki farklı yaşam biçimi ortaya çıkmıştır. Bu iki birim birbirinden farklı karakterde olmasına rağmen sürekli etkileşim içinde olmuşlardır. *Polis*, *oikos*un geliştirilmiş ve genişletilmiş bir şeklidir. Aralarındaki farklılıklara rağmen ayrılmaz bir bütün olan bu iki kurumun varlığı birbirine bağlı olup, *oikos polis*in biyolojik, sosyal ve ekonomik temelini oluşturan bir kurum olarak kabul görmektedir. *Polis* yaşamı, eşitlikçi, rekabetçi ve bireysel olmayan temeller üzerine kuruludur. Eril güç ve onur merkezli bir karaktere

Üstte: Hellenistik Döneme ait pişmiş toprak aynaya bakmakta olan bir kadın heykelciği.

*Oikos*un fiziki yapısını imleyen bir mimari kesit.

sahip olan *polis*in bu eril yapısı neticesinde, kadın ve erkeğin dünyası keskin bir şekilde ayrılmıştır. MÖ 5. yüzyılda demokrasinin yükselmesi ile bu ayrım daha da artmış ve demokratik kurallar altında erkeğe politik ve sosyal yaşamda verilen önem artarken, kadın vatandaş dahi sayılmayarak sosyo-politik yaşamdan dışlanmıştır. *Polis*in dünyasında kadınlar ile birlikte köleler de ötekileştirilmiş ve en azından *oikos*a dâhil edilen köleler *polis* yaşamında hiçbir şekilde hiçbir yere dâhil edilmemiştir. *Oikos*ta kişisel sadakatin temsili olarak görülen kadın, *polis* yaşamında ideal bir tehdit kabul edilmiştir. Bireysel ilişkilerin yoğun olduğu, kadınların, çocukların ve kölelerin bir arada yaşadığı özel bir alan olan *oikos*ta yaşam kapalı bir mekânla sınırlı iken, *polis*te tam tersi sosyal ilişkiler pazar yerleri, tiyatrolar, mahkemeler ve *agora*lar gibi açık alanlarda kurulurdu. *Oikos*ta ilişkiler genellikle birincil, samimi ve karşılıklı güvene dayanırken, *polis*te ikincil ve toplumsal ilişkiler ön plana çıkmış, kamu yararı ve toplumun çıkarları esas alınmıştır. *Oikos*ta ise toplumsal bir yarar gözetilmeksizin sadece ailenin ihtiyaçlarının giderilmesi, aile menfaatleri dikkate alınmış ve ahlaki kurallar herhangi bir kanuna ya da yazılı bir belgeye dayanmaksızın geleneksel bir biçimde devam etmiştir. *Polis* yaşamında vatandaşların ortak kullanım alanı, tek tek şahıslara ait olan *oikos*un alanından kesin olarak ayrılmış olup, kamusal hayat ve mekânsal yaşam farkı bariz bir şekilde görülmüştür. Kamusal hayatı temsil eden *polis*, mekânsal yani özel hayatı temsil eden *oikos*a göre daha özgürlükçü bir yapıya sahip olup, ayrıca *polis*in işleyişinde yöneten ile yönetilen ayrımı olmadığı için herkes eşit kabul edilmektedir. Bu bağlamda Aristotoles'i tekrarlayacak olursak; Aristoteles *oikos* ve *polis* arasındaki temel farkın, *oikos*un bir monarşi yönetimi altında olması, *polis*in ise tam tersine çok sayıda yöneticiden meydana gelmesinde yattığını söylemektedir. Daha genel bir tanımla *polis* demokratik bir birliktelik olurken, *oikos* monarşik bir düzene sahiptir diyebiliriz.

Son çözümlemede işlevsel bir yapıya sahip olan *oikos* genel bir aile algısı ile birlikte yaşam için gerekli olan tüm faaliyetlerin gerçekleştiği bir birim olup, aile üyeleri zamanının neredeyse tamamını burada geçirir ve *oikos*un geçimini sağlamak için hep birlikte, iş bölümü esas alınarak sürekli çalışırlardı. *Oikos*ta bir ailenin hayatta kalabilmesi için gerekli olan, tarımsal faaliyetlerden ekonomik faaliyetlere kadar her şey mevcuttu ve aile, ihtiyaçları için dışarıya bağımlı değildi. Üretimin, tüketimin, evliliklerin, dini törenlerin, kutsal şölenlerin kısaca bütün aktivitelerin yaşandığı yer olan *oikos*ta siyasi kavgalar, ideolojik çatışmalar, ticari kaygı ve çıkar ilişkileri yer almazdı. Bireysel menfaatlerin yerine ortak bir yarar gözeten aile üyeleri elde ettikleri tüm ürünleri adaletli bir şekilde bölüşür ve birlikte tüketirlerdi. Eril yaşamın hâkim olduğu bir toplum yapısına sahip olan Antik Yunan'da, *oikos*un kurucusu da çok tabii olarak erkekti ve evin bütün yönetimi, kurucu erkeğe kalıyordu. *Oikos* çekirdek ailenin yanında hem baba tarafından hem de anne tarafından akrabaları, bununla birlikte hizmetçileri ve köleleri de barındıran geniş bir mekândı. Geniş bir mekân ifadesinden anlaşılan ise sadece fiziksel olarak bir evin büyüklüğü değildi çünkü *oikos* geniş bir mekân ile birlikte çeşitli sosyal ilişkilerin de hayat bulduğu yerdi ve bu geniş fiziksel ve sosyal mekânın yönetilmesi, idaresi ve işleyişi ona ekonomik bir birim olma niteliğini de kazandırmıştı. Sadece basit bir aile olgusundan ibaret olmayan ve Antik Yunan toplumunun temel yapı taşı sayılan *oikos*; *polis*lerin oluşumunu şekillendiren tarihi bir sosyal birliktelik kategorisi olarak, yerleşik Antik Yunan yaşamının temel ekonomik kurucu ünitesi olmuştur.

Arkaik Döneme ait Attika üretimi siyah figürlü boyunlu amphora üzerinde çeşmeden su alan kadınlar betimleniyor. Kadınların görevleri genellikle ev içerisinde sınırlı olup, çeşmeden su alma ev dışında gerçekleşen nadir aktivitelerdendir. Metropolitan Sanat Müzesi, ABD.

Amasis Ressamı'na ait Arkaik Döneme ait Attika üretimi siyah figürlü lekythos üzerinde kadınların ev yaşamı içerisindeki rolleri betimleniyor. Metropolitan Sanat Müzesi, ABD.

mutluluk tescillendi

**"Türkiye müşterinin sesi araştırması" sonuçlandı.
opet, bir kez daha "müşteri bağlılık seviyesi
en yüksek akaryakıt markası" seçildi.
2006'dan bu yana opet'i sevgisiyle hep zirvede tutan
Türkiye'ye teşekkürler.**

opet

Koç

Türkiye Müşterinin Sesi Araştırması, 2015 yılından bu yana Ipsos tarafından KalDer işbirliğinde gerçekleştirilmektedir. Araştırma, Şubat-Aralık 2016 döneminde, 18 yaş üzeri toplam 21.533 kişi ile başarılı görüşmeler üzerinden, telefonla anket yöntemiyle (CATI) yapılmıştır. Her sektör en az 1500 yanıt üzerinden raporlanmıştır. Araştırma kapsamında, il sınırlaması olmadan Türkiye'de ikamet eden 340.000'i aşkın tüketiciyle temas edilmiştir. Her bir sektördeki marka pazar paylarına uyum gözetilerek, gerekli durumlarda ağırlıklandırma kullanılarak raporlanmıştır.

KalDer | TMS TÜRKİYE MÜŞTERİNİN SESİ | Ipsos

Emniyet

Teknoloji

Değişim

Yenilikçilik

Sorumluluk

Verimlilik

Yönetişim

Üretim

Okyanusları aşan üreticiler,
durmaksızın çalışan sanayiciler,
geleceği tasarlayan mühendisler
ve ülkemiz için
enerjimiz bitmez...

Çünkü yarın, dünden büyüktür

#EnerjimizBitmez

www.tupras.com.tr

Koç

Tüpraş